

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کنترل فرایندهای شیمیایی

رشته صنایع شیمیایی

گروه مواد و فراوری

شاخه فنی و حرفه‌ای

پایه یازدهم دوره دوم متوسطه

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

- نام کتاب: کنترل فرایندهای شیمیایی - ۲۱۱۵۲۰
- پدیدآورنده: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف: دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش
- شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف: طیبه کنشلو، اعظم صفاری، رابعه شیخ زاده، سید رضا سیف محدثی، اعظم یوسفی و قاسم حاج قاسمی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)
- مدیریت آماده‌سازی هنری: سید رضا سیف محدثی، حسین بیرجانیان، محسن کدیور و زهرا طاهری (اعضای گروه تألیف)
- شناسه افزوده آماده‌سازی: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
- نشانی سازمان: مجید ذاکری یونسی (مدیر هنری) - ایمان اوجیان (طراح یونیفورم) - محمد عباسی، پوران نقدی (صفحه‌آرا) - مریم کیوان (طراح جلد) - سیدمرتضی میرمجیدی (رسام)
- ناشر: تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهیدموسوی)
- چاپخانه: تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
- سال انتشار و نوبت چاپ: وب سایت: www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
- چاپ اول ۱۳۹۶: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران-کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج-خیابان ۶۱
- چاپخانه: (دارو پخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰/صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹
- سال انتشار و نوبت چاپ: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران سهامی خاص

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

اگر یک ملتی نخواهد آسیب ببیند باید این ملت اولاً با هم متحد باشد و ثانياً در هر کاری که اشتغال دارد آنرا خوب انجام بدهد. امروز کشور محتاج به کار است. باید کار کنیم تا خودکفا باشیم، بلکه ان شاء الله صادرات هم داشته باشیم. شما برادرها الآن عبادت تان این است که کار بکنید. این عبادت است. امام خمینی (قَدَسَ سِرُّهُ الشَّرِیف)

پودمان ۱: نقشه خوانی در صنایع شیمیایی ۱

۱	مقدمه
۲	نمودار جعبه‌ای جریان‌ها (BFD)
۴	نمودار جریان فرایند (PFD)
۱۲	شکل و نماد تجهیزات در نمودار جریان فرایند
۱۶	نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق P&ID
۳۲	نقشه‌ی جانمایی تجهیزات
۳۵	معرفی نرم افزار ویزو و آموزش آن
۳۶	ارزشیابی شایستگی نقشه خوانی در صنایع شیمیایی

پودمان ۲: اندازه‌گیری، ثبت و کنترل دما ۳۷

۳۸	مقدمه
۳۹	مفهوم دما
۴۱	یکاهای دما
۴۷	دماسنج
۵۰	انواع دماسنج
۵۰	اندازه‌گیری تماسی دما
۶۹	دماسنج‌های غیر تماسی
۷۲	تنظیم دقیق وسایل اندازه‌گیری (کالیبراسیون)
۷۵	کنترل فرایند
۷۹	کنترل دما
۸۴	ارزشیابی شایستگی اندازه‌گیری ثبت و کنترل دما

پودمان ۳: اندازه‌گیری، ثبت و کنترل فشار ۸۵

۸۶	مقدمه
۸۷	فشار
۹۰	فشار گازها
۹۲	فشار مایعات
۹۳	فشار جو
۹۵	فشار مطلق و فشار نسبی
۹۷	روش‌های اندازه‌گیری فشار
۹۸	تجهیزات اندازه‌گیری مستقیم فشار
۱۰۴	تجهیزات غیرمستقیم اندازه‌گیری فشار
۱۰۷	اندازه‌گیری الکتریکی فشار
۱۰۸	تنظیم کننده‌های فشار

۱۱۳	اتاق کنترل.....
۱۱۶	ارزشیابی شایستگی اندازه گیری، ثبت و کنترل فشار.....

پودمان ۴: اندازه گیری، ثبت و کنترل دبی..... ۱۱۷

۱۱۸	مقدمه.....
۱۱۹	اندازه گیری مقدار سیالات.....
۱۱۹	شدت جریان (شدت شارش، دبی).....
۱۲۱	انواع دبی.....
۱۲۲	یکاهای دبی.....
۱۲۳	تبدیل یکاهای دبی.....
۱۲۴	روش های اندازه گیری دبی مایعات.....
۱۲۶	روش اثرات مقاومت سیال یا روش سطح متغیر (روتامتر).....
۱۲۹	وسایل جریان سنج سیالات بر پایه نصب موانع.....
۱۳۰	اریفیس متر.....
۱۳۳	ونتوری متر.....
۱۳۶	جریان سنج گاز.....
۱۴۰	کنترل دبی جریان.....
۱۴۱	شیر کنترل خودکار.....
۱۴۲	متغیرهای مهم در انتخاب نوع و اندازه شیرهای کنترل.....
۱۴۴	ارزشیابی شایستگی اندازه گیری، ثبت و کنترل دبی سیال.....

پودمان ۵: اندازه گیری، ثبت و کنترل ارتفاع سطح..... ۱۴۵

۱۴۶	مقدمه.....
۱۴۷	اندازه گیری ارتفاع سطح مواد.....
۱۴۸	سطح سنج.....
۱۵۱	عوامل تأثیر گذار در انتخاب نوع سطح سنج.....
۱۵۲	یکاهای ارتفاع سطح مواد و تبدیل آنها به یکدیگر.....
۱۵۵	دستگاه های اندازه گیری ارتفاع سطح مواد.....
۱۵۶	نمایشگرهای فیزیکی سطح.....
۱۵۸	انواع سطح سنج با عملکرد پیوسته.....
۱۶۱	انواع سطح سنج نقطه ای.....
۱۶۵	کنترل سطح.....
۱۶۷	ارزشیابی شایستگی اندازه گیری، ثبت و کنترل ارتفاع سطح.....

منابع..... ۱۶۸

شرایط در حال تغییر دنیای کار در مشاغل گوناگون، توسعه فناوری‌ها و تحقق توسعه پایدار، ما را بر آن داشت تا برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های درسی را در ادامه تغییرات پایه‌های قبلی براساس نیاز کشور و مطابق با رویکرد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران در نظام جدید آموزشی بازطراحی و تألیف کنیم. مهم‌ترین تغییر در کتاب‌ها، آموزش و ارزشیابی مبتنی بر شایستگی است. شایستگی، توانایی انجام کار واقعی بطور استاندارد و درست تعریف شده است. توانایی شامل دانش، مهارت و نگرش می‌شود. در رشته تحصیلی حرفه ای شما، چهار دسته شایستگی در نظر گرفته است:

- ۱- شایستگی‌های فنی برای جذب در بازار کار مانند توانایی اندازه گیری و کنترل دما و فشار و...
 - ۲- شایستگی‌های غیر فنی برای پیشرفت و موفقیت در آینده مانند نوآوری و مصرف بهینه
 - ۳- شایستگی‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات مانند کار با نرم افزارها
 - ۴- شایستگی‌های مربوط به یادگیری مادام‌العمر مانند کسب اطلاعات از منابع دیگر
- بر این اساس دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کار دانش مبتنی بر اسناد بالادستی و با مشارکت متخصصان برنامه ریزی درسی فنی و حرفه‌ای و خبرگان دنیای کار مجموعه اسناد برنامه درسی رشته‌های شاخه فنی و حرفه‌ای را تدوین نموده‌اند که مرجع اصلی و راهنمای تألیف کتاب‌های درسی هر رشته است.

این درس، سومین درس شایستگی‌های فنی و کارگاهی است که ویژه رشته صنایع شیمیایی در پایه ۱۱ تألیف شده است. کسب شایستگی‌های این کتاب برای موفقیت آینده شغلی و حرفه ای شما بسیار ضروری است. هنرجویان عزیز سعی نمایید؛ تمام شایستگی‌های آموزش داده شده در این کتاب را کسب و در فرآیند ارزشیابی به اثبات رسانید.

کتاب درسی کنترل فرایندهای شیمیایی شامل پنج پودمان است و هر پودمان دارای یک یا چند واحد یادگیری است و هر واحد یادگیری از چند مرحله کاری تشکیل شده است. شما هنرجویان عزیز پس از یادگیری هر پودمان می‌توانید شایستگی‌های مربوط به آن را کسب نمایید. هنرآموز محترم شما برای هر پودمان یک نمره در سامانه ثبت نمرات منظور می‌نماید و نمره قبولی در هر پودمان حداقل ۱۲ می‌باشد. در صورت احراز نشدن شایستگی پس ارزشیابی اول، فرصت جبران و ارزشیابی مجدد تا

آخر سال تحصیلی وجود دارد. کارنامه شما در این درس شامل ۵ پودمان و از دو بخش نمره مستمر و نمره شایستگی برای هر پودمان خواهد بود و اگر در یکی از پودمان ها نمره قبولی را کسب نکردید، تنها در همان پودمان لازم است مورد ارزشیابی قرار گیرید و پودمان هایی قبول شده در مرحله اول ارزشیابی مورد تأیید و لازم به ارزشیابی مجدد نمی باشد. همچنین این درس دارای ضریب ۸ است و در معدل کل شما بسیار تأثیر گذار است.

همچنین علاوه بر کتاب درسی شما امکان استفاده از سایر اجزای بسته آموزشی که برای شما طراحی و تألیف شده است، وجود دارد. یکی از این اجزای بسته آموزشی کتاب همراه هنرجو می باشد که برای انجام فعالیت های موجود در کتاب درسی باید استفاده نمایید. کتاب همراه خود را می توانید هنگام آزمون و فرایند ارزشیابی نیز همراه داشته باشید. سایر اجزای بسته آموزشی دیگری نیز برای شما در نظر گرفته شده است که با مراجعه به وبگاه رشته خود با نشانی WWW.tvoccd.medu.ir می توانید از عناوین آن مطلع شوید.

فعالیت های یادگیری در ارتباط با شایستگی های غیر فنی از جمله مدیریت منابع، اخلاق حرفه ای، حفاظت از محیط زیست و شایستگی های یادگیری مادام العمر و فناوری اطلاعات و ارتباطات همراه با شایستگی های فنی طراحی و در کتاب درسی و بسته آموزشی ارائه شده است. شما هنرجویان عزیز کوشش نمایید این شایستگی ها را در کنار شایستگی های فنی آموزش ببینید، تجربه کنید و آنها را در انجام فعالیت های یادگیری به کار گیرید.

رعایت نکات ایمنی، بهداشتی و حفاظتی از اصول انجام کار است لذا توصیه های هنر آموز محترمان در خصوص رعایت مواردی که در کتاب آمده است، در انجام کارها جدی بگیرید.

امیدواریم با تلاش و کوشش شما هنرجویان عزیز و هدایت هنر آموزان گرامی، گام های مؤثری در جهت سربلندی و استقلال کشور و پیشرفت اجتماعی و اقتصادی و تربیت مؤثری شایسته جوانان برومند میهن اسلامی برداشته شود.

دفتر تألیف کتاب های درسی فنی و حرفه ای و کار دانش

سخنی با هنرآموزان گرامی

در راستای تحقق اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران و نیازهای متغیر دنیای کار و مشاغل، برنامه درسی رشته صنایع شیمیایی طراحی و بر اساس آن محتوای آموزشی نیز تألیف گردید. کتاب حاضر از مجموعه کتاب های کارگاهی می باشد که برای پایه یازدهم تدوین و تألیف گردیده است این کتاب دارای ۵ پودمان است که هر پودمان از یک یا چند واحد یادگیری تشکیل شده است. همچنین ارزشیابی مبتنی بر شایستگی از ویژگی های این کتاب می باشد که در پایان هر پودمان شیوه ارزشیابی آورده شده است. هنرآموزان گرامی می بایست برای هر پودمان یک نمره در سامانه ثبت نمرات برای هر هنرجو ثبت کنند. نمره قبولی در هر پودمان حداقل ۱۲ می باشد و نمره هر پودمان از دو بخش تشکیل می گردد که شامل ارزشیابی پایانی در هر پودمان و ارزشیابی مستمر برای هریک از پودمان ها است. از ویژگی های دیگر این کتاب طراحی فعالیت های یادگیری ساخت یافته در ارتباط با شایستگی های فنی و غیرفنی از جمله مدیریت منابع، اخلاق حرفه ای و مباحث زیست محیطی است. این کتاب جزئی از بسته آموزشی تدارک دیده شده برای هنرجویان است که لازم است از سایر اجزای بسته آموزشی مانند کتاب همراه هنرجو، نرم افزار و فیلم آموزشی در فرایند یادگیری استفاده شود. کتاب همراه هنرجو در هنگام یادگیری، ارزشیابی و انجام کار واقعی مورد استفاده قرار می گیرد. شما می توانید برای آشنایی بیشتر با اجزای بسته یادگیری، روش های تدریس کتاب، شیوه ارزشیابی مبتنی بر شایستگی، مشکلات رایج در یادگیری محتوای کتاب، بودجه بندی زمانی، نکات آموزشی شایستگی های غیرفنی، آموزش ایمنی و بهداشت و دریافت راهنما و پاسخ فعالیت های یادگیری و تمرین ها به کتاب راهنمای هنرآموز این درس مراجعه کنید. لازم به یادآوری است، کارنامه صادر شده در سال تحصیلی قبل بر اساس نمره ۵ پودمان بوده است. و در هنگام آموزش و سنجش و ارزشیابی پودمان ها و شایستگی ها، می بایست به استاندارد ارزشیابی پیشرفت تحصیلی منتشر شده توسط سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی مراجعه گردد. رعایت ایمنی و بهداشت، شایستگی های غیر فنی و مراحل کلیدی بر اساس استاندارد از ملزومات کسب شایستگی می باشند. همچنین برای هنرجویان تبیین شود که این درس با ضریب ۸ در معدل کل محاسبه می شود و دارای تاثیر زیادی است.

کتاب شامل پودمان های ذیل است:

پودمان اول: با عنوان نقشه خوانی در صنایع شیمیایی که ابتدا تشخیص نقشه های فرآیندی و سپس نمودار جعبه ای فرآیند (BFD و PFD) اشاره شده است و در ادامه به به کمک نرم افزار، نقشه های فرآیندی رسم می شود.

پودمان دوم: عنوان اندازه گیری، ثبت و کنترل دما دارد، که در آن مباحث بکارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه گیری دما، دستگاه های اندازه گیری دما، کالیبراسیون دماسنج و کنترل دما پرداخته می شود.

پودمان سوم: دارای عنوان اندازه گیری، ثبت و کنترل فشار است. در این پودمان ابتدا مفاهیم و محاسبات در اندازه گیری فشار، دستگاه های اندازه گیری فشار و کنترل فشار شرح داده شده است.

پودمان چهارم: اندازه گیری، ثبت و کنترل شدت جریان نام دارد. ابتدا مفاهیم و محاسبات در اندازه گیری شدت جریان، دستگاه های اندازه گیری شدت جریان و کنترل آن آموزش داده شده است.

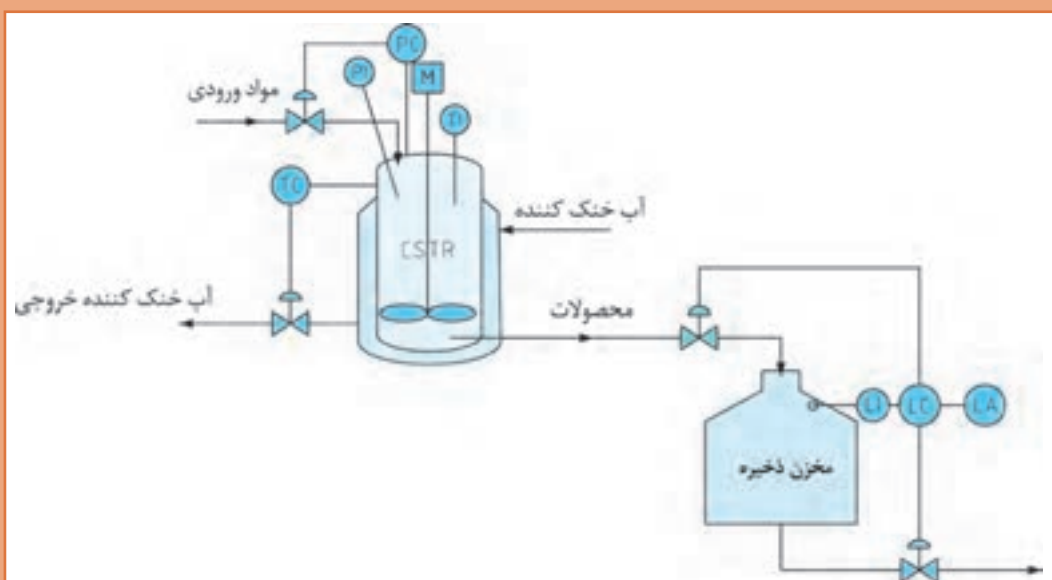
پودمان پنجم: با عنوان اندازه گیری، ثبت و کنترل ارتفاع سطح می باشد که در آن هنرجویان ابتدا مفاهیم و محاسبات در اندازه گیری ارتفاع سطح، دستگاه های اندازه گیری آن و کنترل ارتفاع سطح آورده شده است.

امید است که با تلاش و کوشش شما همکاران گرامی اهداف پیش بینی شده برای این درس محقق گردد.

دفتر تألیف کتاب های درسی فنی و حرفه ای و کار دانش

پودمان ۱

نقشه خوانی در صنایع شیمیایی

در صنایع مختلف شیمیایی، کاربرد انواع نقشه های فرایندی در فهم، تجزیه و تحلیل سریع فرایندها بسیار راه گشا است.

واحد یادگیری ۱

نقشه خوانی در صنایع شیمیایی

مقدمه

بهره‌برداری از فرایندهای شیمیایی و پتروشیمیایی فرایندی حساس و دقیق می‌باشد که ممکن است یک اشتباه کوچک به ضررهای مالی و جانی جبران‌ناپذیری منجر گردد. بنابراین لازم است کارکنان بهره‌بردار علاوه بر آشنایی کامل با فرایند تحت کنترل، از چگونگی عملکرد دستگاه‌ها اطلاعات کاملی داشته باشند. مطالعه نقشه‌ها یا اصطلاحاً نمودارهای فرایندی یکی از روش‌هایی است که می‌توان پرسنل بهره‌برداری را از فرایند واحد مطلع سازد، بدین منظور در این پودمان بخش‌های زیر مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

- نمودار جعبه‌ای فرایند به همراه چند مثال و تمرین از فرایندهای شیمیایی
- نمودار جریان فرایند به همراه چند مثال و تمرین از فرایندهای شیمیایی
- نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق به همراه چند مثال از سامانه‌های کنترل در فرایند

استاندارد عملکرد

کار با نقشه‌های فرایندی (خواندن و ارجاع آن به تجهیزات)

شایستگی‌های غیر فنی

- ۱ **اخلاق حرفه‌ای:** حضور منظم و وقت‌شناسی، انجام وظایف و کارهای محوله (مسئولیت‌پذیری)، - پیروی از قوانین و مقررات، امانت‌داری و ...
- ۲ **مدیریت منابع:** مدیریت مؤثر زمان، استفاده مطلوب از مواد و تجهیزات و پرهیز از اسراف.
- ۳ **کار گروهی:** توجه به نظرات مربی و هنرآموز، مشارکت در انجام کارها و پیشبرد امور محوله، نظم‌پذیری و ...
- ۴ **مستندسازی:** تهیه گزارش دقیق و صحیح از فعالیت‌های کارگاهی
- ۵ **محاسبه و کاربست ریاضی:** رعایت کردن دقیق اندازه‌ها، فاصله‌ها، ارقام و دیگر استانداردهای علمی و فنی در هنگام انجام وظیفه.

پس از اتمام این واحد یادگیری هنرجویان قادر خواهند بود

- ۱ نمودار جعبه‌ای فرایند (BFD) را به کار برند.
- ۲ نمودار جریان‌های فرایند (PFD) را به کار برند.
- ۳ به کارگیری نمودار لوله‌کشی، ابزار دقیق (PID) و نقشه جانمایی تجهیزات.
- ۴ به کمک نرم‌افزار نقشه‌های فرایندی را رسم کنند.

روش و نوع عملکردی که بتوان توسط آن ماده‌ای را از حالتی به حالت دیگر تغییر داد، فرایند^۱ می‌نامند و طریقی که این تغییر و تحول را طراحی می‌کند، اصطلاحاً طراحی فرایند^۲ می‌گویند. طراحی فرایندهای شیمیایی بخشی از علم مهندسی شیمی است که به طراحی، توسعه و به‌روز رسانی واکنش‌های شیمیایی، فرایندهای شیمیایی، فیزیکی و همچنین تبدیل مواد شیمیایی در واحدهای صنعتی می‌پردازد. معمولاً طراحی یک فرایند شیمیایی شامل سه مرحله زیر می‌باشد:

■ طراحی مفهومی^۳؛

■ طراحی پایه^۴؛

■ طراحی جزئی^۵.

در هر یک از مراحل طراحی مذکور، ایده‌ها و افکار مهندسین طراح، در نقشه‌ها یا نمودارهای گوناگونی پیاده می‌گردند که در آن نمودارها، اطلاعات مربوط به فرایند مورد نظر ارائه شده است. معمولاً در قدم اول ساخت یک کارخانه، امکان‌سنجی آن شامل محاسبه سود و زیان پروژه باید انجام شود. اگر پس از این مرحله اثبات شد که ساخت کارخانه مورد نظر، اقتصادی و سودآور است، در مرحله بعد، تجهیزات مورد نیاز فرایند انتخاب و طراحی آنها انجام می‌شود. پس از انجام مراحل طراحی، خرید و یا ساخت تمامی تجهیزات مورد نیاز انجام شده و در پایان، تجهیزات نصب شده و کارخانه راه‌اندازی می‌گردد.

بهره‌برداری از فرایندهای شیمیایی و پتروشیمیایی، فرایندی حساس و دقیق بوده و ممکن است یک اشتباه کوچک به ضررهای مالی و جانی جبران‌ناپذیری منجر گردد. بنابراین لازم است فن‌ورزها و مهندسین شیمی شاغل در آن فرایند، علاوه بر آشنایی کامل با فرایند تحت کنترل، از نحوه عملکرد دستگاه‌ها اطلاعات کاملی داشته باشند. مطالعه نمودارهای فرایندی یکی از روش‌هایی است که می‌تواند مهندسین را از فرایند واحدها مطلع سازد. انواع نمودارهای فرایندی یک کارخانه صنایع شیمیایی عبارت‌اند از:

- نمودار جعبه‌ای جریان‌ها^۶ (BFD)؛

- نمودار جریان‌های فرایند^۷ (PFD)؛

- نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق^۸ (P & ID)؛

- نقشه جانمایی تجهیزات^۹.

البته باید توجه داشت که در طراحی و ساخت یک کارخانه شیمیایی، علاوه بر نمودارهای فرایندی مذکور که رسم آنها با مهندسین شیمی است، انواع نقشه‌های مکانیک، برق، ابزار دقیق و ساختمان نیز توسط مهندسین مربوطه رسم می‌شوند.

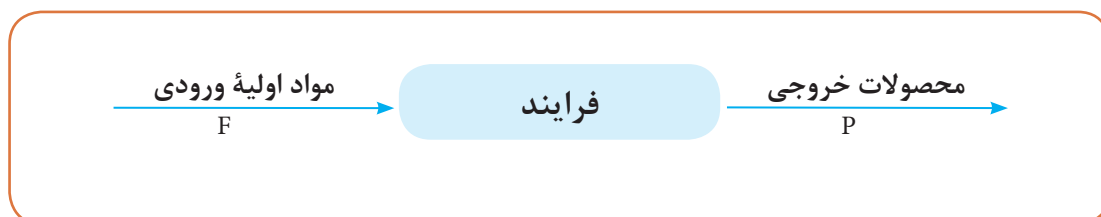
برای رسم نقشه‌های صنعتی اعم از نمودارهای جعبه‌ای، فرایند، ابزار دقیق و نقشه‌های مکانیک و ... معمولاً از نرم‌افزارهای اتوکد^{۱۰} و ویزیو^{۱۱} استفاده می‌شود.

۱- Process	۵- Detailed Design	۹- Plant Layout
۲- Process Design	۶- Block Flow Diagram	۱۰- AutoCad
۳- Conceptual Design	۷- Process Flow Diagram	۱۱- Visio
۴- Basic Engineering Design Package	۸- Piping and Instrument Diagram	

نمودار جعبه‌ای جریان‌ها (BFD)

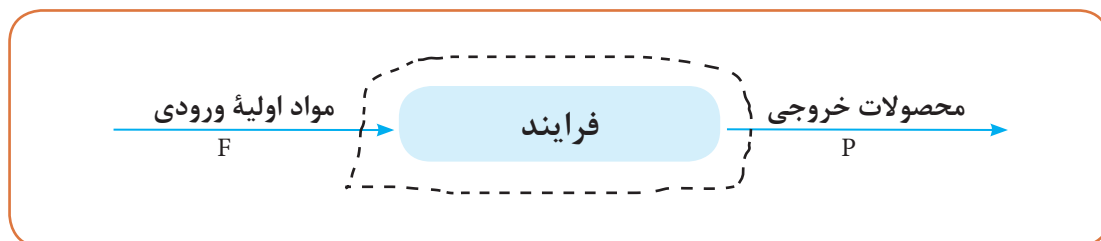
در مرحله اول طراحی کارخانجات شیمیایی لازم است اطلاعات کلی فرایند اعم از جریان‌های خوراک، محصولات خروجی و موازنه جرم جریان‌ها نشان داده شوند. لذا از این نوع نمودار برای ارائه اصول کلی و مفاهیم فرایند استفاده می‌گردد.

در نمودار جعبه‌ای جریان یک فرایند شیمیایی، تعدادی از دستگاه‌ها که در مجموع یک فرایند را به وجود می‌آورند، به صورت یک جعبه یا بلوک^۱ نشان داده می‌شوند (شکل ۱). با دنبال کردن خطوط (جریان‌ها) از چپ به راست می‌توان به شناخت کلی در خصوص یک فرایند دست یافت.

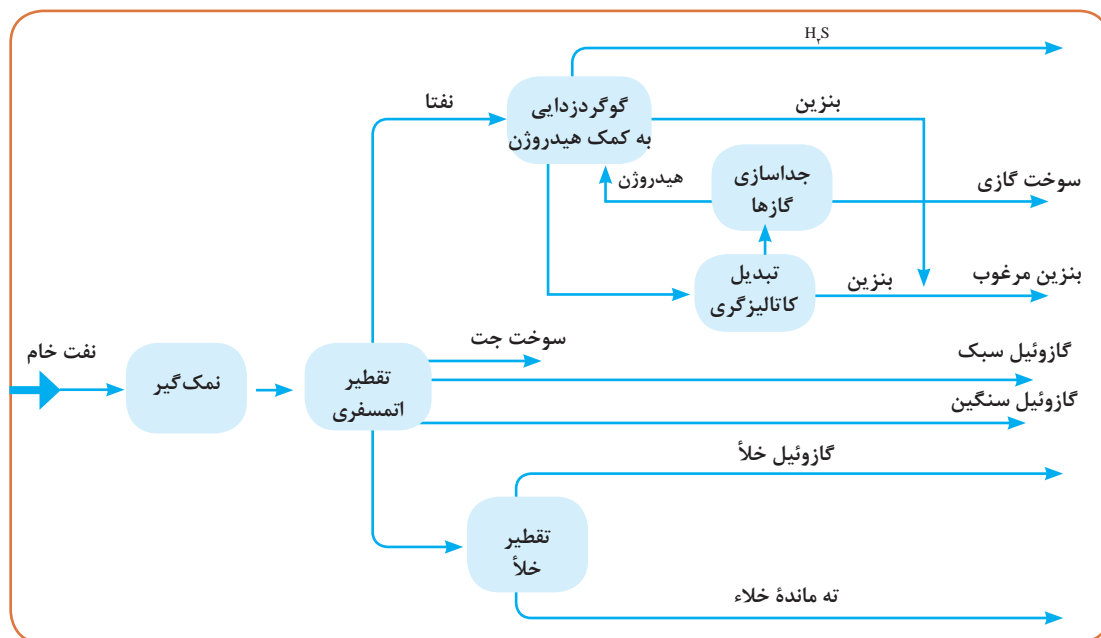
شکل ۱- نمونه یک نمودار جعبه‌ای

اگر در شکل ۱، میزان دبی جرمی مواد اولیه ورودی ۱۰۰۰ کیلوگرم بر ساعت باشد، براساس موازنه جرم پیرامون سامانه انتخاب شده فرایند، در شکل ۲، میزان محصول خروجی نیز برابر با خوراک ورودی خواهد شد، لذا میزان محصول خروجی نیز ۱۰۰۰ کیلوگرم بر ساعت خواهد شد.

شکل ۲- تعیین حدود سامانه انتخاب شده

نمودار جعبه‌ای را می‌توان برای یک کارخانه مانند یک پالایشگاه که خود شامل چندین فرایند دیگر است (شکل ۳) و یا برای یک فرایند خاص در پالایشگاه نیز رسم نمود. تفاوت نمودار جعبه‌ای برای این دو حالت، در این است که اگر نمودار جعبه‌ای برای کل پالایشگاه رسم شود، هر جعبه نشانگر یک فرایند خواهد بود که شامل چندین جریان ورودی و خروجی است. ولی اگر نمودار جعبه‌ای برای یک فرایند خاص رسم شود، معمولاً هر جعبه نشانگر یک عملیات خاص در آن فرایند مانند راکتور، برج تقطیر، برج جداکننده و ... می‌باشد.

شکل ۳- نمودار جعبه‌ای یک پالایشگاه

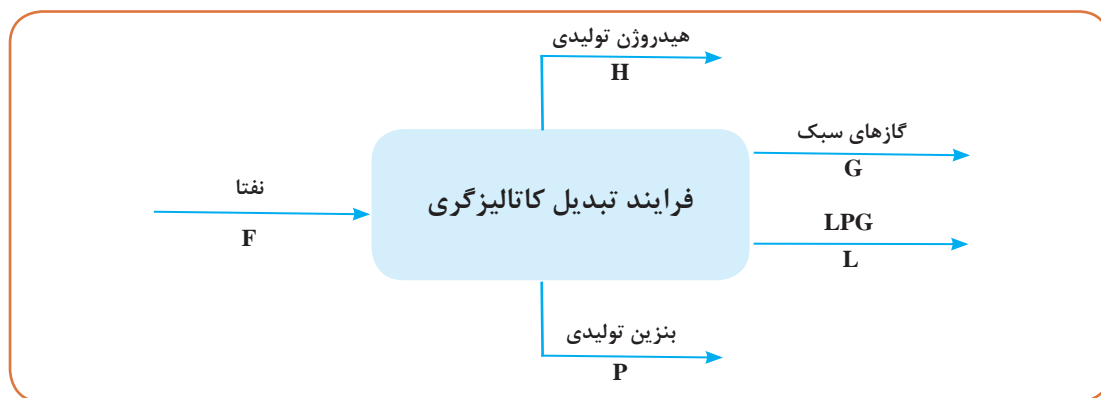
معمولاً برای رسم نمودارهای جعبه‌ای اشاره شده و همچنین نمودار جریان فرایند و نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق که در ادامه بحث خواهد شد، از نرم‌افزارهای اتوکد و ویزیو استفاده می‌شود.

مثال ۱

در یک پالایشگاه نفت، معمولاً بنزین در فرایند تبدیل کاتالیزگری^۱ تولید می‌شود. نمودار جعبه‌ای این فرایند در شکل ۴ نشان داده شده است. مطلوب است:

(الف) شرح فرایند؛

(ب) موازنه جرم پیرامون این فرایند با توجه به داده‌های مندرج در جدول ۱.

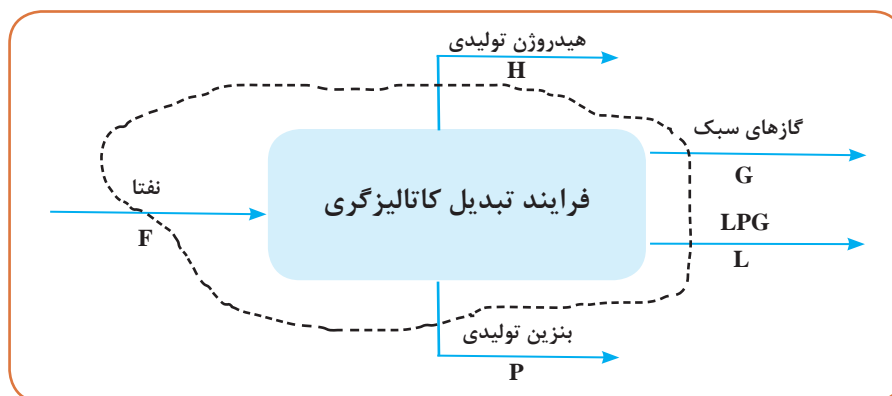
شکل ۴- نمودار جعبه‌ای فرایند تبدیل کاتالیزگری

جدول ۱- مقادیر جریان های فرایند تبدیل کاتالیزگری

نام جریان	میزان دبی جرمی (کیلو گرم بر ساعت)
F	۱۶۳۰۰۰
P	۱۳۵۰۰۰
G	۳۲۶۰
H	۱۵۶۰۰
L	?

پاسخ

الف) مطابق نمودار جعبه‌ای رسم شده شکل ۴، نفتا به عنوان خوراک وارد فرایند تبدیل کاتالیزگری می‌شود و محصولات هیدروژن، گازهای سبک، LPG و بنزین از این فرایند خارج می‌شوند.
ب) برای انجام موازنه جرم، در ابتدا باید یک سامانه برای فرایند انتخاب نمود. موازنه جرم مطابق سامانه انتخاب شده (سامانه خط چین) شکل ۵، عبارت است از:

شکل ۵- سامانه انتخاب شده جهت موازنه جرم

براساس موازنه، جرم کل ورودی برابر است با جرم کل خروجی لذا:

$$\text{جرم کل ورودی به سامانه} = F = 163000 \text{ kg/h}$$

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = H + G + L + P$$

بنابراین:

$$H + G + L + P = 163000 \text{ kg/h}$$

حال با معلوم بودن مقادیر جرمی جریان های P ، G و H ، می‌توان مقدار دبی جرمی جریان L را تعیین نمود.

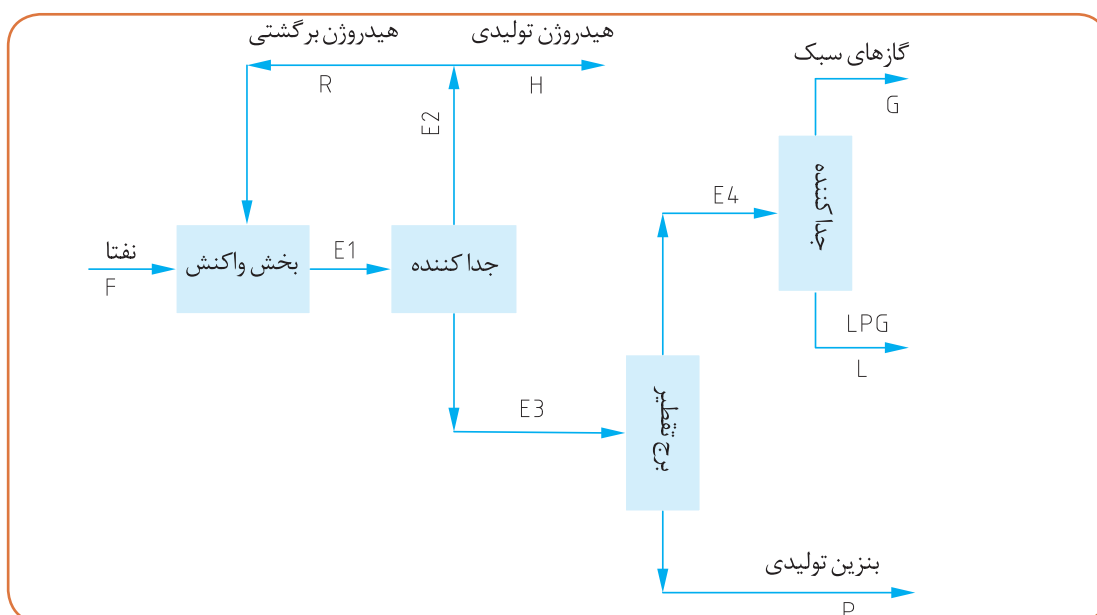
$$156000 + 3260 + L + 135000 = 163000 \longrightarrow L = 9140 \text{ kg/h}$$

مثال ۲

مطابق مثال ۱، بنزین در یک پالایشگاه نفت در فرایند تبدیل کاتالیزگری تولید می‌شود. در بخش واکنش این فرایند که شامل چند راکتور است، با استفاده از کاتالیزگرهای پلاتین، واکنش‌های شیمیایی تولید بنزین انجام می‌شود. ضمناً در این فرایند از یک برج تقطیر نیز برای جداسازی بنزین مرغوب از مابقی مواد استفاده می‌گردد. نمودار جعبه‌ای کامل‌تر شده فرایند تبدیل کاتالیزگری در شکل ۶ نشان داده شده است. مطلوب است:

(الف) شرح نمودار؛

(ب) موازنه جرم پیرامون این فرایند با توجه به داده‌های مندرج در جدول ۲.

شکل ۶- نمودار جعبه‌ای فرایند تبدیل کاتالیزگری

جدول ۲- مقادیر جریان‌های فرایند تبدیل کاتالیزگری

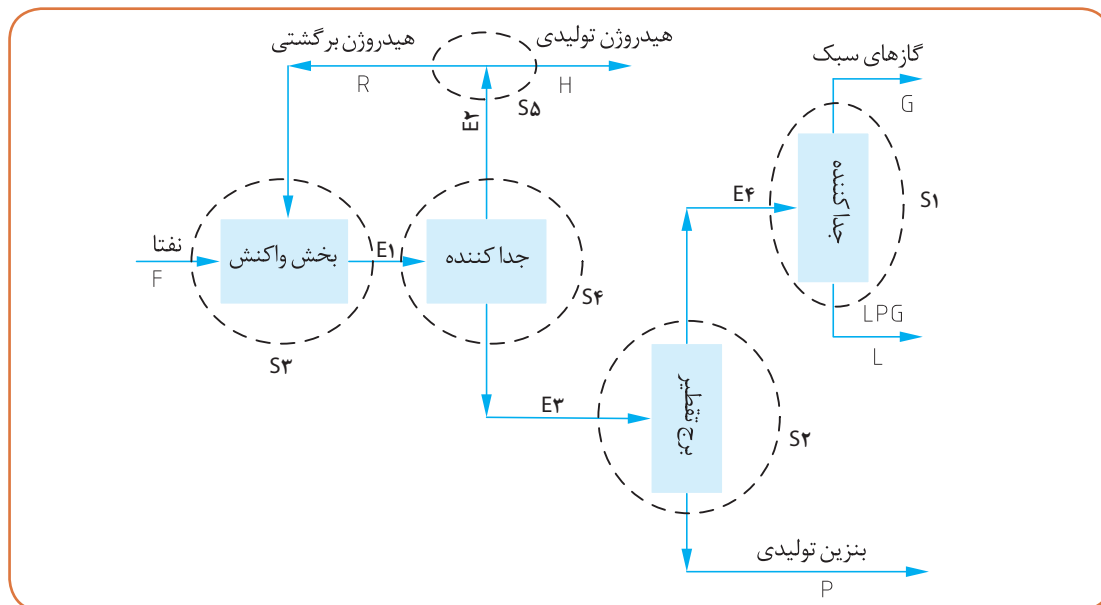
نام جریان	میزان دبی جرمی (کیلو گرم بر ساعت)
F	۱۶۳۰۰۰
P	۱۳۵۰۰۰
G	۳۲۶۰
H	۱۵۶۰
L	۹۱۴۰
E۱	۲۴۶۴۰۰
R	؟
E۲	؟
E۳	؟
E۴	؟

پاسخ

الف) در فرایند تبدیل کاتالیزگری، ابتدا خوراک (نفثا) وارد بخش واکنش می‌شود که خود شامل چند راکتور است و سپس واکنش‌های تولید بنزین انجام می‌شوند و محصولات واکنش نیز جهت جداسازی، وارد جداکننده می‌شوند. قسمتی از محصول بالای جداکننده به عنوان هیدروژن تولیدی از فرایند خارج می‌شود و باقیمانده آن به عنوان هیدروژن برگشتی، به بخش واکنش برگشت داده می‌شود. جهت جداسازی بنزین مرغوب از دیگر محصولات، محصول پایین جداکننده، وارد برج تقطیر می‌شود.

محصول پایین این برج که همان بنزین مرغوب تولیدی است جهت مصرف از فرایند خارج می‌شود. محصول بالایی از برج مجدداً وارد جداکننده دیگری می‌شود و دو محصول با نام‌های گازهای سبک و LPG در آن از یکدیگر جدا شده و هر دو محصول از فرایند خارج می‌گردند.

ب) برای انجام موازنه جرم، در ابتدا باید یک سامانه برای فرایند انتخاب نمود. مطابق شکل ۷ سامانه‌های مختلفی می‌توان انتخاب کرد.

شکل ۷- سامانه‌های انتخاب شده در نمودار جعبه‌ای فرایند تبدیل کاتالیزگری

موازنه جرم مطابق سامانه ۱ (S1) انتخاب شده (سامانه خط چین): براساس موازنه، جرم کل ورودی برابر است با جرم کل خروجی لذا:

$$E4 = ? = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = G + L = 3260 + 9140 = 12400 \text{ kg}$$

چون:

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

بنابراین:

$$E4 = 12400 \text{ kg}$$

موازنه جرم مطابق سامانه ۲ (S۲) انتخاب شده (سامانه خط چین): براساس موازنه، جرم کل ورودی برابر است با جرم کل خروجی لذا:

$$E_3 = ? = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = E_4 + P = 12400 + 135000 = 147400 \text{ kg}$$

چون:

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

بنابراین:

$$E_3 = 147400 \text{ kg}$$

موازنه جرم مطابق سامانه ۳ (S۳) انتخاب شده (سامانه خط چین): براساس موازنه، جرم کل ورودی برابر است با جرم کل خروجی لذا:

$$F + R = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = E_1 = 246400 \text{ kg}$$

چون:

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

بنابراین:

$$F + R = 246400 \text{ kg} \longrightarrow 163000 + R = 246400 \longrightarrow R = 83400 \text{ kg}$$

موازنه جرم مطابق سامانه ۴ (S۴) انتخاب شده (سامانه خط چین): براساس موازنه، جرم کل ورودی برابر است با جرم کل خروجی لذا:

$$E_1 = ? = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = E_2 + E_3$$

چون:

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

بنابراین:

$$E_1 = E_2 + E_3 \longrightarrow 246400 = E_2 + 147400 \longrightarrow E_2 = 99000 \text{ kg}$$

موازنه جرم مطابق سامانه ۵ (S۵) انتخاب شده (سامانه خط چین): براساس موازنه، جرم کل ورودی برابر است با جرم کل خروجی لذا:

$$\text{جرم کل ورودی به سامانه} = E_2 = 99000 \text{ kg}$$

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = R + H$$

چون:

$$\text{جرم کل خروجی از سامانه} = \text{جرم کل ورودی به سامانه}$$

بنابراین:

$$E_2 = R + H$$

$$99000 = 83400 + H \longrightarrow H = 15600 \text{ kg}$$

به طور کلی می توان کاربرد و استفاده های نمودار جعبه ای را شامل موارد زیر دانست:

۱ تهیه اولین نمودار یک فرایند شیمیایی جهت استفاده در طراحی؛

۲ تشخیص و شناسایی اولیه کل فرایند کارخانه؛

۳ تعیین موازنه جرم کلی.

تحقیق کنید

به کمک دوستان خود، نمودار جعبه ای فرایند دو آزمایش تهیه مواد آزمایشگاهی را که در کتاب عملیات آزمایشگاهی در صنایع شیمیایی به آن اشاره شده است، رسم نمایید.

پرسش ۱

نمودار جعبه ای مثال های ۱ و ۲ را با استفاده از نرم افزار ویزیو رسم نمایید.

پرسش ۱

سولفوریک اسید از واکنش تری اکسید گوگرد (SO_3) با آب تولید می گردد.

در یک کارخانه، ۱۰۰۰ کیلوگرم اسید سولفوریک تولید شده است. اگر مقدار تری اکسید گوگرد مصرف شده، ۸۱۶ کیلوگرم باشد، مطلوب است:

(الف) رسم نمودار جعبه ای فرایند تولید اسید سولفوریک؛

(ب) موازنه جرم این فرایند.

پرسش ۲

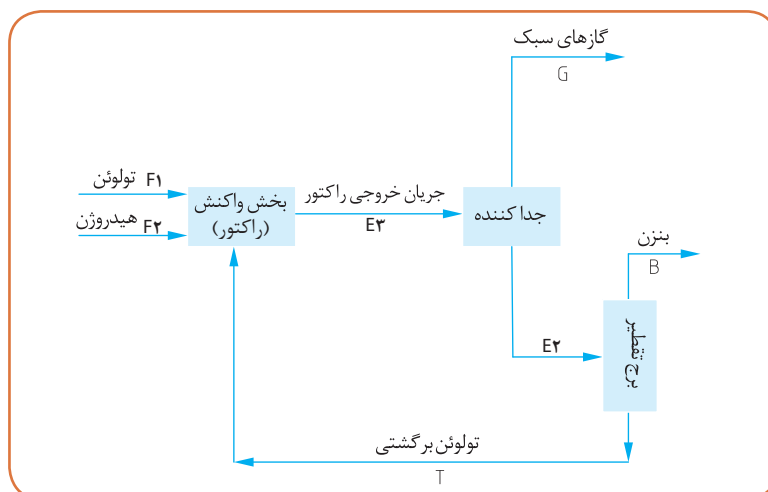
بنزن از واکنش هیدروژناسیون تولوئن به صورت زیر به دست می آید:

نمودار جعبه ای این فرایند در شکل ۸ نشان داده شده است. مطلوب است:

(الف) شرح این نمودار

(ب) موازنه جرم پیرامون این فرایند مطابق با داده های مندرج در جدول ۳ و تعیین مقادیر جریان های E_1 و تولوئن برگشتی (T)

شکل ۸- نمودار جعبه ای فرایند تولید بنزن

جدول ۳- مقادیر جریان های فرایند تولید بنزن

نام جریان	میزان دبی جرمی (کیلو گرم بر ساعت)
F۱	۱۰۰۰۰
F۲	۸۲۰
E۲	۸۹۶۰
G	۲۶۱۰
B	۸۲۱۰
T	؟
E1	؟

پرسش ۳

گاز ترش^۱ به نوعی از گاز طبیعی گفته می شود که شامل مقدار اندکی هیدروژن سولفید (H_2S) است. برای مصرف گاز طبیعی می بایست این گاز شیرین^۲ گردد یعنی هیدروژن سولفید موجود در آن حذف گردد. شیرین سازی گاز ترش در یک برج جذب با استفاده از حلال آمین انجام می شود. به طوری که حلال آمین از بالا و گاز ترش از پایین وارد برج می شوند. محصول بالای برج جذب، گاز شیرین است که برای مصرف از فرایند خارج می شود. محصول پایین برج جذب محلول آمینی است که مقداری هیدروژن سولفید دارد. لذا محصول پایین برج جذب به برج تقطیر احیاء آمین فرستاده می شود که محصول بالای این برج تقطیر شامل گازهای سبکی است که هیدروژن سولفید نیز دارد که آن را گازهای اسیدی^۳ می نامند. محصول پایین برج تقطیر نیز حلال آمین احیاء شده و عاری از هیدروژن سولفید می باشد. مطلوب است:

رسم نمودار جعبه ای فرایند شیرین سازی گاز طبیعی ترش

پرسش ۴

نمودار جعبه ای (ساده) یک پالایشگاه در شکل ۳ نشان داده شده است. با توجه به شکل مراحل عملیات در پالایشگاه را شرح دهید.

با توجه به فیلم های آموزشی صنایع مختلف شیمیایی که تاکنون دیده اید، نمودارهای جعبه ای هر کدام را رسم کنید. هر گروه از هنرجویان دو نمودار را رسم کند.

فعالیت عملی

- ۱- Sour Gas
- ۲- Sweet Gas
- ۳- Acid Gas

نمودار جریان فرایند (PFD)

در نمودار جریان فرایند، کلیه مراحل تولید یک واحد صنعتی از قبیل ترتیب دستگاه‌ها، چگونگی اتصال آنها توسط خطوط جریان، شرایط عملیاتی دستگاه‌ها از قبیل دما، فشار و شدت جریان‌ها و جدول موازنه مواد و انرژی نشان داده می‌شود. اجزای اصلی در نمودار جریان فرایند عبارت‌اند از:

- خطوط اصلی فرایندی (جریان‌های فرایندی) شامل خطوط خوراک و محصولات؛
- تجهیزات فرایندی؛
- شکل ساده حلقه‌های کنترلی؛
- شرایط عملیاتی تجهیزات؛
- مشخصات کارفرما (سمت راست پایین نمودار)؛
- فهرست علائم و اختصارات^۱ (سمت راست و بالای مشخصات کارفرما)؛
- ارائه اطلاعات مربوط به تجهیزات دوار مانند پمپ‌ها و کمپرسورها در قسمت پایین نمودار جریان فرایند؛
- ارائه اطلاعات سایر تجهیزات در بالای نمودار جریان فرایند؛
- محدوده فرایند^۲ و جداکننده آن از واحدهای جانبی؛
- کلیه تأسیسات^۳ مورد نیاز و مقدار آنها از جمله آب، هوای فشرده و غیره.

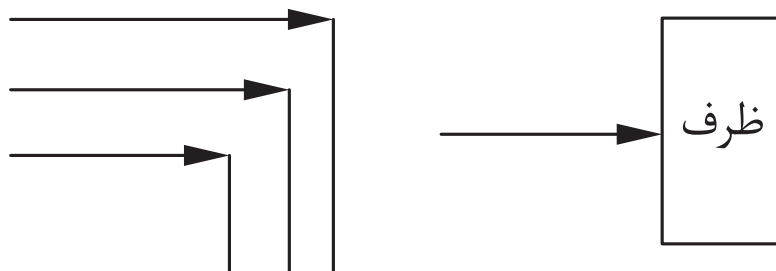
۱-۳ قواعد تهیه نمودار جریان فرایند

مقیاس^۴:

لازم نیست ابعاد تمام دستگاه‌ها در یک مقیاس رسم شوند، هر چند اندازه آنها باید متناسب با طرح تجهیزات باشد.

جهت جریان:

جهت جریان‌ها از چپ به راست بوده (شکل‌های ۹ و ۱۰) و با پیکان مشخص می‌گردند. اصولاً تمامی خطوط جریان در محل ورود به تجهیزات، نقاط تقاطع و خم خطوط، با پیکان علامت‌گذاری می‌شوند. گاهی خطوط جریان طولانی در میانه مسیر نیز پیکان‌گذاری می‌شوند. لازم به ذکر است که محدودیتی در تعداد پیکان‌های مورد استفاده وجود ندارد. علامت اتصال خط مرزی ورودی و خروجی از نمودار جریان فرایند به عنوان محدوده فرایند (B.L) در شکل ۹ نشان داده شده است.

شکل ۹- جهت جریان در خم جریان و ورود به تجهیزات در نمودار جریان فرایند

۱- Legend

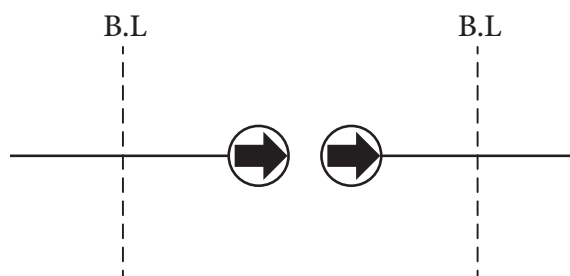
۲- Utility

۳- Battery Limit

۴- Scale

شکل ۱۰- جهت جریان در خطوط جریان طولانی نمودار جریان فرایند

شکل ۱۱- نشانه اتصال خط مرزی ورودی و خروجی از نمودار جریان فرایند

در شکل ۱۱، سمت راست، یعنی جریانی از بیرون وارد فرایند می شود و سمت چپ یعنی جریانی از درون فرایند به بیرون منتقل خواهد شد.

شکل ۱۲- جریان های فرایندی (خطوط اصلی) در نمودار جریان فرایند

شکل ۱۳- جریان های غیر فرایندی (خطوط تأسیسات) در نمودار جریان فرایند

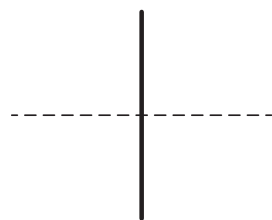
شکل ۱۴- جریان های کنترلی در نمودار جریان فرایند

جریان های فرایندی و غیر فرایندی:

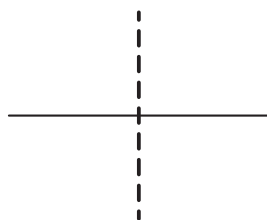
جریان های فرایندی یا همان خطوط اصلی فرایند باید با خطوط ضخیم، و جریان های غیر فرایندی اعم از جریان های تأسیسات و کنترلی با خطوط نازک و خط چین نشان داده شوند (شکل های ۱۲ الی ۱۴).

خطوط متقاطع:

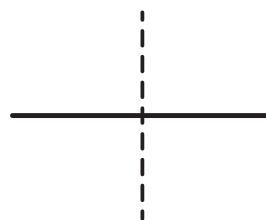
زمانی که دو جریان یکدیگر را قطع می کنند، خطوط افقی همواره به شکل پیوسته و خطوط عمودی به صورت خط چین رسم می شوند. البته این قرارداد برای حلقه های کنترلی صدق نمی کند و در این حالت خطوط فرایند پیوسته و خطوط کنترلی، خط چین خواهند بود (شکل های ۱۵ الی ۱۷).

شکل ۱۷- تقاطع دو جریان فرایندی و کنترلی در نمودار جریان فرایند

شکل ۱۶- تقاطع دو جریان فرایندی و غیر فرایندی در نمودار جریان فرایند

شکل ۱۵- تقاطع دو جریان فرایندی در نمودار جریان فرایند

سایر مسیرها:

زمانی که فرایند، دارای دو یا چند مسیر جریان کاملاً همانند باشد، یک مسیر به عنوان نماینده در نمودار جریان فرایند نشان داده می شود و از سایر مسیرها صرف نظر می شود. البته جهت جلوگیری از اشتباه، باید مسیرهای حذف شده، در قسمت نکات، بیان شوند.

جعبه عنوان^۱:

در گوشه سمت راست پایین کلیه نمودارهای جریان فرایند یک قسمت به نام جعبه عنوان قرار دارد. مطابق شکل ۱۸، اطلاعات و نشان های^۲ مربوط به شرکت اصلی (کارفرما^۳)، مشتری^۴، عنوان پروژه^۵، عنوان نقشه^۶، در جعبه عنوان آورده می شوند.

نشان مشتری		عنوان پروژه				نشان کارفرما	
عنوان نقشه		واحد		عنوان		بخش	

شکل ۱۸- جعبه عنوان در نمودار جریان فرایند

اندازه جعبه عنوان نسبت به اندازه نمودار جریان فرایند، مطابق جدول ۴ می باشد.

جدول ۴- اندازه جعبه عنوان در نمودار جریان فرایند

اندازه نمودار جریان فرایند (mm × mm)	اندازه جعبه عنوان (mm × mm)
۸۴۱×۱۱۸۹	۱۸۰×۱۹۰
۵۹۴×۸۴۱	۱۳۰×۱۷۵
۴۲۰×۵۹۴	۱۰۰×۱۵۵
۲۹۷×۴۲۰	۷۵×۱۲۰

۱- Title Block

۳- Contractor

۵- Project Title

۲- Arms

۴- Client

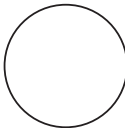

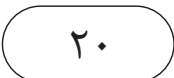
۶- Drawing Title

مشخصات و شماره گذاری جریان ها و تجهیزات:

هر دستگاهی باید با یک شماره برچسب^۱ شامل تعدادی حروف و عدد (مطابق با استاندارد) مشخص گردد. معمولاً شماره هر دستگاه در بالا یا پایین صفحه در نزدیک ترین محل به خط عمود گذرنده از مرکز همان دستگاه نوشته می شود. تجهیزات یدکی مانند پمپ ها باید با پسوندهایی نظیر A یا B نشان داده شوند. ضمناً تجهیزات ابزار دقیق نیازی به شماره گذاری در نمودار جریان فرایند ندارند.

برچسب هر تجهیز در نمودار جریان فرایند، با یک اسم و شماره مشخص می شود. مثلاً E-101 یعنی مبدل شماره ۱ مربوط به واحد شماره ۱۰۰. لازم است شرایط عملیاتی از قبیل دما، فشار و دبی برای یک جریان در نمودار جریان فرایند نشان داده شوند که این مقادیر در نمادهایی مطابق جدول ۵ وارد می شوند. البته لازم است به یکای کمیت های مورد استفاده در نمودار جریان فرایند اشاره گردد.

جدول ۵- اطلاعات و مشخصات تجهیزات در نمودار جریان فرایند

ردیف	کمیت	نماد	مثال	مفهوم
۱	دما			دما ۲۰ درجه سلسیوس است
۲	فشار			فشار ۲۰ بار است
۳	دبی جرمی			دبی ۲۰ کیلوگرم بر ساعت است
۴	دبی مولی			دبی ۲۰ کیلومول بر ساعت است

۱- Tag number

شماره جریان‌ها روی خط جریان در داخل یک علامت لوزی مطابق جدول ۶ نوشته می‌شود.

جدول ۶- شماره‌گذاری یک جریان در نمودار جریان فرایند

عنوان	نماد	مثال	مفهوم
شماره جریان			جریان شماره ۲۰

معمولاً در نمودار جریان فرایند برای جریان‌های مهم و اصلی، خواص و مشخصاتی را در جدول موازنه جرم و انرژی که در پایین نمودار جریان فرایند قرار دارد، معرفی می‌نمایند. این خواص عبارت‌اند از:

- فاز جریان (مایع، بخار و مخلوط)؛
- دبی جرمی؛
- دما؛
- فشار؛
- وزن مولکولی؛
- چگالی؛
- گرمای ویژه؛
- گرانشی؛
- ترکیب نسبی جریان‌ها برحسب درصد مولی.

شرح تجهیزات:

به‌طور معمول، نمادهای استفاده شده برای تجهیزات و لوله‌کشی در فرایندها بایستی همواره یک شکل باشند. به عنوان مثال اگر برای نشان دادن مبدل حرارتی از یک نماد استفاده شده است در تمامی قسمت‌های دیگر نمودار جریان فرایند آن کارخانه نیز باید از همین نماد استفاده نمود. زمانی که در استاندارد نمادی برای برخی از تجهیزات وجود نداشته باشد، تحت نظر شرکت، در حین اجرای پروژه تصمیم‌گیری می‌شود.

شکل و نماد تجهیزات در نمودار جریان فرایند

نماد تجهیزات:

تعدادی از نمادهای مهم تجهیزات که در نمودار جریان فرایند به کار برده می‌شوند، در جدول ۷ ارائه شده‌اند.

جدول ۷- نمادهای مهم تجهیزات

نماد	نام تجهیز		ردیف
	انگلیسی	فارسی	
AG	Agitator	همزن	۱
AC	Air Cooler	کولر هوایی	۲
B	Boiler	دیگ بخار	۳
C	Column	برج	۴
CT	Cooling ToWer	برج خنک کننده	۵
DR	Dryer	خشک کن	۷
E	Heat Exchanger	مبدل حرارتی	۸
F	Filter	صافی	۹
GT	Gas Turbine	توربین گاز	۱۰
H	Heater	گرم کن	۱۱
C	Compressor	کمپرسور	۱۲
P	Pump	پمپ	۱۳
R	Reactor	راکتور	۱۴
T	Tank	مخزن	۱۵

نماد ابزار کنترلی:

تعدادی از نمادهای کنترلی که در نمودار جریان فرایند به کار برده می شوند در جدول ۸ ارائه شده اند.

جدول ۸- نمادهای کنترلی

نماد	نام تجهیز		ردیف
	انگلیسی	فارسی	
TC	Temperature Controller	کنترل کننده دما	۱
PC	Pressure Controller	کنترل کننده فشار	۲
FC	Flow Controller	کنترل کننده دبی	۳
LC	Level Controller	کنترل کننده سطح	۴
TT	Temperature Transmitter	ترنسمیتر دما	۵
PT	Pressure Transmitter	ترنسمیتر فشار	۶
FT	Flow Transmitter	ترنسمیتر دبی	۷
LT	Level Transmitter	ترنسمیتر سطح	۸

نماد جریان‌های سیال:

تعدادی از نمادهای مهم جریان‌های سیال که در نمودار جریان فرایند به کار برده می‌شوند در جدول ۹ ارائه شده‌اند.

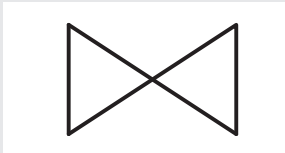
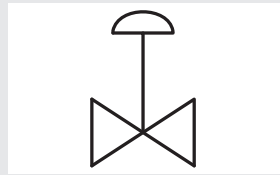
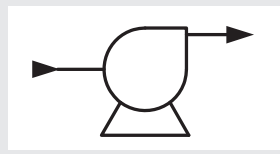
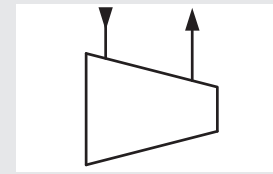

جدول ۹- نمادهای مهم جریان سیال

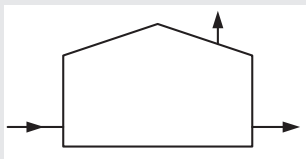
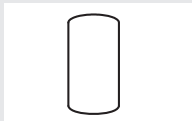
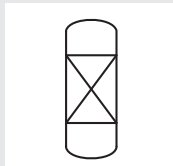
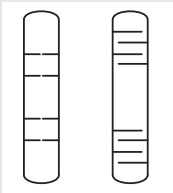
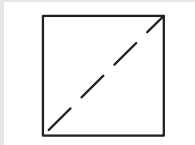

نماد	نام جریان سیال		ردیف
	انگلیسی	فارسی	
AI	Air Instrument	هوای ابزار دقیق	۱
AM	Amine	آمین	۲
ATM	Atmosphere	اتمسفر	۳
BW	Boiler Water	آب دیگ بخار	۴
CI	Chemical injection	تزریق مواد شیمیایی	۵
CW	Cooling Water	آب خنک کننده	۶
DEG	Diethylene Glycol	دی اتیل گلیکول	۷
PG	Production Gas	محصولات گازی	۸
DW	Drink Water	آب آشامیدنی	۹
FG	Fuel Gas	سوخت گازی	۱۰
FO	Fuel Oil	سوخت نفتی سنگین	۱۱
FW	Fire Water	آب آتش نشانی	۱۲
GHC	Gas Hydrocarbon	هیدروکربن‌های گازی	۱۳
LHC	Liquid Hydrocarbon	هیدروکربن‌های مایع	۱۴
GL	Glycol	گلیکول	۱۵
H	Hydrogen	هیدروژن	۱۶
HC	Hydrocarbon	هیدروکربن	۱۷
IG	Inert Gas	گاز بی اثر	۱۸
LO	Lube Oil	روغن	۱۹
SW	Sea Water	آب دریا	۲۰
N	Nitrogen	نیتروژن	۲۱
NG	Natural Gas	گاز طبیعی	۲۲
HP	High Pressure Steam	بخار فشار بالا	۲۳
MP	Medium Pressure Steam	بخار فشار متوسط	۲۴
LP	LoW Pressure Steam	بخار فشار پایین	۲۵

ترسیم و نماد استاندارد تجهیزات فرایندی:

استاندارد ترسیم و نماد تعدادی از تجهیزات فرایندی در جدول ۱۰ ارائه شده است.

جدول ۱۰- نماد تجهیزات فرایندی

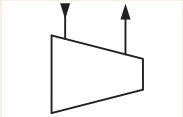

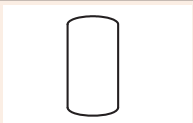
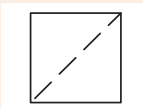
نماد	نام تجهیز		ردیف
	انگلیسی	فارسی	
	Valve	شیر	۱
	Control Valve	شیر کنترل	۲
	Pump	پمپ	۳
	Compressor	کمپرسور	۴
	Shell and Tube Heat Exchanger	مبدل حرارتی پوسته و لوله	۵
	Double Pipe Heat Exchanger	مبدل حرارتی دو لوله	۶

نماد	نام تجهیز		ردیف
	انگلیسی	فارسی	
	Furnace	کوره	۷
	Tank	مخزن	۸
	Separator	جداکننده دو فازی	۹
	Packed Bed Column & Fixed Bed Reactor	برج پر شده و راکتور کاتالیزگری با بستر ثابت	۱۰
	Tray Column	برج های سینی دار	۱۱
	Filter	صافی	۱۲
	Mixer	همزن	۱۳

پرسش ۵

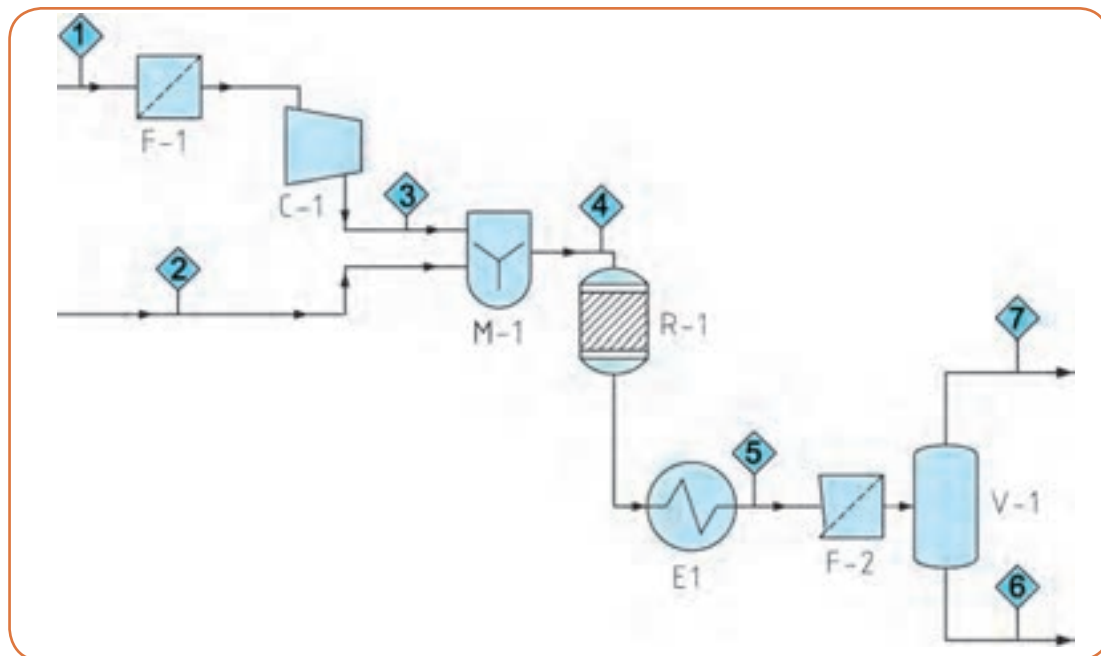
جدول ۱۱ را کامل کنید.

جدول ۱۱- نام و نماد تعدادی از تجهیزات فرایندی

ردیف	نام تجهیز	نماد
۱	شیر	؟
۲	؟	
۳	؟	
۴	مبدل پوسته و لوله	؟
۵	؟	
۶	مخزن	؟
۷	؟	
۸	برج پر شده	؟
۹	؟	
۱۰	همزن	؟

پرسش ۶

با توجه به نمادهای متداول در رسم نمودار جریان فرایند و تجهیزات به کار رفته در نمودار جریان فرایند شکل ۱۹ مطلوب است:

شکل ۱۹- نمودار جریان فرایند

الف) نام تجهیزات موجود در نمودار جریان فرایند با توجه به نمادهای نشان داده شده در جدول ۱۲؛

جدول ۱۲- تجهیزات موجود در نمودار جریان فرایند

ردیف	نماد	نام تجهیز
۱	F - 1	
۲	C - 1	
۳	M - 1	
۴	R - 1	
۵	E - 1	
۶	F - 2	
۷	V - 1	

ب) تکمیل نام جریان‌های موجود در جدول ۱۳

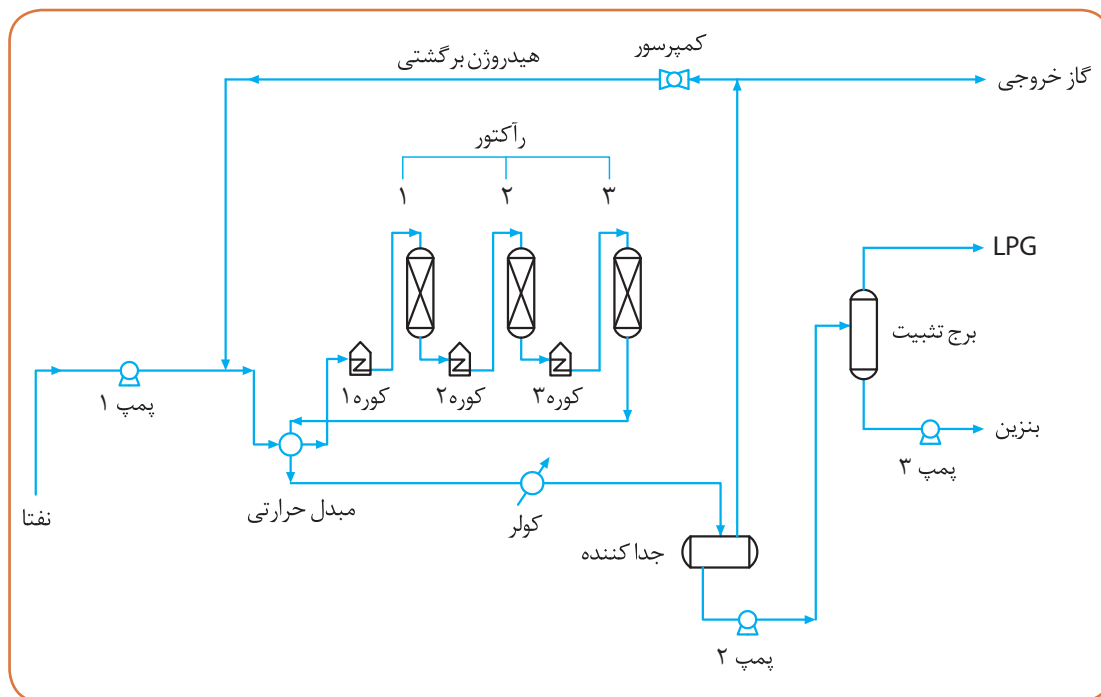
جدول ۱۳- نام جریان‌های موجود در نمودار جریان فرایند

ردیف	شرح جریان	نام جریان
۱	جریان ورودی به صافی شماره ۱	
۲	جریان ورودی به صافی شماره ۲	
۳	جریان خروجی از مبدل حرارتی شماره ۱	
۴	جریان‌های ورودی به همزن	
۵	جریان گاز خروجی از جداکننده شماره ۱	
۶	جریان ورودی به راکتور شماره ۱	
۷	جریان خروجی از کمپرسور شماره ۱	
۸	جریان مایع خروجی از جداکننده شماره ۱	

ج) شرح فرایند

مثال ۳

شرح نمودار (ساده شده) جریان فرایند واحد تبدیل کاتالیزگری^۱ پالایشگاه نفت را مطابق با ۲۰ بنویسید.

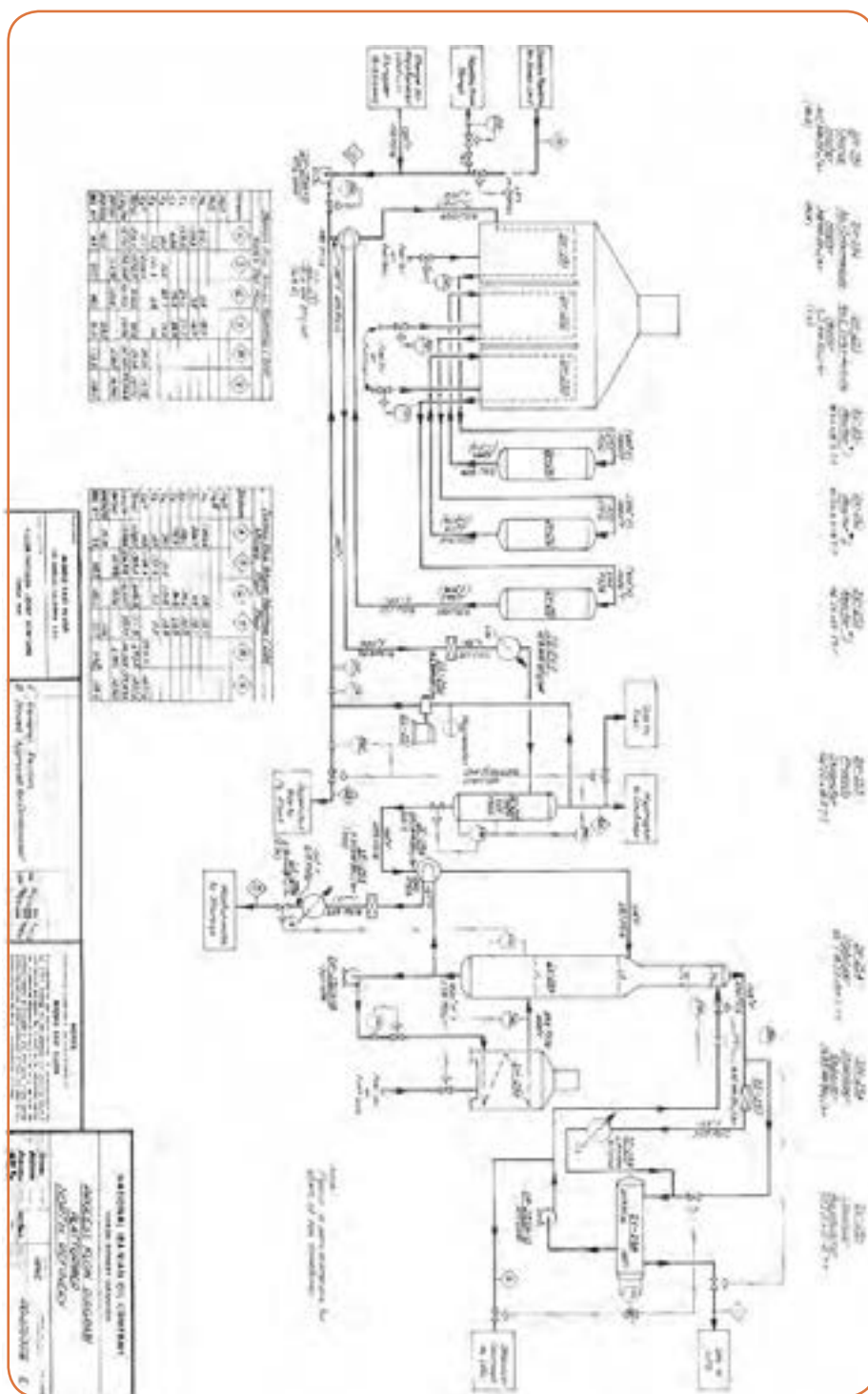

شکل ۲۰- نمودار (ساده شده) جریان فرایند واحد تبدیل کاتالیزگری پالایشگاه نفت

پاسخ

در این نمودار، نفتا به عنوان خوراک ورودی فرایند توسط پمپ ۱، پمپ شده و توسط مبدل حرارتی پیش گرم می شود. دمای نفتا، توسط کوره ۱ تا دمای مورد نظر افزایش یافته و سپس وارد راکتور اول می شود. پس از انجام واکنش در راکتور اول، محصولات از راکتور خارج شده و وارد کوره می گردند و پس از عبور از کوره ۲ وارد راکتور دوم می شوند. مواد خروجی از راکتور دوم نیز پس از گرم شدن در کوره ۳، وارد راکتور سوم می شوند. محصول خروجی از راکتور سوم پس از تبادل حرارتی با مبدل و کولر خنک شده، وارد جداکننده می گردد. فشار بخشی از محصول گازی بالای جداکننده، توسط کمپرسور افزایش یافته و به ورودی راکتور برگردانده می شود و بخشی از آن از فرایند خارج می شود.

محصول مایع پایین جداکننده نیز توسط پمپ ۲ به برج تثبیت منتقل می شود. محصول گازی بالای برج به عنوان گازهای سبک و محصول پایین به عنوان بنزین از فرایند خارج می گردند. نمودار جریان اصلی این فرایند در شکل ۲۱ نشان داده شده است.

شکل ۲۱- نمودار اصلی جریان فرایند واحد تبدیل کاتالیزگری پالایشگاه نفت

پرسش ۷

نیتریک اسید از واکنش اکسیداسیون آمونیاک مطابق واکنش‌های زیر تولید می‌گردد.

نمودار جریان فرایند واحد تولید نیتریک اسید در شکل ۲۲ نشان داده شده است. مطلوب است:

(الف) شرح فرایند؛

(ب) تعیین اسامی تجهیزات و تکمیل جدول ۱۴؛

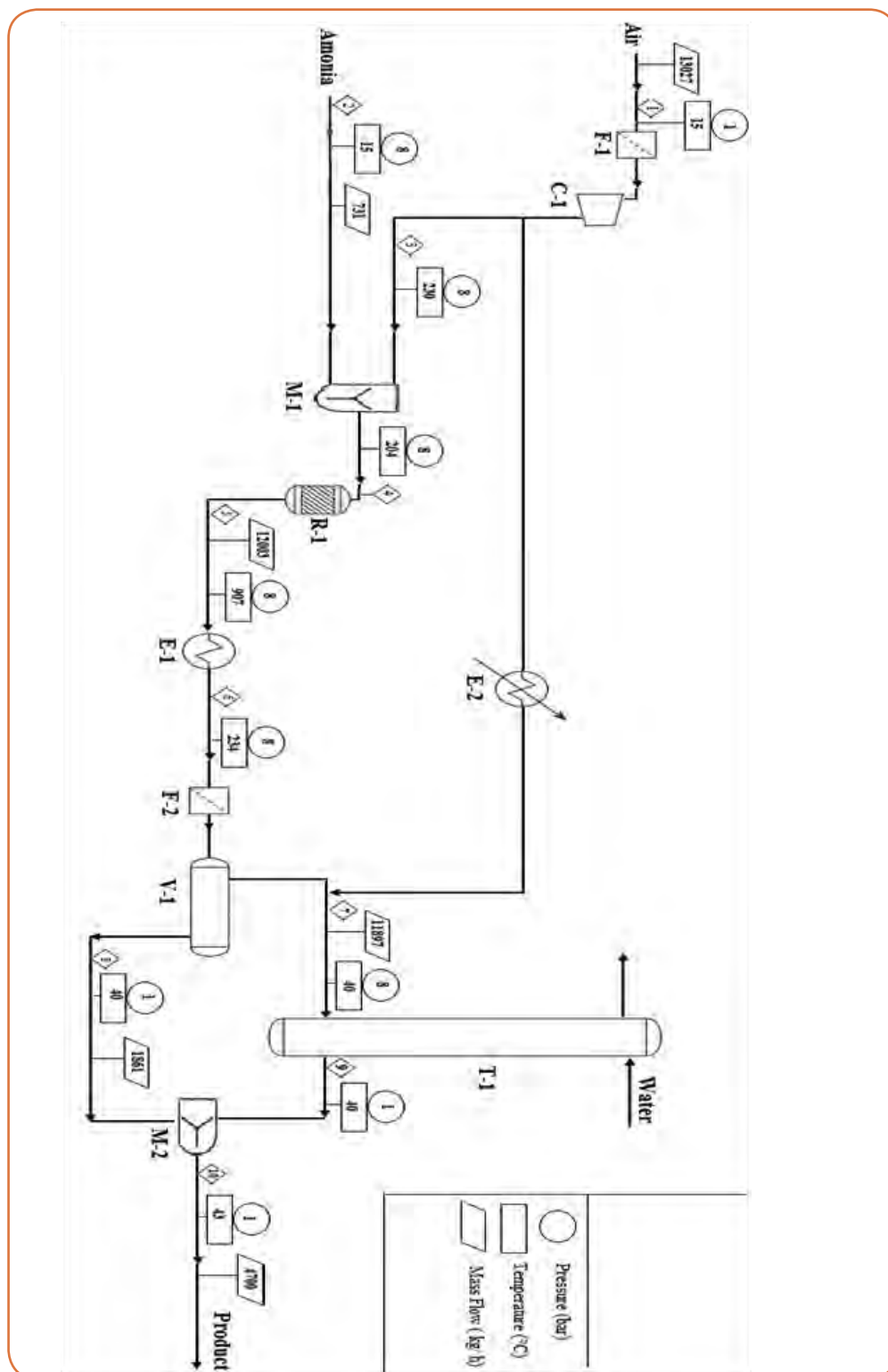
جدول ۱۴- اسامی تجهیزات نمودار جریان فرایند

ردیف	نام تجهیز	نماد تجهیز
۱	صافی هوای ورودی	
۲	برج جذب	
۳	مخلوط کن هوا و آمونیاک	
۴	کمپرسور هوای ورودی	
۵	راکتور واکنش	
۶	جداکننده محصول راکتور	
۷	مبدل حرارتی	

(ج) تعیین اسامی و مشخصات جریان‌ها و تکمیل جدول ۱۵.

جدول ۱۵- اسامی جریان‌های نمودار جریان فرایند

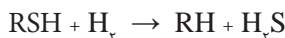
ردیف	نام تجهیز	شماره جریان	دما (سلسیوس)	فشار (بار)	دبی (کیلوگرم بر ساعت)
۱	هوای ورودی				
۲	جریان ورودی به راکتور				
۳	آمونیاک ورودی				
۴	جریان ورودی به صافی دوم				
۵	جریان ورودی به برج جذب				
۶	جریان خروجی از راکتور				
۷	جریان مایع خروجی از جداکننده				
۸	جریان مایع خروجی از برج جذب				
۹	محصول فرایند				
۱۰	هوای ورودی به کمپرسور				

شکل ۲۲ - نمودار جریان فرایند تولید نیتریک اسید

پرسش ۸

فرایند گوگردزدایی از مواد نفتی مانند نفتا، نفت سفید و گازوئیل توسط هیدروژن در پالایشگاه‌های نفت مطابق واکنش زیر انجام می‌شود.

منظور از RSH ترکیبات نفتی گوگرددار است.

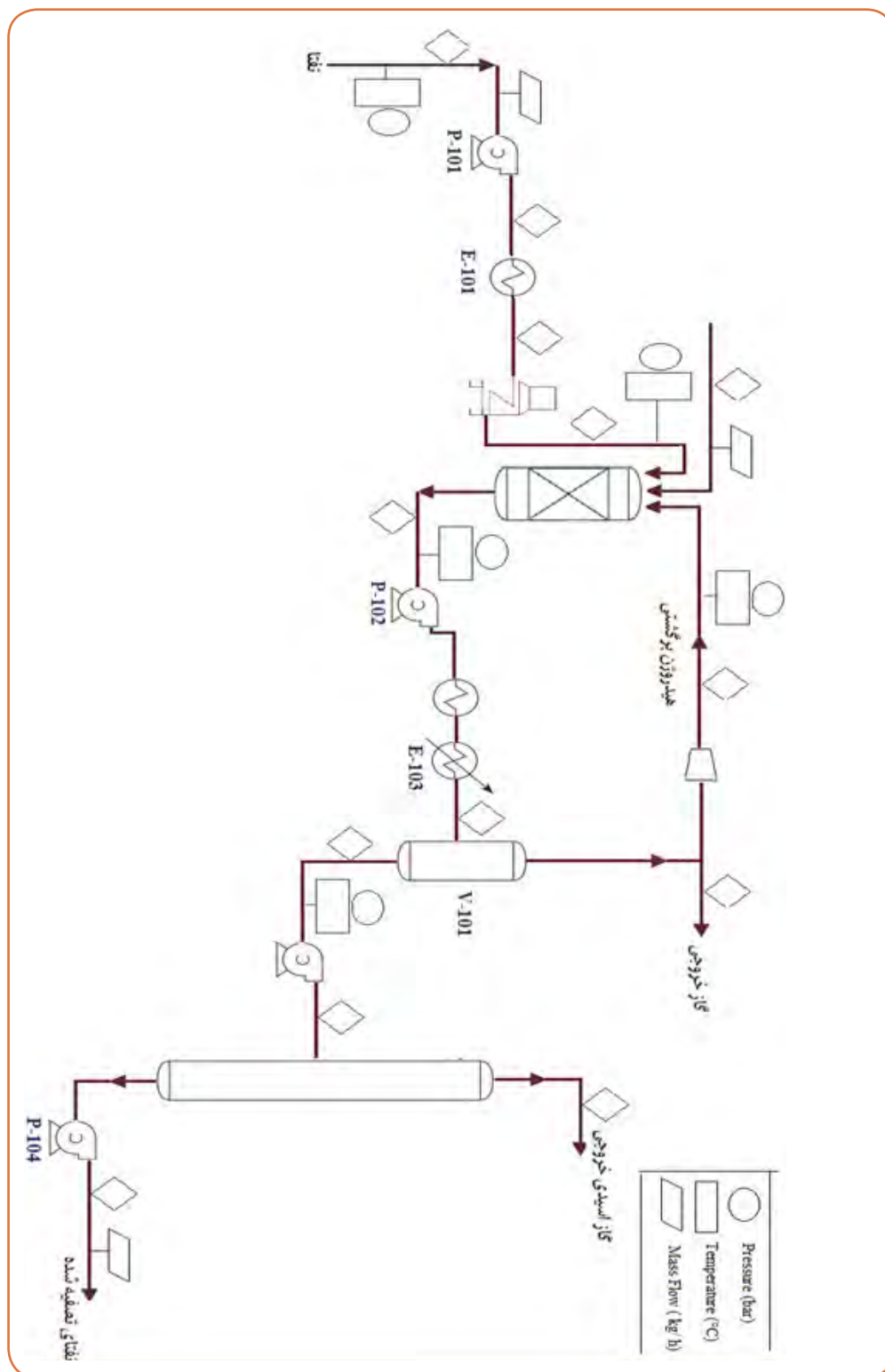
نمودار جریان فرایند این واکنش، بدون در نظر گرفتن تجهیزات کنترلی، در شکل ۲۳ نشان داده شده است. شرح فرایند گوگردزدایی نفتا به صورت زیر می‌باشد.

خوراک نفتا (جریان شماره ۱) در دمای ۲۵۰ درجه سلسیوس و فشار ۲ بار و با دبی ۱۲۴۸۴۸ کیلوگرم بر ساعت توسط پمپ (P-۱۰۱) منتقل شده (جریان شماره ۲) و وارد مبدل (E-۱۰۱) می‌گردد. جریان خروجی از مبدل (جریان شماره ۳) وارد کوره (E-۱۰۱) شده به گونه‌ای که دما و فشار جریان خروجی کوره (جریان شماره ۴) به ترتیب به ۳۱۸ درجه سلسیوس و ۳۰/۶ بار افزایش می‌یابد.

جریان گرم شده خروجی از کوره، وارد راکتور (R-۱۰۱) می‌شود تا با استفاده از هیدروژن واکنش‌های گوگردزدایی انجام شود. برای تأمین هیدروژن مورد نیاز راکتور از یک جریان هیدروژن جبرانی (جریان شماره ۵) با دبی ۱۷۳۴ کیلوگرم بر ساعت استفاده می‌شود. جریان خروجی از راکتور می‌یابد. برای خنک کردن محصول خروجی از راکتور که در دمای ۳۲۱/۱ درجه سلسیوس و فشار ۲۹ بار قرار دارد و توسط پمپ (P-۱۰۲) انتقال یافته از یک مبدل حرارتی (E-۱۰۲) و کولر (E-۱۰۳) استفاده می‌گردد.

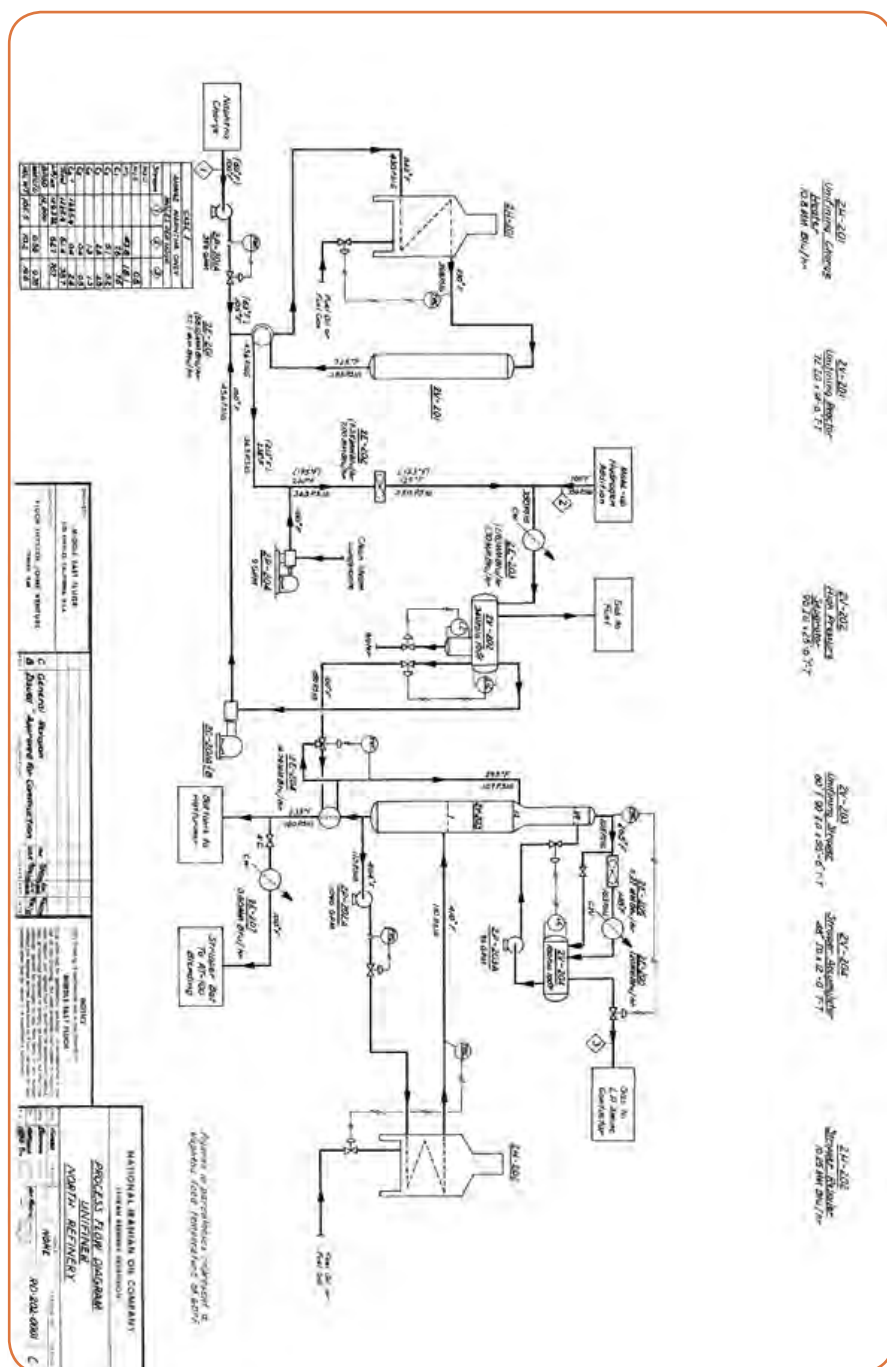
جهت جداسازی گازهای سبک از جریان خنک شده خروجی از کولر (E-۱۰۳)، جریان خروجی از کولر (E-۱۰۳) با شماره جریان ۷ وارد جداکننده (V-۱۰۱) می‌شود. جریان گاز خروجی از جداکننده که عمدتاً شامل گاز هیدروژن است به دو بخش تقسیم می‌شود. بخشی از آن به عنوان گاز خروجی با شماره ۸ از فرایند خارج می‌شود و بخش دیگر آن ابتدا وارد کمپرسور (C-۱۰۱) شده تا فشار جریان خروجی از کمپرسور (جریان شماره ۹) به ۳۰/۶ بار افزایش یابد و سپس به عنوان جریان هیدروژن برگشتی به راکتور برگشت داده می‌شود. به دلیل تراکم گاز در کمپرسور، دمای جریان هیدروژن برگشتی به ۷۲ درجه سلسیوس می‌رسد. جریان مایع خروجی از جداکننده (V-۱۰۱) به شماره جریان ۱۰، که در دمای ۳۷ درجه سلسیوس و فشار ۱۰ بار قرار دارد، توسط پمپ (P-۱۰۳) به برج تقطیر (T-۱۰۱) جداکننده گازهای اسیدی (گازهای حاوی هیدروژن سولفید) انتقال می‌یابد. جریانی که وارد برج شده (جریان شماره ۱۱) به دو محصول با نام‌های محصول بالای برج (جریان شماره ۱۳) که حاوی گازهای سبک و هیدروژن سولفید است و محصول پایین برج (جریان شماره ۱۲) که همان نفتای گوگردزدایی شده یا به عبارتی نفتای تصفیه شده است، تبدیل می‌شود. محصول مایع پایین برج (جریان شماره ۱۲) نیز توسط پمپ (P-۱۰۴) به مخازن نگهداری نفتا انتقال می‌یابد. مطلوب است:

تکمیل (شماره جریان، نام جریان، دما، فشار و دبی) نمودار جریان فرایند با استفاده از شرح فرایند.

شکل ۲۳- نمودار جریان فرایند گوگرد زدایی نفتا

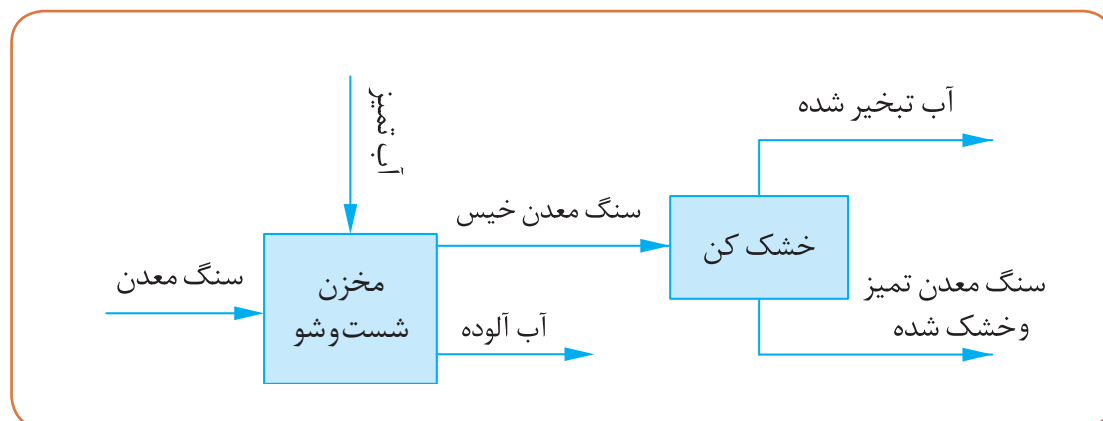
نمودار جریان فرایند گوگردزایی نفتا به همراه تجهیزات کنترلی در شکل ۲۴ نشان داده شده است.

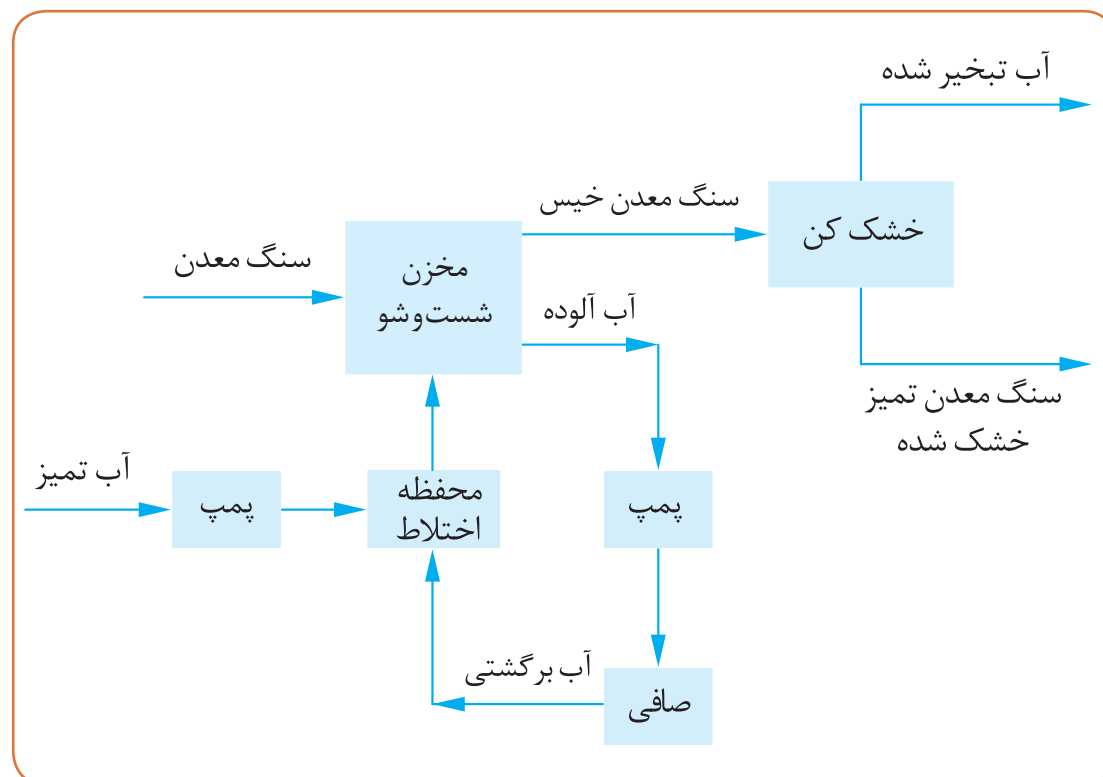
شکل ۲۴- نمودار جریان فرایند گوگردزدایی نفتا به همراه تجهیزات کنترلی

پرسش ۹

سنگ معدن خام در کارخانجات پس از مرحله شست و شو با آب و تمیز شدن به مرحله استخراج شیمیایی فرستاده می شود. نمودار جعبه ای و جریان این فرایند در شکل های ۲۵ و ۲۶ نشان داده شده است.

شکل ۲۵- فرایند شست و شوی سنگ معدن خام

شکل ۲۶- نمودار جریان فرایند شست و شوی سنگ معدن خام

مطلوب است:

(الف) شرح فرایند شست و شوی سنگ معدن خام براساس نمودارهای جعبه‌ای و جریان فرایند؛
(ب) رسم نمودار جریان فرایند بر اساس شکل‌های استاندارد.

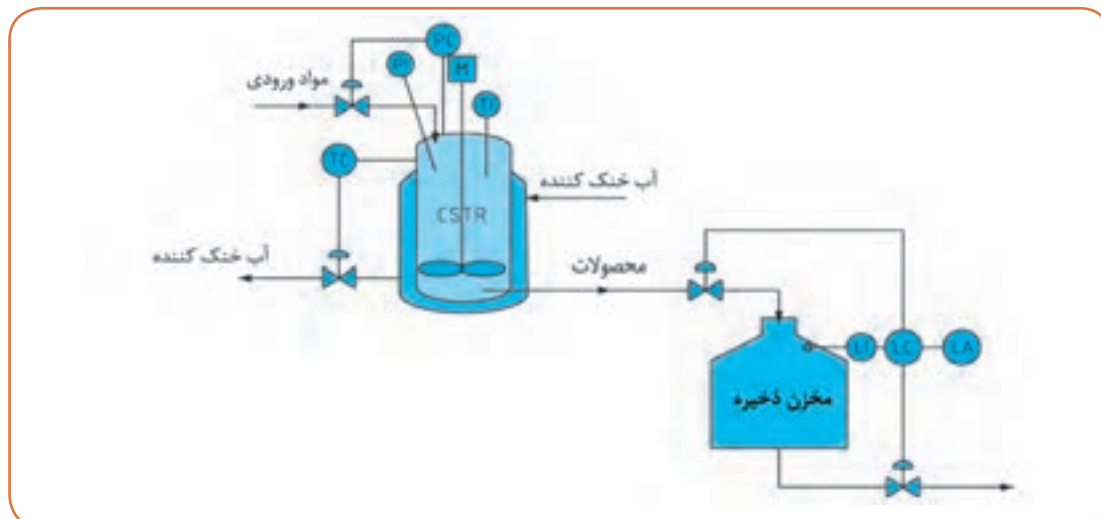
نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق (P&ID)

این نوع نقشه بر اساس نمودار PDF رسم می‌شود؛ به عبارت دیگر، P&ID به نوعی تکمیل شده PFD می‌باشد. در این نقشه کلیه تجهیزات، حتی تجهیزات فرعی، نشان داده می‌شوند. در نمودار P&ID هر لوله با یک شماره مشخص شده و اطلاعات دقیق و کامل نیز در مورد لوله‌کشی و ابزار دقیق ارائه می‌گردد. مهم‌ترین موضوعاتی که در این نمودارها نمایش داده می‌شوند عبارت‌اند از:

- قطر و جنس هر لوله و این که آیا عایق حرارتی دارد یا خیر.
 - نوع، مقدار و ترکیب سیال داخل لوله‌ها، دما و فشاری که هر لوله تحمل می‌کند.
 - مشخصات دقیق شیرهای معمولی، شیرهای کنترل و شیرهای اطمینان؛ شامل نوع، اندازه و شرایط عملیاتی هر یک.
 - کلیه اطلاعات مربوط به حلقه‌های کنترل با ذکر جزئیات آنها.
 - کلیه اطلاعات مربوط به وسایل اندازه‌گیری و ابزار دقیق شامل دماسنج‌ها، فشارسنج‌ها و سطح سنج‌ها.
 - مشخصات دقیق و جزئیات مخازن و ظروف شامل اندازه و محل کلیه ورودی‌ها و خروجی‌های آنها.
- در ادامه دو مثال ساده از نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق ارائه می‌گردد.

مثال ۴

فرایندهای کنترلی ارائه شده در نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق شکل ۲۷ را شرح دهید.

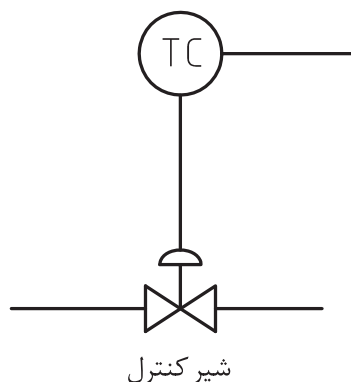
شکل ۲۷- سامانه کنترل راکتور مخزنی در نمودار لوله‌کشی و ابزار دقیق

پاسخ

در شکل شماره ۲۷ یک راکتور مخزنی همزن دار مداوم (CSTR) نشان داده شده است. این راکتور توسط آبی که وارد جداره خارجی آن می‌گردد، خنک می‌شود. با ورود جریان به داخل راکتور، فشار درون راکتور

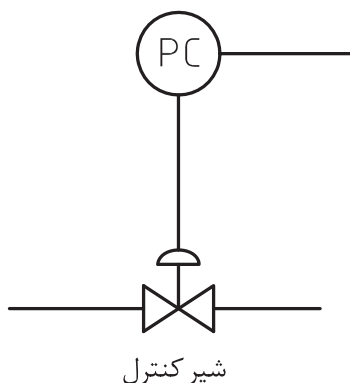
تغییر کند و نشانگر فشار (PI)، مقدار فشار را نشان می‌دهد. دمای درون راکتور نیز توسط نشانگر دما TI نشان داده می‌شود.

سامانه کنترل دما در این نمودار لوله کشی و ابزار دقیق مطابق شکل ۲۸ می‌باشد. خط توپر متصل به (TC) نشان می‌دهد که کنترل کننده دما (TC)، دمای درون راکتور را اندازه گیری می‌کند. خط چین متصل به (TC) نشان می‌دهد که کنترل کننده دما، به شیر کنترل که بر روی جریان خروجی آب خنک کننده نصب شده است، دستور مناسب را جهت کنترل دما می‌دهد.

شکل ۲۸- سامانه کنترل دما در نمودار لوله کشی و ابزار دقیق

اگر دمای راکتور به هر دلیلی تغییر کرد، کنترل کننده دما به شیر کنترل دستور داده و شیر کنترل با باز و بسته شدن، میزان دبی آب خنک کننده را تغییر می‌دهد که در نتیجه منجر به کنترل دمای درون راکتور می‌گردد. سامانه کنترل فشار در این نمودار لوله کشی و ابزار دقیق، مطابق شکل ۲۹ می‌باشد. خط توپر متصل به (PC) نشان می‌دهد که کنترل کننده فشار (PC)، فشار درون راکتور را اندازه گیری می‌کند. خط چین متصل به (PC) نشان می‌دهد که کنترل کننده فشار، به شیری که بر روی جریان خوراک ورودی به راکتور نصب شده است، دستور مناسب را جهت کنترل فشار می‌دهد.

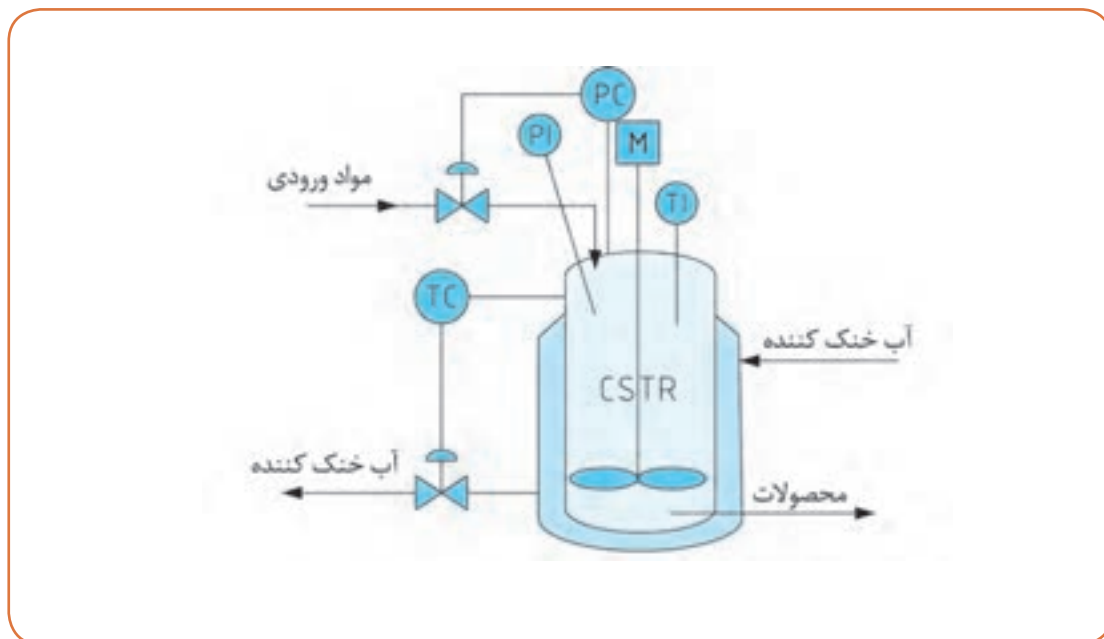

شکل ۲۹- سامانه کنترل فشار در نمودار لوله کشی و ابزار دقیق

به این ترتیب که اگر به هر دلیلی فشار درون راکتور تغییر کرد، کنترل کننده فشار به شیر کنترل دستور داده و شیر کنترل با باز و بسته شدن، میزان دبی مواد ورودی به راکتور را تغییر می‌دهد که در نتیجه منجر به کنترل فشار درون راکتور می‌گردد.

پرسش ۱۰

فرایندهای کنترلی ارائه شده در نمودار لوله کشی و ابزار دقیق شکل ۳۰ را شرح دهید.

شکل ۳۰

با توجه به فیلم‌های آموزشی صنایع مختلف که تاکنون دیده اید، نمودارهای لوله کشی و ابزار دقیق هر کدام را رسم کنید. هر گروه از هنرجویان دو نمودار را رسم نماید.

فعالیت عملی

نقشه جانمایی تجهیزات

جانمایی تجهیزات در یک کارخانه صنایع شیمیایی، موضوع مهمی در ایمنی و اقتصاد طرح آن کارخانه می باشد. جانمایی می تواند از طریق جدا کردن و کم کردن خطرات، کم کردن لوله کشی های آسیب پذیر، کاهش تماس با مواد سمی و اشتعال پذیر، ساخت کارخانه به شیوه ایمن و اقتصادی، نگهداری ایمن و اقتصادی، طراحی ایمن اتاق کنترل، تجهیزات کنترل اضطراری، تجهیزات آتش نشانی و دسترسی به امکانات در شرایط اضطراری بر فرایندهای شیمیایی مؤثر باشد. البته جانمایی، تأثیر زیادی نیز بر روی اقتصاد فرایند خواهد گذاشت؛ چون با زیاد شدن مساحت کارخانه، اگر چه ایمنی فرایند بیشتر می شود، ولی از طرفی هزینه خرید زمین، لوله کشی و عملیات واحد بیشتر می شود.

بنابراین زمین باید به اندازه کافی در دسترس باشد ولی هیچ مساحتی از آن نباید به هدر رود. لذا در طراحی یک فرایند شیمیایی، اصول جانمایی تجهیزات از اهمیت بالایی برخوردار است و برای فراگیری این اصول نیاز به مطالعه استانداردهای خاص برای تجهیزات مانند پمپ ها، کمپرسورها، مخزن ها، مبدل ها، راکتورها و تجهیزات مهم دیگر و همچنین تجربه کاری در این زمینه است. نقشه جانمایی تجهیزات یک فرایند شیمیایی بعد از تکمیل نمودار جریان فرایند و هم زمان با نمودار لوله کشی و ابزار دقیق تهیه می گردد. این نوع نقشه، ضمن نشان دادن ابعاد دستگاه ها، محل استقرار آنها و فاصله میان هر یک را نشان می دهد. اگر یک واحد صنعتی در چند طبقه طراحی شده باشد، نقشه جانمایی تجهیزات برای هر طبقه باید به طور جداگانه رسم شود.

معرفی نرم افزار ویزیو و آموزش آن

میکروسافت ویزیو^۱ نرم افزاری برای طراحی نمودارها و انواع نقشه های فرایندی است که تحت سیستم عامل ویندوز کار می کند. نرم افزار ویزیو را می توان به عنوان ابزاری پیشرفته جهت رسم نمودارهای جعبه ای جریان، جریان فرایندی، لوله کشی و ابزار دقیق، نمودارهای فعالیت های کاری، سازمانی و ... نام برد. مایکروسافت ویزیو قالب های حرفه ای، جدید و هم چنین شکل های پر کاربرد را مطابق با استانداردهای جهانی و به صورت از پیش طراحی شده در اختیار کاربران قرار داده و به آنها کمک می کند تا به آسانی رسم نمودارهای پیچیده خود را آغاز کند و سپس به راحتی بین نمودار رسم شده و پایگاه داده (اکسل) ارتباط برقرار کند.

- ۱- نمودارهای جعبه ای مثال های ۱ و ۲ را با استفاده از نرم افزار ویزیو رسم کنید.
- ۲- نمودارهای جریان فرایندی پرسش های ۶، ۷ و ۸ را با استفاده از نرم افزار ویزیو رسم کنید.

فعالیت عملی

ارزشیابی شایستگی نقشه خوانی در صنایع شیمیایی

<p>شرح کار:</p> <p>۱- نقشه های فرایندی را تشخیص دهد.</p> <p>۲- نمودار جعبه ای فرایند (BFD) را به کار برد.</p> <p>۳- نمودار جریان های فرایند (PFD) را به کار برد.</p> <p>۴- به کمک نرم افزار، نقشه های فرایندی را رسم کند.</p>			
<p>استاندارد عملکرد:</p> <p>کار با نقشه های فرایندی (خواندن و ارجاع آن به تجهیزات)</p>			
<p>شاخص ها:</p> <p>- انجام کار طبق دستورالعمل</p>			
<p>شرایط انجام کار و ابزار و تجهیزات:</p> <p>- شرایط مکان: کلاس و سایت کامپیوتر</p> <p>- شرایط دستگاه:</p> <p>- زمان: یک جلسه آموزشی</p> <p>- ابزار و تجهیزات: کاغذ- قلم- نرم افزار ویزو و اتوکد</p>			
<p>معیار شایستگی:</p>			
ردیف	مرحله کار	حداقل نمره قبولی از ۳	نمره هنرجو
۱	به کارگیری نمودار جعبه ای فرایند (BFD)	۲	
۲	به کارگیری نمودار جریان های فرایند (PFD)	۲	
۳	به کارگیری نمودار لوله کشی، ابزار دقیق (DI&P) و نقشه جانمایی تجهیزات	۱	
۴	رسم نقشه فرایندی به کمک نرم افزار	۱	
<p>شایستگی های غیر فنی، ایمنی، بهداشتی، توجهات زیست محیطی و نگرش:</p> <p>۱- ایمنی:</p> <p>۲- نگرش: استفاده بهینه از نرم افزار در رسم نقشه های فرایندی، صرفه جویی در زمان، کاغذ، قلم و ...</p> <p>۳- توجهات زیست محیطی: کاهش دور ریز کاغذ ...</p> <p>۴- شایستگی های غیر فنی: ۱- اخلاق حرفه ای ۲- مدیریت منابع ۳- محاسبه و کاربست ریاضی ۴- مستندسازی: گزارش نویسی</p>		۲	
میانگین نمرات			*

* حداقل میانگین نمرات هنرجو برای قبولی و کسب شایستگی، ۲ می باشد.

پودمان ۲

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل دما

اندازه‌گیری و کنترل دما نقش بسیار مهم و گسترده‌ای جهت کنترل کیفیت محصولات در صنایع مختلف نظیر پالایش، پتروشیمی، کارخانجات شیمیایی و به‌طور کلی هر صنعتی که شامل فرایندهای گرمایش و سرمایش است، دارد.

واحد یادگیری ۲

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل دما

مقدمه

اندازه‌گیری مقادیر کمیت‌های اصلی از قبیل دما از مهم‌ترین مباحث در صنایع شیمیایی و علوم مهندسی می‌باشد. هر چه اندازه‌گیری این کمیت دقیق‌تر باشد، خطرات در محیط صنعتی کمتر خواهد بود. در برخی از فرایندهای شیمیایی دما، تنها نشان‌دهنده پیشرفت واکنش است لذا با توجه به تأثیر دما بر روی کیفیت محصولات و ارتباط آن با ایمنی در صنایع مختلف، اندازه‌گیری دقیق و کنترل آن اهمیت فراوان دارد. در این پودمان مباحث به کارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری دما، دستگاه‌های اندازه‌گیری دما، کالیبراسیون دماسنج و کنترل دما تشریح خواهد شد.

استاندارد عملکرد

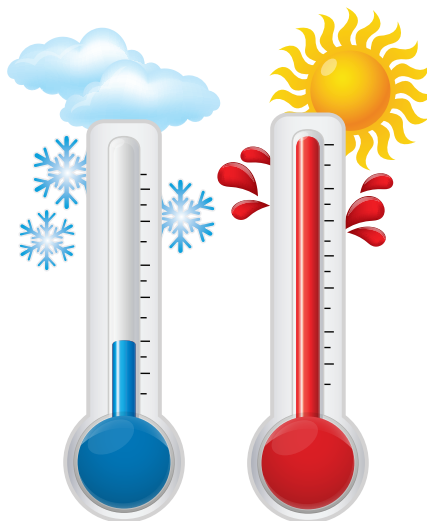
به کارگیری محاسبات و اندازه‌گیری دما و کنترل آن مطابق دستورالعمل
شایستگی‌های غیر فنی مورد انتظار این پودمان عبارت‌اند از:

شایستگی‌های غیر فنی

- ۱ اخلاق حرفه‌ای: حضور منظم و وقت شناسی انجام وظایف و کارهای محوله پیروی از قوانین
- ۲ مدیریت منابع: شروع به کار به موقع مدیریت مؤثر زمان، استفاده از مواد و تجهیزات
- ۳ کار گروهی: حضوری فعال در فعالیت‌های گروهی، انجام کارها و وظایف محوله
- ۴ مستندسازی: گزارش نویسی فعالیت‌های کارگاهی
- ۵ محاسبه و کاربرست ریاضی: انجام مثال‌ها و تمرین‌ها، با کمک فرمول و محاسبات ریاضی

پس از اتمام این واحد یادگیری هنرجویان قادر خواهند بود

- ۱ مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری دما را به کار گیرند.
- ۲ روش‌های اندازه‌گیری دما را انجام دهند.
- ۳ کالیبراسیون دماسنج را انجام دهند.
- ۴ دما را کنترل نمایند.

سه ظرف یکسان مطابق شکل ۱ انتخاب کرده و در یک ظرف آب گرم، در ظرف دیگر آب سرد و در سومین ظرف آب معمولی بریزید. حال دست راست خود را در آب گرم و دست چپ خود را در آب سرد فرو برید. پس از مدتی هر دو دست را از ظرف‌ها بیرون آورده و سپس در آب معمولی وارد کنید. احساس شما چیست؟

آزمایش

شکل ۱- سه ظرف یکسان حاوی آب با دماهای مختلف

مفاهیم داغ، گرم و سرد برای انسان، به سادگی قابل تشخیص است، زیرا دمای محیط مجاور را میلیون‌ها عصب به مغز خبر می‌دهند. همان‌طور که از آزمایش قبل می‌توان نتیجه گرفت، پاسخ فیزیولوژیکی به دما اغلب گمراه‌کننده است. فرض کنید در یک روز سرد زمستانی، برای پذیرایی از دوست خود یک استکان چای آورده باشید. اگر دوست شما در نوشیدن چای کمی تأخیر کند، او را به نوشیدن چای ترغیب می‌کنید و می‌گویید «چای سرد می‌شود». منظور شما آن است که در صورت تأخیر در خوردن، چای سردتر از آن می‌شود که برای نوشیدن مناسب باشد.

با بیان این جمله شما به هیچ وجه معلوم نکرده‌اید که چای چقدر سرد می‌شود. برای بیان پاسخ مشخص‌تر، از کمیتی به نام دما استفاده می‌شود. به اجسام گرم‌تر دمای بیشتر و به اجسام سردتر دمای کمتر نسبت می‌دهند. به عبارتی دما معیاری است که میزان گرمی و سردی اجسام را مشخص می‌کند. اندازه‌گیری دما از متداول‌ترین اندازه‌گیری کمیت‌ها در صنایع شیمیایی است.

تحقیق کنید

در فرهنگ لغات فارسی کلمه دما به چه معنی می‌باشد؟

دمای محیط کار، زندگی و دمای اجسامی که روزانه با آنها سروکار دارید، معمولاً تأثیر زیادی روی نحوه کار و زندگی دارد. توجه داشته باشید که برای گرم کردن منزل، مدرسه و کارخانه در زمستان یا سرد کردن این محیط‌ها در تابستان چه هزینه‌ای پرداخت می‌شود؟ (شکل ۲).

شکل ۲- وسایل گرمایشی و سرمایشی معمولی

ایجاد یک دمای معین و حفظ آن در فناوری، صنعت و همین‌طور در پژوهش‌های علمی، اهمیت فراوان دارد.

دما

معیار سنجش گرمی و سردی اجسام را دما می‌نامند. بنابراین دما یک کمیت فیزیکی است که درباره اینکه یک جسم چقدر گرم یا سرد است تصور و آگاهی می‌دهد. علاوه بر تعریف ذکر شده می‌توان دما را نمایانگر متوسط انرژی جنبشی مولکول‌ها در یک جسم دانست که نسبت مستقیم با انرژی ذرات اجسام دارد و آن را با دماسنج اندازه‌گیری می‌کنند.

با توجه به آزمایش انجام شده در ابتدای این بخش، آیا برای اندازه‌گیری دما می‌توان از حس لامسه استفاده نمود؟ چرا؟

پرسش

یکایا و بعد دما

بعد دما را با نماد θ نشان می دهند و یکای آن در سامانه های مختلف عبارتند از:

سامانه بین المللی^۱

■ **درجه سلسیوس:** در متداول ترین مقیاس دما (سلسیوس)، عدد صفر مختص به دمایی است که آب خالص در آن یخ می زند و عدد ۱۰۰ به دمای جوشیدن آب خالص (در فشار اتمسفریک) اختصاص دارد. فاصله بین این دو عدد به ۱۰۰ قسمت مساوی تقسیم شده است، هر قسمت را به افتخار آندره سلسیوس^۲ یک درجه سلسیوس می نامند و با نماد «°C» نشان می دهند.

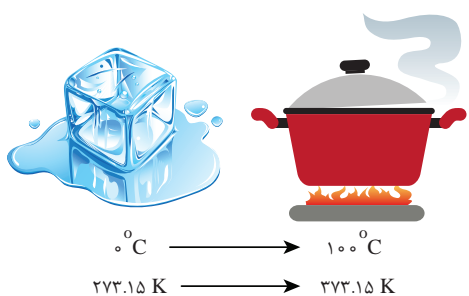

آندره سلسیوس (Celsius) منجم سوئدی در ۲۷ نوامبر ۱۷۰۱ میلادی به دنیا آمد و در ۲۵ آوریل ۱۷۴۴ میلادی درگذشت. او بنیان گذار رصدخانه آپسالا (Uppsala) بود و در سال ۱۷۴۲ میلادی مقیاس دمای مشهور سلسیوس را پیشنهاد داد.

بیشتر بدانید

■ **درجه کلون:** هنگامی که یک جسم سرد می شود، جنبش اتم ها و مولکول های آن کند می گردد. به عنوان مثال هنگام سرد شدن آب (مایع)، جنبش مولکول کند شده و اگر سرد شدن خیلی ادامه یابد مولکول های آب بی حرکت شده و آب به صورت یخ (جامد) درمی آید. در تمام مواد، یک دمای حداقل وجود دارد که در آن دما، تمام جنبش مولکول ها به کمترین مقدار ممکن می رسد. دمای این نقطه را «صفر مطلق» می نامند. این یکا به افتخار ویلیام تامسون که به نام لرد کلون^۳ مشهور است نام گذاری شده است و با نماد (K) نشان داده می شود. صفر مطلق در مقیاس کلون معادل دمای ۲۷۳/۱۵- درجه سلسیوس است. مطابق مباحث تئوری، در صفر مطلق هیچ جنبشی، در هیچ یک از مولکول های مواد، نباید وجود داشته باشد. اما شواهد تجربی نشان می دهند که چنین چیزی رخ نمی دهد بلکه در صفر مطلق جنبش مولکول های مواد به کمترین مقدار ممکن می رسد.

همان طور که مشخص است در اندازه گیری دما با استفاده از یکای سلسیوس به طور نسبی دو مقیاس نقطه ذوب و جوش آب در نظر گرفته شده است (شکل ۳). لذا مقیاس دمایی سلسیوس را مقیاس دمایی نسبی و مقیاس دمایی کلون، که در آن صفر مطلق مطرح است را، مقیاس دمایی مطلق می نامند.

شکل ۳- دو مقیاس دمایی در سامانه بین المللی (SI)

رابطه بین درجه سلسیوس و کلون مطابق رابطه ۱ می باشد:

$$T(K) = T(^{\circ}C) + 273.15 \quad (1)$$

۱- SI (System International)

۲- Celsius

۳- Lord Kelvin

جهت سادگی محاسبات، برای تبدیل دمای سلسیوس به کلوین از عدد ثابت ۲۷۳ استفاده می‌شود.

مثال ۱- دمای ذوب یخ و جوش آب خالص در فشار اتمسفریک ۰ و ۱۰۰ درجه سلسیوس است. این دو دما را بر حسب کلوین محاسبه نمایید.
پاسخ: با توجه به رابطه شماره ۱:

$$T(K) = T(^{\circ}C) + 273$$

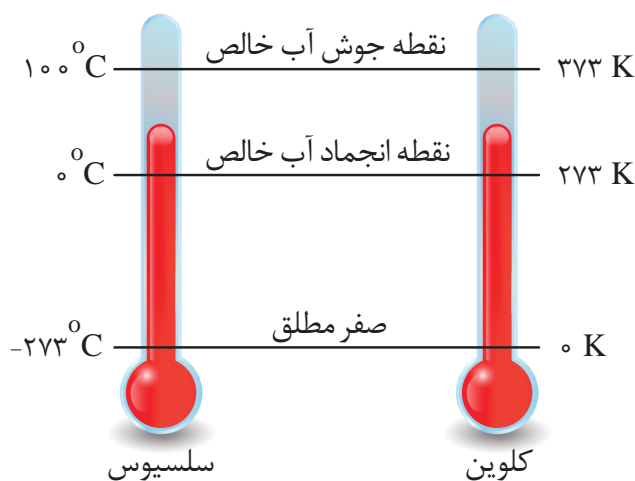
$$T(K) = 0 (^{\circ}C) + 273 = 273 \text{ K}$$

$$T(K) = 100 (^{\circ}C) + 273 = 373 \text{ K}$$

مطابق محاسبات انجام شده دمای صفر درجه سلسیوس معادل ۲۷۳ درجه کلوین و دمای ۱۰۰ درجه سلسیوس معادل ۳۷۳ درجه کلوین می‌باشد (شکل ۴).

جدول ۱- برخی دماهای رایج

ردیف	عنوان	دما ($^{\circ}C$)
۱	نقطه جوش هیدروژن مایع	-۲۵۲/۹
۲	نقطه جوش اکسیژن مایع	-۱۸۳
۳	نقطه ذوب الکل (اتانول)	-۱۱۴/۱
۴	نقطه ذوب جیوه	-۳۸/۸۳
۵	نقطه ذوب یخ	۰
۶	دمای بدن انسان سالم	۳۷
۷	نقطه جوش الکل (اتانول)	۷۸/۳۷
۸	نقطه جوش آب	۱۰۰
۹	نقطه جوش جیوه	۳۵۶/۷
۱۰	نقطه ذوب طلا	۱۰۶۴
۱۱	نقطه جوش طلا	۲۷۰۰
۱۲	دمای سطح خورشید	۳۷۰۰ - ۶۲۰۰

همان‌طور که بیان شد در اندازه‌گیری دما با مقیاس سلسیوس از نقطه ذوب یخ و جوش آب خالص در فشار اتمسفریک استفاده می‌شود.

تحقیق کنید

- اگر ناخالصی در آب وجود داشته باشد، دمای ذوب و جوش آب چه تغییری می‌کند؟
- اگر فشار هوا اتمسفریک نباشد، دمای ذوب و جوش آب چه تغییری می‌کند؟

سامانه انگلیسی^۱

■ **درجه فارنهایت:** فارنهایت واحد اندازه گیری دمای نسبی در سامانه انگلیسی است و به افتخار مبتکر آن گابریل دانیل فارنهایت^۲ در سال ۱۷۱۴ میلادی نام گذاری شده است. اگرچه درجه فارنهایت در گذشته واحد اندازه گیری رایج دما بوده، اما در حال حاضر کاربرد آن محدودتر شده و فقط در برخی کشورها استفاده می شود. در مقیاس فارنهایت، دمای ذوب یخ دقیقاً برابر با ۳۲ و دمای جوش آب ۲۱۲ درجه در نظر گرفته شد. فاصله میان این دو دما به ۱۸۰ واحد مساوی تقسیم گردید و هر واحد معادل یک درجه فارنهایت معرفی شد.

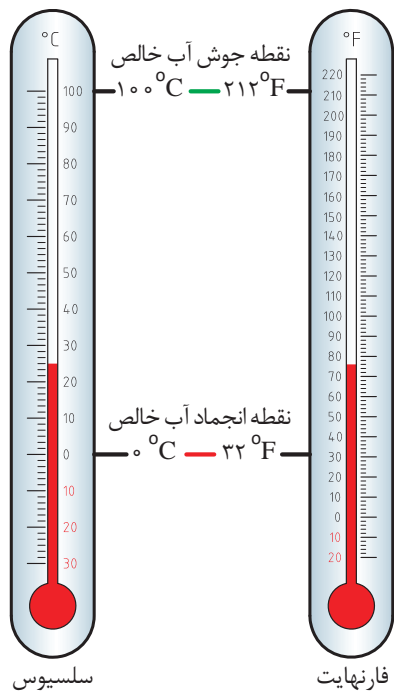
بیشتر بدانید

گابریل فارنهایت دانشمند آلمانی (۱۶۸۶ – ۱۳۷۶)

رابطه بین درجه سلسیوس و فارنهایت مطابق معادله بوده و در شکل ۵ نشان داده شده است.

$$T(^{\circ}\text{F}) = T(^{\circ}\text{C}) \times 1/8 + 32 \quad (2)$$

شکل ۵- مقایسه دماهای سلسیوس و فارنهایت

۱- FPS (Foot-Pound-Second)

۲- Daniel Gabriele Fahrenheit

مثال ۲- دمای جریان ورودی به رآکتور تبدیل کاتالیزگری پالایشگاه نفت می‌بایست حداقل ۴۸۰ درجه سلسیوس باشد. نفتا به‌عنوان خوراک این رآکتور ابتدا از یک کوره عبور کرده و دمای آن به ۶۶۲ درجه فارنهایت می‌رسد. آیا می‌توان از این جریان به‌عنوان خوراک این واحد استفاده نمود؟
پاسخ: در ابتدا باید با توجه به رابطه شماره ۲، دمای نفتای خروجی از کوره را برحسب سلسیوس تعیین نمود.

$$T(^{\circ}F) = T(^{\circ}C) \times \frac{1}{1.8} + 32$$

$$T(^{\circ}C) = \frac{T(^{\circ}F) - 32}{1.8} \rightarrow T(^{\circ}C) = \frac{662 - 32}{1.8} = 350 (^{\circ}C)$$

بنابراین دمای نفتای خروجی از کوره معادل ۳۵۰ درجه سلسیوس است. درحالی‌که دمای جریان خوراک واحد تبدیل کاتالیزگری حداقل ۴۸۰ درجه سلسیوس باشد. لذا از این جریان نمی‌توان به‌عنوان خوراک این واحد استفاده نمود.

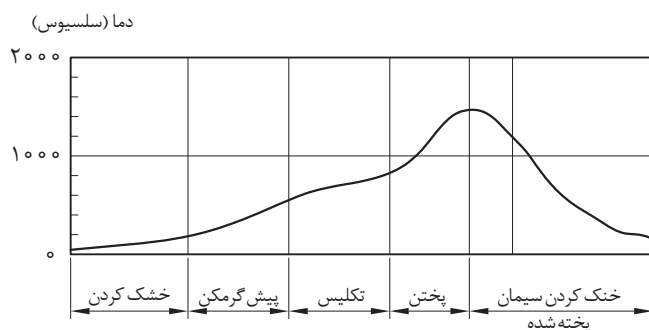
پرسش

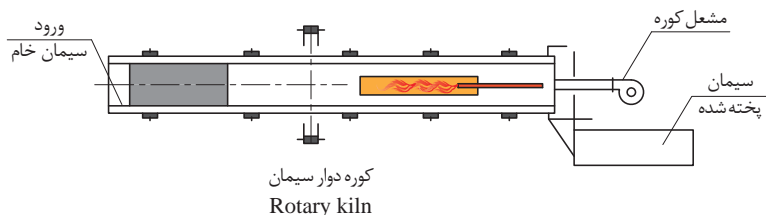
با توجه به شکل و جدول ارائه شده به سؤالات زیر پاسخ دهید:
 الف) دماسنج داده شده در شکل ۶ بر اساس چه مقیاس‌هایی درجه‌بندی شده است؟
 ب) جدول زیر را با این دماسنج به‌طور تقریبی کامل کنید.

دما (درجه سلسیوس)	-۴۰	۵	۳۰	۵۰
دما (درجه فارنهایت)				

شکل ۶- مقایسه دماهای سلسیوس و فارنهایت

مثال ۳- مراحل تهیه سیمان در شکل ۷ نشان داده شده است. دمای پایانی هر مرحله از کوره سیمان را برحسب درجه کلوین و فارنهایت به‌دست آورید.

شکل ۷- مراحل تولید سیمان

پودمان دوم – اندازه گیری، ثبت و کنترل دما

خنک شدن	پختن	تکلیس	پیش گرم کن	خشک کردن	مراحل تهیه سیمان
۱۵۰	۱۴۰۰	۹۰۰	۵۰۰	۲۰۰	دما (درجه سلسیوس)

پاسخ: با توجه به روابط ۱ و ۲:

$$T(K) = T(^{\circ}C) + ۲۷۳$$

$$T(^{\circ}F) = T(^{\circ}C) \times ۱/۸ + ۳۲$$

– دمای کوره برحسب کلوین:

– دمای کوره برحسب فارنهایت:

خواهیم داشت:

خنک شدن	پختن	تکلیس	پیش گرم کن	خشک کردن	مراحل تهیه سیمان
۱۵۰	۱۴۰۰	۹۰۰	۵۰۰	۲۰۰	دما (درجه سلسیوس)
۳۰۲	۲۵۵۲	۱۶۵۲	۹۳۲	۳۹۲	دما (درجه فارنهایت)
۴۲۳	۱۶۷۳	۱۱۷۳	۷۷۳	۴۷۳	دما (درجه کلوین)

با توجه به رابطه بین دمای سلسیوس و فارنهایت، معین کنید در چه دمایی مقدار دما برحسب سلسیوس و فارنهایت با هم برابرند؟

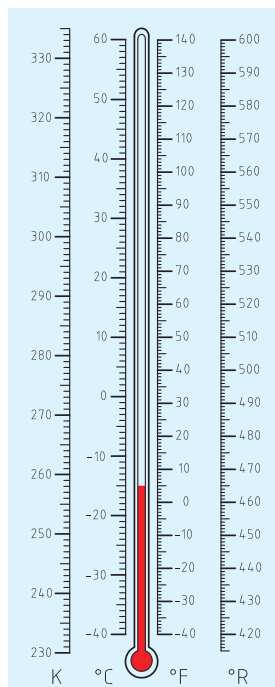
پرسش

■ درجه رانکین^۱

درجه رانکین مقیاسی مطلق در سامانه FPS برای اندازه گیری دما می باشد که به افتخار کاشف آن، مهندس فیزیکدان اسکاتلندی ویلیام جان ماگورن رانکین، به این عنوان خوانده شده و با نماد $^{\circ}R$ نشان داده می شود. در مقیاس رانکین درجه صفر، همان صفر مطلق می باشد ولی در تقسیم بندی درجات از مقیاس درجه فارنهایت استفاده می شود یعنی صفر درجه رانکین برابر با $-۴۵۹/۶۷$ درجه فارنهایت می باشد. درجه رانکین مطابق رابطه ۳ با درجه فارنهایت ارتباط دارد.

$$T(^{\circ}R) = T(^{\circ}F) + ۴۵۹/۶۷ \quad (۳)$$

شکل ۸- مقایسه دماهای سلسیوس، فارنهایت، کلوین و رانکین

برای سادگی محاسبات در تبدیل دمای فارنهایت به رانکین از عدد ثابت ۴۶۰ استفاده می‌گردد. در شکل ۸ مقایسه دماهای سلسیوس، فارنهایت، کلوین و رانکین نشان داده شده است.

- ۱- دمای خشک شدن رنگ بر پایه رزین اکریلیک، ۵۳۷ درجه رانکین می‌باشد. دمای خشک شدن رنگ را بر حسب سلسیوس، فارنهایت و کلوین به دست آورید.
- ۲- پاستوریزه کردن شیر، فرایندی است که شیر را خالص می‌کند و باعث دوام و تازگی آن می‌شود. در عمل پاستوریزه کردن، شیر ابتدا به دمای ۳۴۵ درجه کلوین رسیده و در مدت ۱۶ ثانیه گرم شده و سپس تا دمای ۴ درجه سلسیوس به سرعت سرد می‌شود.

مطلوب است:

- الف) دمای پاستوریزاسیون بر حسب سلسیوس، فارنهایت و رانکین
- ب) دمای سرد شدن شیر بر حسب کلوین، فارنهایت و رانکین

۳- لاستیک کلروپرن به عنوان لاستیک مصنوعی برای اولین بار توسط شرکت آمریکایی دوپانت ۱ در سال ۱۹۳۱ تولید گردید. این لاستیک به روش پلیمریزاسیون امولسیون در دمای ۱۰۰ درجه فارنهایت در مجاورت گوگرد تهیه می‌شود. مطلوب است دمای پلیمریزاسیون بر حسب سلسیوس، کلوین و رانکین.

مثال ۴- دمای هوای شهر تهران در تابستان ۳۵ درجه سلسیوس می‌باشد. دمای هوا را بر حسب کلوین، فارنهایت و رانکین محاسبه نمایید.
جواب) بر اساس روابط شماره ۲، ۱ و ۳ خواهیم داشت:

$$T(K) = T(^{\circ}C) + 273 \rightarrow T(K) = 35 + 273 = 308 (K)$$

$$T(^{\circ}F) = T(^{\circ}C) \times 1/8 + 32 \rightarrow T(^{\circ}F) = 35 \times 1/8 + 32 = 95 (^{\circ}F)$$

$$T(^{\circ}R) = T(^{\circ}F) + 460 \rightarrow T(^{\circ}R) = 95 + 460 = 555 (^{\circ}R)$$

بنابراین:

۳۵ درجه سلسیوس معادل است با		
۳۰۸ درجه کلوین	۹۵ درجه فارنهایت	۵۵۵ درجه رانکین

دماسنج^۱

دماسنج وسیله‌ای است که میزان سرما و گرما را نشان می‌دهد، که در انگلیسی به آن ترمومتر می‌گویند. این واژه در زبان یونانی برگرفته از «ترموس» (thermos) به معنی گرما و «مترن» (meteron) به معنی اندازه‌گیری می‌باشد.

تاریخچه: گالیله در سال ۱۵۹۲ میلادی نخستین وسیله علمی را برای اندازه‌گیری درجه حرارت اختراع کرد. وی یک بطری شیشه‌ای گردن باریک انتخاب کرده بود. بطری با آب رنگین تا نیمه پر شده و به‌طور وارونه در یک ظرف محتوی همان نوع آب قرار گرفته بود. با تغییر دمای محیط محتوای بطری منبسط یا منقبض می‌شد و ستون آب در گردن بطری بالا یا پایین می‌رفت. وسیله ساخته شده مقیاسی واقعی برای سنجش دما نبود. در واقع این وسیله، بیشتر دما نما بود تا دماسنج.

در سال ۱۶۳۱ میلادی «ری»^۲ تغییراتی را در دمانمای گالیله پیشنهاد کرد. پیشنهاد وی همان بطری وارونه گالیله بود که در آن فقط سرد و گرم شدن از روی انقباض و انبساط آب ثبت می‌شد. در سال ۱۶۳۵ میلادی دوک فردیناند توسکانی^۳، دماسنجی ساخت که در آن از الکل استفاده کرد. سر لوله را چنان محکم بست که الکل نتواند تبخیر شود. سرانجام در سال ۱۶۴۰ میلادی دانشمندان آکادمی لینیچی^۴ در ایتالیا نمونه‌ای از دماسنج‌های جدیدی را ساختند که در آن جیوه به کار برده و هوا را تا حدودی از قسمت بالای لوله بسته خارج کرده بودند. توجه به این نکته جالب است که در حدود نیم قرن طول کشید تا دماسنج کاملاً تکامل یافت. به دنبال کشف دماسنج، گابریل دانیل فارنهایت دانشمند هلندی، در قرن هفدهم نوعی دماسنج گازی-الکلی ساخت که با دقت بیشتری می‌توانست دما را اندازه‌گیری کند. او در سال ۱۷۱۴ میلادی دماسنج جیوه‌ای با دقت بالا و با شیوه‌ای خاص طراحی نمود. فارنهایت نتایج تحقیقات خود را در سال ۱۷۲۴ میلادی منتشر ساخت. آندرس سیلیسیوس دانشمند سوئدی به سال ۱۷۴۲ میلادی دماسنج جیوه‌ای را طراحی و با آن اندازه‌گیری دمای هوا را انجام داد.

فیلم ۱: ساخت یک دماسنج ساده

۱- Thermometer

۲- Rey

۳- Tuseany

۴- Linchi

فعالیت عملی ۱: ساخت یک دماسنج ساده

وسایل مورد نیاز: - شیشه کوچک با درب چوب پنبه - لوله شیشه‌ای یا نی - چسب یا خمیر بازی - کاغذ میلی‌متری

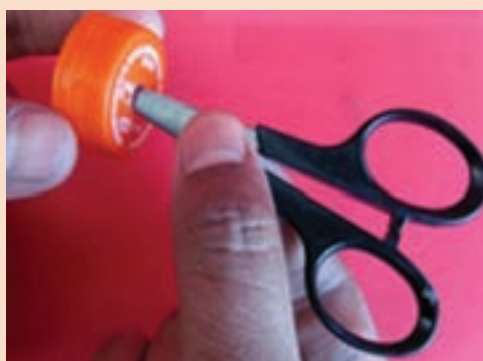
فرض کنید می‌خواهید برای اولین بار در دنیا یک دماسنج بسازید. برای این کار می‌توانید مطابق مراحل کار آن را بسازید و سپس واحدی برای اندازه‌گیری دما تعریف نمایید.

مراحل کار:

۱ یک شیشه کوچک ترجیحاً بی‌رنگ با درب چوب پنبه‌ای انتخاب کرده و آن را پر از آب کنید.

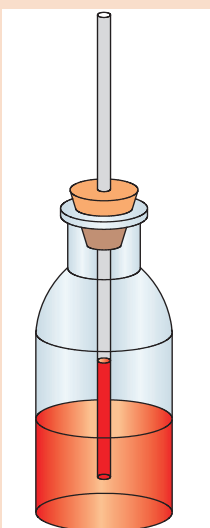
۲ یک سوراخ به اندازه یک لوله شیشه‌ای یا نی دقیقاً در وسط درپوش شیشه به وسیله یک میخ یا قیچی ایجاد نمایید.

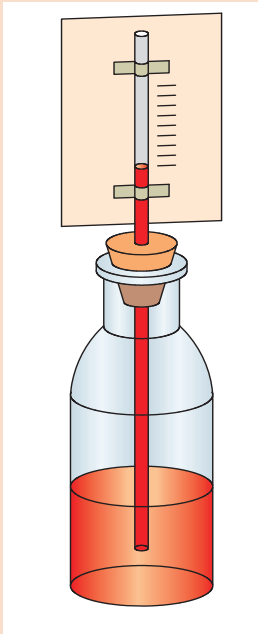

۳ لوله شیشه‌ای را از درون درپوش عبور داده، به گونه‌ای تنظیم کنید که تا انتهای شیشه برسد ولی به کف آن نچسبد.

۴ پس از عبور لوله شیشه‌ای لازم است دور تا دور سوراخ را کاملاً بسته و آب‌بندی نمایید. این کار را به کمک چسب آکواریوم یا خمیر بازی انجام دهید.

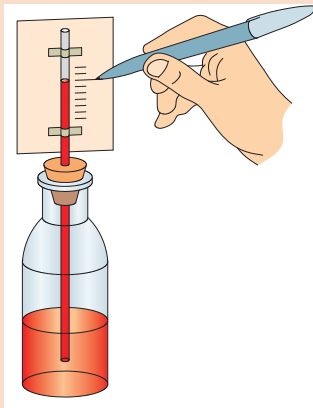
۵ اکنون آب را با مقداری از جوهر رنگی مخلوط نموده و درون شیشه بریزید. هنگامی که در شیشه را می‌بندید، آب به دلیل فشار هوایی که بر روی سطح آن است، مقداری از نی بالا می‌آید. توجه کنید که بیشتر ارتفاع لوله شیشه‌ای خالی باشد تا فضای کافی جهت افزایش ارتفاع آب با افزایش دما موجود باشد.

۶ کاغذ میلی متری باریک را همچون پرچمی به لوله شیشه‌ای بچسبانید.

۷ مقداری یخ در ظرفی ریخته و منتظر بمانید که یخ‌ها شروع به ذوب شدن نمایند، به گونه‌ای که درون ظرف مخلوطی از آب و یخ داشته باشید. سپس شیشه آماده شده را درون ظرف آب و یخ قرار دهید، این زمان هنگامی است که یخ در دمای ذوب قرار گرفته و این همان دمای صفر درجه سلسیوس است. در این حالت سطح آب در نی پایین می‌رود. اگر مشاهده کردید که سطح آب خیلی پایین رفته و از دید شما خارج شد، این کار را مجدد با افزایش مقداری آب رنگی درون شیشه تکرار کنید. ارتفاع آب را در حالت صفر درجه روی کاغذ میلی متری علامت بزنید.

۸ در ظرفی دیگر مقداری آب را بجوشانید، سپس آن را از روی حرارت بردارید. شیشه را در ظرف آب جوش قرار دهید.

پس از مدتی به علت انبساط آب رنگی، سطح آن بالا رفته و ثابت می‌ماند. این ارتفاع را روی کاغذ به عنوان نقطه ۱۰۰ درجه علامت بزنید.

۹ فاصله بین دو علامت صد و صفر درجه را، به صد قسمت مساوی تقسیم کنید.

به این ترتیب دماسنج آماده است و می‌توانید از آن جهت اندازه‌گیری دمای محیط‌های مختلف استفاده نمایید.

با توجه به فعالیت عملی انجام یافته، به پرسش‌های زیر پاسخ دهید:

الف) دماسنج ساخته شده براساس چه مقیاسی دما را اندازه‌گیری می‌کند؟

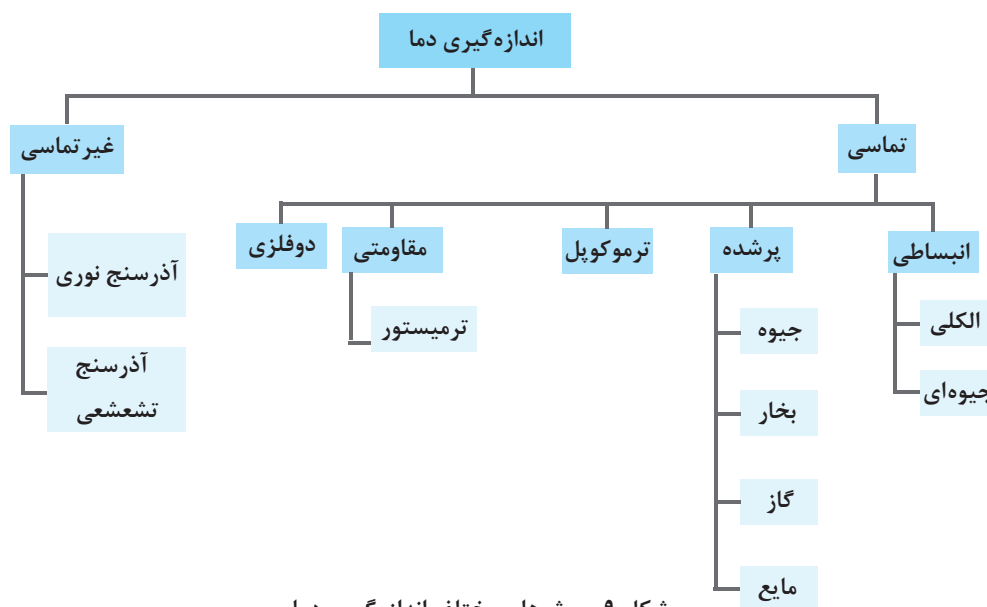
ب) چگونه می‌توان دقت این دماسنج را بالا برد؟

پ) آیا می‌توان از این دماسنج جهت اندازه‌گیری دمای فریزر استفاده کرد؟ چرا؟ برای این منظور چه راه حلی پیشنهاد می‌کنید؟

ت) به کمک این دماسنج، دمای هوا را در ساعات مختلف اندازه‌گیری نمایید. آیا نتایج به‌دست آمده یکسان‌اند؟ آیا اگر فرد دیگری چنین دماسنجی بسازد، دمایی که دماسنج او از یخ در حال ذوب نشان می‌دهد. با دماسنج شما برابر خواهد بود؟

انواع دماسنج

بسیاری از کمیت‌های فیزیکی مانند حجم با دما تغییر می‌کنند. در شکل شماره ۹ روش‌های مختلف اندازه‌گیری دما نشان داده شده است.

شکل ۹- روش‌های مختلف اندازه‌گیری دما

اندازه‌گیری تماسی دما

در دماسنج تماسی، اندازه‌گیری دما توسط تماس حسگر دما با سطح جسم یا سیال انجام می‌شود. دماسنج تماسی بیشترین استفاده را در اندازه‌گیری دما دارد. این نوع دماسنج معمولاً کاربردهای آزمایشگاهی و صنعتی فراوانی دارد.

حسگر دما قسمتی از دماسنج است که به‌طور مسقیم در تماس با جسم مورد نظر بوده و باید با آن هم‌دما شود.

نکته

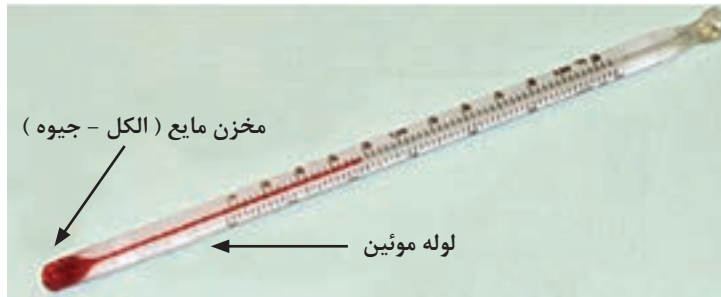

دماسنج‌های انبساطی

این نوع دماسنج یکی از رایج‌ترین انواع دماسنج‌های مورد استفاده در صنعت می‌باشد. معمولاً این نوع دماسنج را به عنوان دماسنج‌های جیوه‌ای یا الکلی می‌شناسند. این دماسنج‌ها از یک لوله شیشه‌ای باریک (موئین) سربسته و خالی از هوا، که به یک مخزن نازک محتوی جیوه یا الکل متصل است، ساخته می‌شوند. جیوه یا الکل بر اثر گرما منبسط و بر اثر سرما منقبض می‌شود و بدین ترتیب در درون لوله شیشه‌ای بالا و پایین می‌رود (شکل ۱۰). البته به این دماسنج‌ها، دماسنج ساقه شیشه‌ای نیز گفته می‌شود.

پودمان دوم – اندازه گیری، ثبت و کنترل دما

برای اندازه گیری دمای هر جسمی، مخزن دماسنج را در تماس با آن قرار دهید. مدتی صبر کنید تا ارتفاع مایع در لوله باریک دماسنج، دیگر تغییر نکند. آنگاه عددی را که در مقابل سطح مایع در لوله نوشته شده است، بخوانید. این عدد دمای آن جسم را نشان می دهد.

شکل ۱۰- دماسنج های الکلی

هرچه دما بالاتر باشد، ارتفاع مایع درون لوله موئین بیشتر و هرچه دما پایین تر باشد ارتفاع مایع کمتر است.

نکته

فیلم ۲: ساخت دماسنج شیشه ای

پرسش

چرا ضخامت مخزن مایع در دماسنج الکلی، نازک است؟
چرا دماسنج خالی از هوا می باشد؟
با استفاده از جدول شماره ۱ گستره اندازه گیری دما را در دماسنج های جیوه ای و الکلی تعیین کنید.
آیا با استفاده از دماسنج جیوه ای، می توان دمای قطب جنوب که به ۵۰- درجه سلسیوس می رسد را اندازه گیری کرد؟

با توجه به سمی بودن جیوه، در هنگام کار با دماسنج جیوه ای مواظب باشید که دماسنج نشکند. اگر دماسنج شکست، به هیچ وجه جیوه آن را با دست جمع نکرده و از جاروبرقی هم استفاده نکنید، بهتر است پودر گوگرد روی آن ریخته شود تا تشکیل ملغمه داده سپس جمع آوری گردد که در این صورت درجه سمیت آن کمتر گردد. در صورت نبود پودر گوگرد بهتر است از دو ورق کاغذ برای جمع آوری آن استفاده کنید. البته در این حالت هم احتمال استنشاق بخارات جیوه وجود دارد.

نکات ایمنی

اگر هدف اندازه‌گیری نقطه جوش و یا نقطه ذوب مواد موجود در جدول ۲ باشد، کدام دماسنج (الکلی یا جیوه‌ای) را برای اندازه‌گیری آن پیشنهاد می‌دهید؟

جدول ۲- نقطه جوش و یا نقطه ذوب مواد مختلف

ردیف	ماده	موضوع	مقدار (°C)	انتخاب دماسنج
۱	اسید استیک	دمای جوش	۱۱۸	
۲	سیکلو هگزان	دمای جوش	۸۰/۷۴	
۳	کلروفرم	نقطه ذوب	-۶۳/۵	
۴	استون	نقطه ذوب	-۹۵	

با استفاده از منابع اینترنتی، مزایای دو نوع دماسنج جیوه‌ای و الکلی را بررسی نمایید.

فعالیت آزمایشگاهی ۲:

تعیین رطوبت نسبی هوا با استفاده از دمای مرطوب و خشک هوا
رطوبت نسبی هوا با معلوم بودن دمای خشک و دمای مرطوب هوا تعیین می‌گردد.

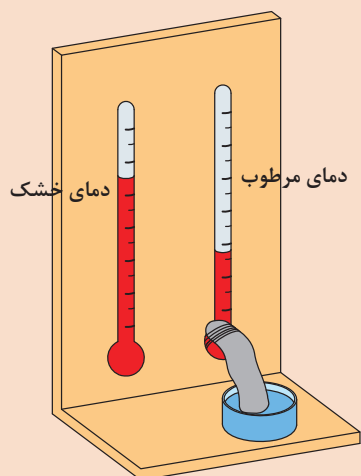
دمای خشک هوا، میزان دمایی است که توسط دماسنجی که در معرض هوا قرار دارد، قرائت می‌شود.
دمای مرطوب هوا نیز یکی از خواص ترمودینامیکی مخلوط هوا و بخار آب است که با تقریب مناسبی توسط یک دماسنج با سطح حسگر خیس که در معرض هوا قرار دارد، اندازه‌گیری می‌شود.

مراحل آزمایش:

- ۱ دو دماسنج جیوه‌ای را مطابق شکل ۱۲ کنار هم به یک پایه چوبی نصب کنید.
- ۲ در زیر یکی از دماسنج‌ها یک لیوان پر آب قرار داده و یک فتیله یا دستمال کاغذی را در آب درون لیوان قرار دهید و انتهای فتیله را با نخ به مخزن جیوه یکی از دماسنج‌ها ببندید.
- ۳ یک پنکه جلوی دو دماسنج قرار دهید.
- ۴ پنکه را روشن کرده و سرعت آن را در مقدار کم قرار دهید.

پودمان دوم – اندازه گیری، ثبت و کنترل دما

فعالیت عملی

۵ پس از گذشت چند دقیقه (با ثابت شدن دما) دمای هردو دماسنج را یادداشت نمایید.

۶ دمای دماسنجی که با دستمال خیس پوشیده شده را دمای مرطوب و دیگری را دمای خشک نام گذاری کنید.

۷ اختلاف دمای مرطوب و خشک را محاسبه کنید.

۸ با استفاده از دمای خشک، اختلاف دمای محاسبه شده و جدول ۳، رطوبت نسبی هوا را به دست آورید.

شکل ۱۱- آزمایش تعیین رطوبت نسبی هوا

جدول ۳- میزان رطوبت نسبی هوا برحسب دمای خشک و اختلاف دمای خشک و مرطوب

دمای خشک (°C)								اختلاف دمای خشک و مرطوب
۳۳	۳۰	۲۷	۲۵	۲۲	۲۰	۱۸	۱۵	
۹۳	۹۳	۹۲	۹۲	۹۲	۹۱	۹۱	۹۰	۱
۸۷	۸۶	۸۵	۸۵	۸۴	۸۳	۸۲	۸۰	۲
۸۰	۷۹	۷۸	۷۷	۷۶	۷۵	۷۳	۷۱	۳
۷۴	۷۳	۷۱	۷۰	۶۸	۶۷	۶۵	۶۲	۴
۶۹	۶۷	۶۵	۶۴	۶۱	۵۹	۵۷	۵۳	۵
۶۳	۶۱	۵۹	۵۷	۵۴	۵۲	۴۹	۴۴	۶
۵۸	۵۵	۵۳	۵۱	۴۷	۴۵	۴۲	۳۶	۷
۵۳	۵۰	۴۷	۴۵	۴۱	۳۸	۳۴	۲۸	۸
۴۸	۴۵	۴۱	۳۹	۳۴	۳۱	۲۷	۲۱	۹
۴۳	۴۰	۳۶	۳۳	۲۸	۲۵	۲۰	۱۳	۱۰

فعالیت عملی

فعالیت آزمایشگاهی ۳:

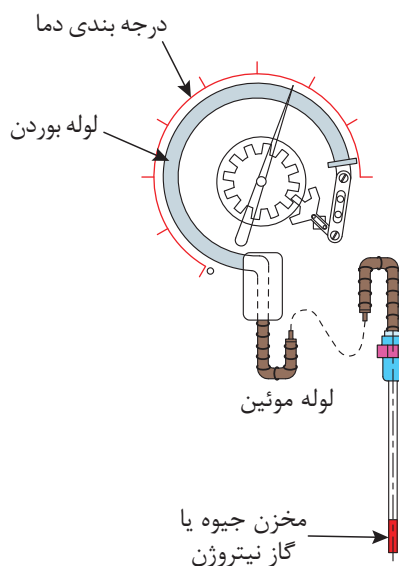
این آزمایش را بدون استفاده از پنکه انجام دهید و رطوبت نسبی هوا را تعیین نمایید.

دماسنج‌های پر شده^۱

دماسنج پر شده به دماسنج دنباله‌دار هم معروف است شامل یک حباب به عنوان حسگر دما از جنس شیشه، چینی، کوارتز و یا پلاتین است که جنس حباب بستگی به گستره دمایی که دماسنج در آن به کار می‌رود، دارد. حباب به وسیله یک لوله مسدود (لوله بوردن) نازک که درون آن با یک گاز ایده‌آل مانند نیتروژن پر شده است به یک فشارسنج متصل شده است (شکل‌های ۱۳ و ۱۴).

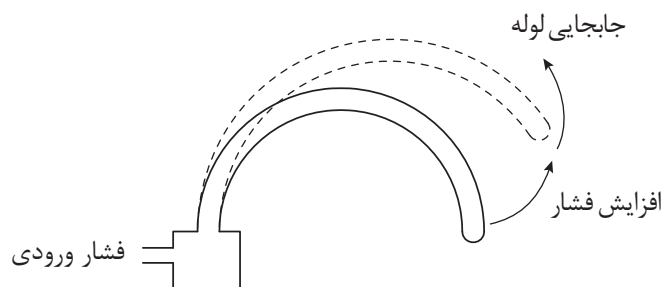
شکل ۱۳- نمای بیرونی دماسنج

شکل ۱۲- نمای درونی دماسنج پر شده

در حقیقت دنباله این دماسنج که گاهی اوقات طول آن چند متر هم خواهد بود از یک لوله موئین تشکیل شده که معمولاً به کمک عایق از محیط اطراف جدا می‌شود و تنها قست حباب شکل انتهای آن به دما حساس بوده و به عنوان حسگر، در محیط مورد آزمایش قرار می‌گیرد.

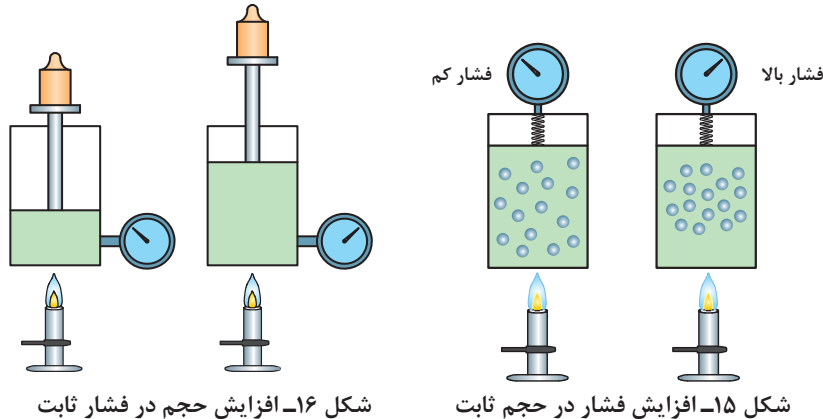
با توجه به ثابت بودن حجم، در اثر افزایش دما مطابق قانون گازها، فشار گاز افزایش یافته و موجب جابه‌جایی لوله بوردن می‌شود. این اثر به پدیده بوردن مشهور است (شکل ۱۴) و عقربه فشارسنج که برحسب دما درجه‌بندی شده تغییر می‌کند و افزایش دما را نشان می‌دهد.

شکل ۱۴- نمایش پدیده بوردن

بر اساس قانون شارل-گیلوساک^۱، برای یک گاز آرمانی یا ایده آل در فشار ثابت، افزایش دما باعث افزایش حجم می شود (شکل ۱۵) و برای همان گاز ایده آل در حجم ثابت، افزایش دما باعث افزایش فشار می شود (شکل ۱۶).

دماسنج های پر شده معمولاً برای گستره دماهای متوسط قابل استفاده می باشند. دماسنج های پر شده براساس مواد پرکننده به چهار دسته اصلی تقسیم می شوند:

- سامانه پر شده با مایع؛
- سامانه پر شده با بخار؛
- سامانه پر شده با گاز؛
- سامانه پر شده با جیوه.

به مخلوطی از مایع و گاز، بخار می گویند.

در اغلب کاربردهای صنعتی استفاده از سامانه های پر شده با جیوه، به دلیل خطرات مربوط به سلامتی، منسوخ شده است. در حال حاضر اغلب سامانه های دمایی پر شده مورد استفاده در صنایع شیمیایی، از نوع گاز و بخار هستند ولی این دو نوع نیز دارای محدودیت هایی هستند. از مزایای این نوع دماسنج ها می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- عملکرد ساده
- سخت و مقاوم
- ارزان
- نگهداری آسان
- حساسیت و دقت خوب
- به طور ذاتی، ایمن در برابر انفجار

دماسنج پر شده با بخار، از لحاظ ساختمان و قطعات شبیه دماسنج پر شده گازی است، با این تفاوت که اولاً به جای گاز از یک مایع فرار مانند اتر استفاده می‌شود، ثانیاً تمام حجم مخزن از مایع پر نمی‌شود بلکه در شرایط عادی در بالای مخزن و در لوله‌ها بخار وجود دارد و در واقع فشار توسط بخار به قسمت انتهایی لوله بودن منتقل می‌گردد.

در انتخاب مایع این نوع دماسنج باید به دو نکته توجه کرد:

- نقطه جوش مایع می‌بایست کمتر از دمایی باشد که می‌خواهد اندازه‌گیری شود.
- مایع مورد استفاده باید از لحاظ شیمیایی برای مخزن و لوله‌ها خوردگی ایجاد ننماید.

بیشتر بدانید

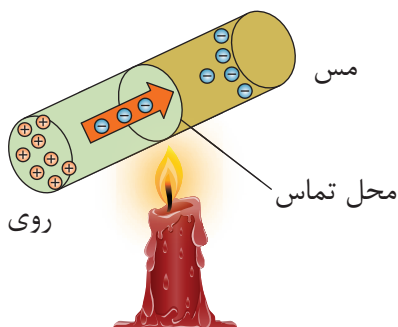
تفاوت بخار و گاز

شاید در فارسی این دو واژه مشابه هم تعریف شوند ولی در مباحث شیمی، به ذرات تبخیر شده از یک مایع در هوا، بخار گفته می‌شود یعنی ذرات تبخیر شده هنوز در تماس با مایع مورد نظر هستند ولی گاز از مولکول‌های مجزا و منفرد در دما و فشار خاص تشکیل شده که دیگر در تماس با مایع نخواهد بود.

پرسش

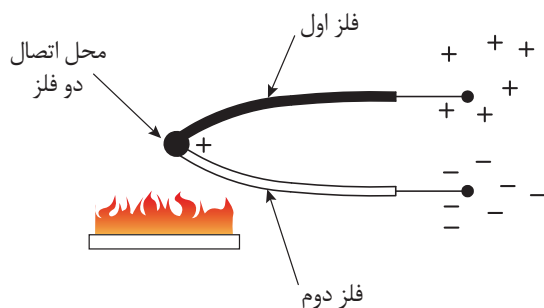
دماسنج‌های پر شده در چه محدوده دمایی قابل استفاده می‌باشند؟

شکل ۱۷- تغییر بار در اثر تغییر دما

ترموکوپل

هر تغییری در درجه حرارت یک فلز، باعث به حرکت در آمدن الکترون‌های آن می‌گردد. هر قدر این تغییر دما، در یک فلز خاص، بیشتر باشد به همان نسبت جریان الکترون‌ها بیشتر خواهد بود که خود باعث تغییر بار الکتریکی در یک نقطه می‌شود (شکل ۱۷). با استفاده از این خاصیت و با اندازه‌گیری میزان اختلاف بار الکتریکی می‌توان تغییرات درجه حرارت را تعیین نمود.

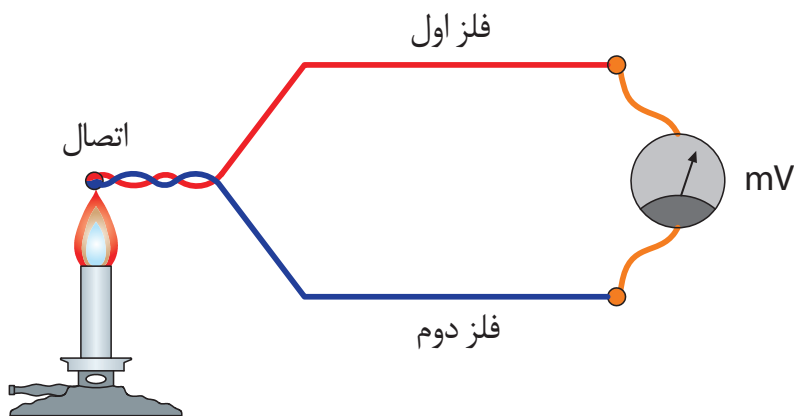

شکل ۱۸- نمای ساده‌ای از ترموکوپل

فیزیک‌دان آلمانی سی‌بک^۱ در سال ۱۸۲۱ متوجه شد که هرگاه انتهای دو رشته سیم فلزی غیر هم‌جنس را مطابق شکل ۱۸ به یکدیگر وصل کند و نقطه اتصال را حرارت دهد، در این هنگام الکترون‌ها جریان پیدا کرده، در نتیجه سر یک تیغه، تراکم بار مثبت و سر تیغه دیگر، تراکم بار منفی پیدا می‌کند. بنابراین در آن محل یک اختلاف پتانسیل الکتریکی به‌وجود می‌آید.

^۱ - Seebeck

هرقدر اختلاف درجه حرارت بین نقطه اتصال و سرهای آزاد این دو فلز بیشتر باشد به همان نسبت بار الکتریکی دوسر تیغه‌ها زیادتر بوده، اختلاف پتانسیل الکتریکی بیشتر خواهد بود. با اندازه‌گیری اختلاف پتانسیل الکتریکی دو سر آزاد تیغه‌ها (دو سر ترموکوپل) درجه حرارت نقطه اتصال مشخص خواهد شد. چنانچه به نقطه اتصال و سرهای آزاد دو فلز، حرارت یکسانی داده شود، بار الکتریکی دو فلز مساوی شده و در نتیجه اختلاف پتانسیل نیز صفر خواهد بود. بنابراین قابلیت استفاده ترموکوپل فقط در صورت وجود اختلاف درجه حرارت بین نقطه اتصال و سرهای آزاد تیغه‌های فلزی می‌باشد. در عمل درجه حرارت سرهای آزاد ثابت نگه داشته می‌شود که آن را اصطلاحاً درجه حرارت مبنا می‌نامند. اگر به محل تماس دو فلز غیرهم‌جنس در ترموکوپل، حرارتی اعمال شود، اختلاف پتانسیلی در دو سر این دو فلز به وجود می‌آید که این اختلاف پتانسیل تابع میزان حرارت اعمال شده است. با اندازه‌گیری میزان ولتاژ خروجی می‌توان درجه حرارت اعمال شده به ترموکوپل را تعیین نمود (شکل ۱۹).

شکل ۱۹- نحوه اندازه‌گیری دما با ترموکوپل

محدوده دمای قابل اندازه‌گیری توسط یک ترموکوپل بستگی به جنس فلزاتی دارد که ترموکوپل از آن ساخته شده است. به عنوان نمونه محدوده دمای قابل اندازه‌گیری یک ترموکوپل با جنس پلاتین ایرودیوم از صفر تا ۱۶۰۰ درجه سلسیوس است. یکی از مزایای ترموکوپل این است که به خاطر جرم کوچک، خیلی سریع با جسمی که اندازه‌گیری دمای آن مورد نظر است، به حال تعادل گرمایی در می‌آید. لذا تغییرات دما به آسانی بر آن اثر می‌کند.

از مشخصات لازم برای انتخاب فلز در ساخت ترموکوپل می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

— نقطه ذوب فلز

— پایداری و عدم واکنش پذیری در شرایط کاری

— میزان هدایت الکتریکی فلز

— هزینه

— ساخت و به کارگیری آسان

ترموکوپل‌ها ابزار حساس و ظریفی هستند که در به کارگیری به خصوص در نصب و ساخت نیاز به احتیاط

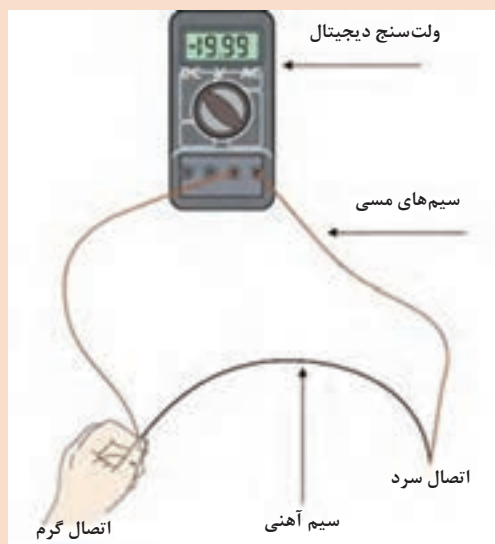

زیاد دارند. برای به حداقل رساندن خطای اندازه‌گیری، سعی می‌شود که ترموکوپل‌ها به صورت عمودی نصب شوند. ضمناً برای حفاظت مکانیکی ترموکوپل‌ها، آنها را در حفاظ‌های مقاوم (مثلاً سرامیکی) قرار می‌دهند. شکل (۲۰)

در شکل ۲۱ چند نمونه از ترموکوپل‌های صنعتی نشان داده شده است.

شکل ۲۱- چند نمونه ترموکوپل صنعتی

شکل ۲۲- ساخت یک ترموکوپل ساده

فعالیت کارگاهی ۴: ساخت یک ترموکوپل

فعالیت
کارگاهی

وسایل مورد نیاز:

- دو قطعه سیم مسی
- یک قطعه سیم آهنی
- ولت‌متر
- ظرف یخ
- ظرف آب جوش
- دماسنج الکلی

مراحل کار اول:

- ۱ مطابق شکل یک ولت سنج دیجیتال از آزمایشگاه تهیه کنید. ولت سنج DC را روی حساسیت بالای آن (مثلاً میلی ولت) تنظیم کنید.
- ۲ دو سیم مسی به پایانه های آن وصل کنید.
- ۳ هر سر آزاد سیم مسی را به یک طرف سیم آهنی بپیچید (متصل کنید).
- ۴ محل اتصال دو سیم مسی و آهنی را در یک طرف، با دست خود بگیرید.
- ۵ به دلیل تفاوت دما، ولت سنج عددی را نشان می دهد که آن عدد را یادداشت کنید.

مراحل کار دوم:

- ۱ مراحل ۱ تا ۳ را مطابق آزمایش اول انجام دهید.
- ۲ محل اتصال دو سیم مسی و آهنی را در یک طرف، درون ظرف یخ قرار دهید.
- ۳ به دلیل تفاوت دما، ولت سنج عددی را نشان می دهد که آن عدد را یادداشت کنید.
- ۴ دماسنج الکلی را درون ظرف یخ قرار دهید و پس از چند لحظه دما را یادداشت کنید.

مراحل کار سوم:

- ۱ مراحل ۱ تا ۳ را مطابق کار اول انجام دهید.
 - ۲ محل اتصال دو سیم مسی و آهنی را در یک طرف درون ظرف آب جوش قرار دهید.
 - ۳ به دلیل تفاوت دما، ولت سنج عددی را نشان می دهد که آن عدد را یادداشت کنید.
 - ۴ دماسنج الکلی را درون ظرف آب جوش قرار دهید و پس از چند لحظه دما را یادداشت کنید.
- الف) داده های ثبت شده از کارهای دوم و سوم را در جدول زیر پر کنید.

شماره آزمایش	عدد یادداشت شده از ولت متر (میلی ولت)	عدد یادداشت شده از دماسنج الکلی (سلسیوس)
اول		
دوم		
سوم		

ب) نقاط به دست آمده از اعداد یادداشت شده از ولت متر برای کارهای دوم و سوم را بر حسب اعداد یادداشت شده از دماسنج الکلی برای همان کارها رسم کنید.

پ) این دو نقطه را با یک خط راست به هم وصل نمایید.

ت) با استفاده از خط رسم شده و مقدار عدد یادداشت شده از ولت متر برای کار اول، تعیین نمایید دمای دست ما در آزمایش اول چقدر بوده است؟

ث) همین کار را برای دو فلز آهن-کنستانتان نیز انجام دهید.

ترموپیل چیست و کاربرد آن کجاست؟

براساس ترکیب‌های ممکن از فلزها، می‌توان تعداد بی‌شماری ترموکوپل ساخت، ولی در عمل تعداد ترموکوپل‌ها مشخص و محدود است. تعدادی از ترموکوپل‌های متداول عبارت‌اند از:

- نوع T: مس و کنستانتان^۱
 - نوع J: آهن و کنستانتان
 - نوع E: کروم^۲ و کنستانتان
 - نوع K: کروم و آلومینیوم
 - نوع S، R و C: پلاتین و رودیوم.
- در جدول ۴ محدوده دمایی ترموکوپل‌های متداول ارائه شده است.

جدول ۴- محدوده دمایی انواع ترموکوپل‌ها

نوع	جنس فلز	محدوده دمایی °C
T	مس / کنستانتان	۲۰۰- الی ۴۰۰
J	آهن / کنستانتان	۰ الی ۸۷۰
E	کروم / کنستانتان	۲۰۰- الی ۹۰۰
K	کروم / آلومینیوم	۲۰۰- الی ۱۲۵۰
R	پلاتین / رودیوم (۱۳درصد)	۰ الی ۱۴۵۰
S	پلاتین / رودیوم (۱۰درصد)	۰ الی ۱۴۵۰
C	تنگستن / رنیوم	۰ الی ۲۷۶۰

دماهای مورد نیاز در عملیات صنعتی مطابق جدول ۵ می‌باشد. چه ترموکوپلی را برای اندازه‌گیری دمای هر عملیات پیشنهاد می‌دهید.

۱- Constantan

۲- Chromel

جدول ۵- دماهای عملیات مختلف

ردیف	عملیات	دمای مورد نیاز (درجه سلسیوس)
۱	رآکتور واحد بنزین سازی پالایشگاه	۵۰۰
۲	کوره سیمان	۱۴۰۰
۳	کربن دهی سطحی در عملیات حرارتی فولاد	۹۰۰
۴	رآکتور تولید هیدروژن	۸۰۰
۵	رآکتور واحد تصفیه گازوییل پالایشگاه	۳۵۰

روش های مختلفی برای اتصال سیم های ترموکوپل وجود دارد که می توان به این روش ها اشاره نمود:

- پیچیده شدن
- چفت شدن
- جوش دادن

مزایا و معایب اندازه گیری دما توسط ترموکوپل

مزایا:

- هزینه کم
- اندازه کوچک
- مقاوم
- محدوده کاری وسیع
- پایداری
- دقیق برای تغییرات دمایی بالا
- پاسخ سریع

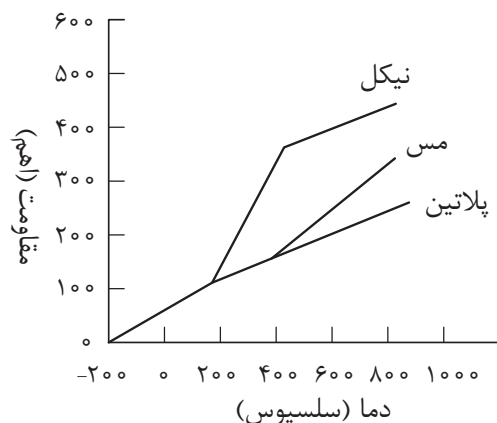
معایب:

- خروجی خیلی ضعیف در حد میلی ولت
- دقت محدود برای تغییرات دمایی کم
- حساس بودن نسبت به نوسانات الکتریکی

دماسنج های مقاومتی^۱:

مقاومت الکتریکی فلزات با تغییر دما، تغییر می کند. از این خاصیت برای ساخت دماسنج های مقاومتی (RTD) استفاده می شود. به طور کلی مواد نسبت به افزایش دما دو رفتار متفاوت در تغییر مقاومت الکتریکی از خود نشان می دهند.

۱- RTD (Resistance Temperature Detector)

در یک گروه با افزایش دما، مقاومت الکتریکی افزایش می‌یابد، به این گروه که دارای ضریب دمایی مثبت هستند اصطلاحاً^۱ PTC گفته می‌شود. پلاتین، نیکل و مس از این گروه می‌باشند (شکل ۲۴). در گروه دیگر با افزایش دما، مقاومت الکتریکی کاهش می‌یابد به این گروه که دارای ضریب دمایی منفی هستند اصطلاحاً^۲ NTC گفته می‌شود. در این گروه بیشتر از اکسیدهای فلزی استفاده می‌شود که به این حسگرها ترمیستور^۳ گفته می‌شود.

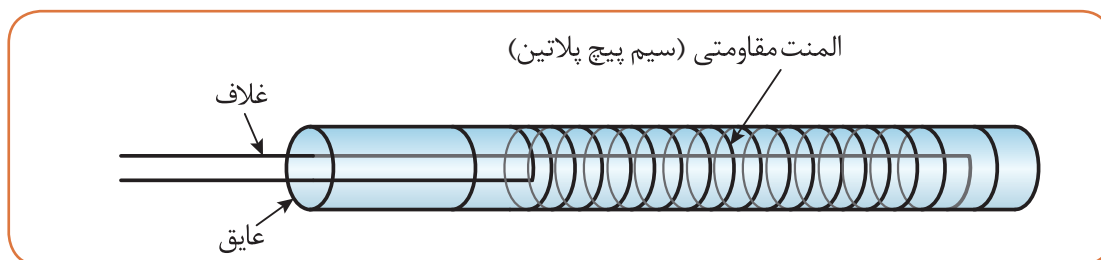
شکل ۲۳- تغییرات مقاومت بر حسب دما برای دماسنج PTC

برای مثال، افزایش دمای یک سیم فلزی از گروه اول منجر به افزایش مقاومت این سیم در مقابل عبور جریان الکتریسیته می‌شود. بنابراین مقاومت یک سیم گرم در برابر عبور جریان بیشتر از سیم سرد است. محدوده دمایی دماسنج‌های مقاومتی پلاتین، نیکل و مس در جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶- محدوده دمایی دماسنج‌های مقاومتی پلاتین، نیکل و مس

جنس فلز	محدوده دمایی °C
پلاتین	۲۰۰-۸۵۰
نیکل	۸۰-۳۰۰
مس	۲۰۰-۲۶۰

دماسنج مقاومتی غالباً به صورت یک سیم پیچ فلزی بلند و ظریف است که معمولاً آن را به دور یک قاب نازک از شیشه یا سرامیک می‌پیچند تا علاوه بر افزایش مقاومت از فشار ناشی از تغییر طول سیم که در اثر انقباض آن در موقع سرد شدن پیش می‌آید، جلوگیری شود (شکل ۲۴). در شرایط ویژه هم می‌توان سیم را به دور جسمی که هدف اندازه‌گیری دمای آن است پیچید یا در داخل آن قرار داد.

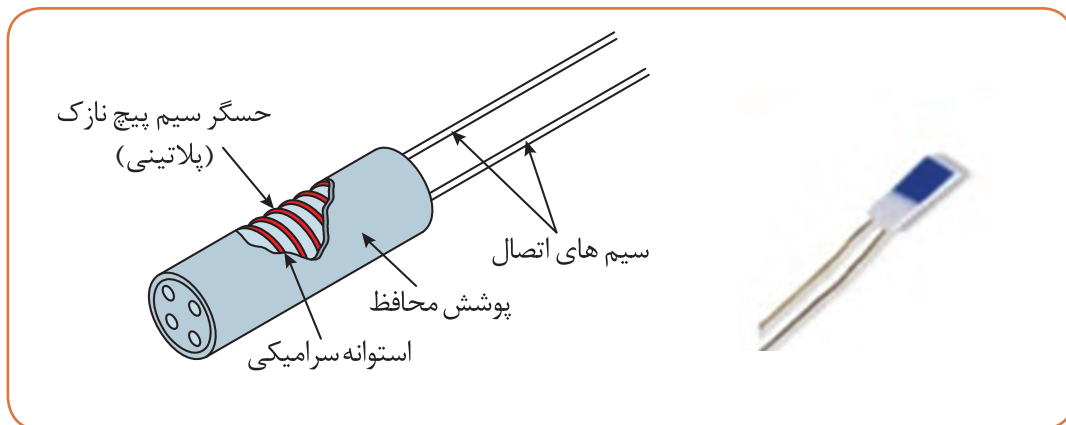
شکل ۲۴- دماسنج مقاومتی

۱- PTC(Positive Thermal coefficient)

۲- NTC(Negative Thermal coefficient)

۳- Thermistor

- مهم ترین قسمت ها در ساختمان یک دماسنج مقاومتی مطابق شکل ۲۵ عبارت اند از:
- حسگر؛ مهم ترین قسمت یک دماسنج مقاومتی بوده، (معمولاً سیم پیچ نازک پلاتینی است)
 - سیم های اتصال؛ دماسنج های مقاومتی پلاتینی به صورت دو سیمی، سه سیمی و یا چهار سیمی ساخته می شوند.
 - عایق سرامیکی؛
 - غلاف حفاظت کننده؛
 - سر خروجی؛

شکل ۲۵- ساختمان یک دماسنج مقاومتی

در دماسنج های مقاومتی PTC اندازه گیری دما بر اساس تغییرات مقاومت الکتریکی حسگر آنها انجام می شود.

مزایا و معایب دماسنج مقاومتی

مزایا:

- زمان پاسخ دهی سریع تر نسبت به ترموکوپل ها (در محدوده کسری از ثانیه)
- دقت و حساسیت بالاتر نسبت به ترموکوپل ها

معایب:

- به دلیل نیاز به فلزات با خلوص بالا جهت ساخت این نوع دماسنج، بسیار گران تر از ترموکوپل است.
 - محدوده اندازه گیری محدودتر از ترموکوپل ها است.
- مزیت مهم دماسنج مقاومتی نسبت به ترموکوپل، دقت اندازه گیری آن است که در دماسنج مقاومتی دقت در حدود ۰/۱ و در ترموکوپل در حدود ۱ درجه سلسیوس است. در بسیاری از صنایع در دمای زیر ۶۰۰ درجه سلسیوس به علت دقت بالاتر، دماسنج مقاومتی جایگزین ترموکوپل ها می شود.

فیلم ۳: فیلم دماسنج ترموکوپلی و RTD

فیلم ۴: فیلم دماسنج ترموکوپلی

فعالیت کارگاهی ۵: بررسی ظاهری و چشمی دماسنج‌های کارگاه

– دماسنج‌های کارگاه هنرستان خود را بررسی نموده و پاسخ سؤالات زیر را در جدول یادداشت کنید.
الف) چند نوع دماسنج در کارگاه هنرستان خود دارید؟
ب) آیا دماسنج‌های موجود قابل استفاده می‌باشند؟
ج) علت قابل استفاده نبودن دماسنج‌های موجود چیست؟

ردیف	نوع دماسنج	گستره دمایی قابل اندازه‌گیری (سلسیوس)	سالم/خراب	علت
۱				
۲				
۳				
۴				

فعالیت کارگاهی ۶: اندازه‌گیری دمای اجسام مختلف

با هر یک از دماسنج‌های موجود در کارگاه هنرستان خود، دمای اجسام اشاره شده در جدول زیر را اندازه‌گیری نمایید.

ردیف	دمای هوای کارگاه	دمای آب خروجی از شیر	دمای شعله شمع	دمای شعله گاز	دمای ظرف پر از یخ	دمای کف دست خود	دمای کف دست هم‌گروه
۱							
۲							
۳							
۴							

الف) آیا دماهای اندازه‌گیری شده با تمامی دماسنج‌ها یکسان است؟ چرا؟
ب) به نظر شما برای اندازه‌گیری دمای هر یک از موارد اشاره شده در جدول، کدام دماسنج مناسب‌تر است؟ چرا؟

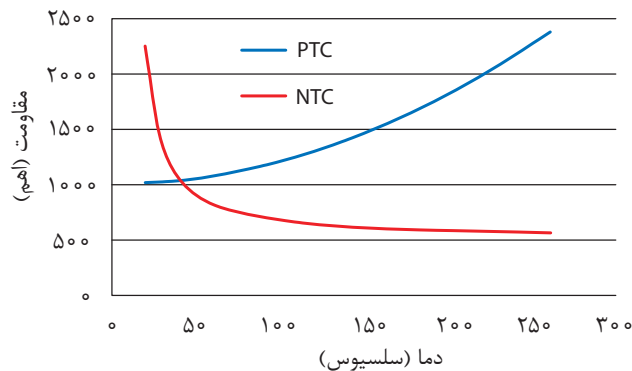
دماسنج‌های ترمیستور^۱:

ترمیستورها همانند RTD ها، یک مقاومت حساس به دما هستند با این تفاوت که برخلاف RTD ها که از جنس فلز هستند، این حسگرها از جنس سرامیک، پلیمر و یا نیمه‌هادی می‌باشند که اصول عملکرد آنها مشابه RTD ها می‌باشد.

همانطور که در بخش قبل اشاره شد، ترمیستورها هم دارای ضریب دمایی مثبت و هم دارای ضریب دمایی منفی می‌باشند (شکل ۲۶) ولی عمده ترمیستورها دارای ضریب دمایی منفی می‌باشند، ترمیستور حساس‌ترین حسگر دما می‌باشد. تنها تفاوت ترمیستورها با RTD، میزان مقاومت بالای آن نسبت به RTD ها می‌باشند. مقاومت معمول برای ترمیستورها ۵۰۰ اهم در ۲۵ درجه سانتی‌گراد می‌باشد. در حالی که این مقدار برای RTD، ۱۰۰ اهم می‌باشد. محدوده دمایی ترمیستورها بسته به نوع نیمه‌هادی از حدود (۵۰-) درجه سلسیوس تا چند صد درجه سلسیوس می‌باشد (شکل ۲۷).

شکل ۲۷- دماسنج از نوع ترمیستور

شکل ۲۶- ترمیستورهای PTC و NTC

معایب اندازه‌گیری دما با ترمیستور

- دقت آنها کمتر از RTD ها می‌باشد.
- ترمیستورها شکننده‌تر از RTD و یا ترموکوپل هستند و باید دقت فراوانی در نصب آنها کرد.
- در دماهای بالا، در مقایسه با RTD و ترموکوپل زودتر خراب می‌شوند.
- عمر کوتاه‌تری نسبت به ترموکوپل و RTD ها دارند.

مزایای اندازه‌گیری دما با ترمیستور:

- ترمیستورها زمان پاسخ‌دهی کوتاهی دارند.
- قیمت پایین و مناسبی دارند.
- ابعاد کوچکی دارند.
- نسبت به تغییرات دما تغییرات بزرگی در مقاومت نشان می‌دهند.

دماسنج‌های دوفلزی^۱

دماسنج‌های دوفلزی جزو پر مصرف‌ترین وسایل اندازه‌گیری سنجش دما می‌باشند و در اکثر وسایل، نظیر ترموستات (دما پا) اتو یا سماور و یا نشان‌دهنده دمای آبگرمکن کاربرد دارند. محدوده دمایی که می‌توان از

انبساط یک متر میله وقتی دمای آن ۱۰۰ درجه افزایش یابد

آلیاژ نیکل-آهن	۰,۱ mm
شیشه پیرکس	۰,۳ mm
آلیاژ پلاتین	۰,۹ mm
شیشه	۰,۹ mm
بتون	۱ mm
فولاد	۱ mm
برنج	۲ mm
آلومینیوم	۳ mm

شکل ۲۸-انبساط اجسام مختلف در اثر افزایش دمای ۱۰۰ درجه سلسیوس

این دماسنج‌ها استفاده کرد، معمولاً از ۴۰- تا ۳۰۰ درجه سلسیوس می‌باشد. دماسنج‌های دو فلزی بر اساس خاصیت متفاوت بودن ضریب انبساط اجسام، ساخته می‌شوند. ضریب انبساط طولی یک جسم به گونه‌ای بیانگر افزایش طول جسم، ناشی از افزایش دما است. در شکل ۲۸ انبساط فلزات و آلیاژهای مختلف، در اثر افزایش ۱۰۰ درجه سلسیوسی دما، نشان داده شده است.

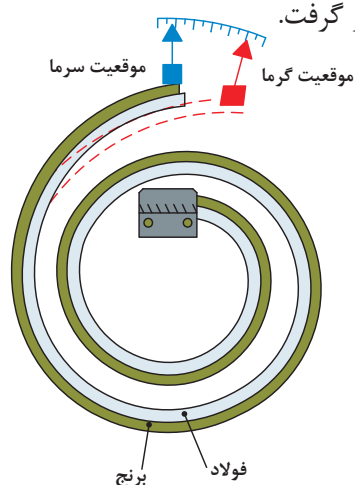
بررسی نمایید انبساط طولی اجسام با افزایش دما به چه صورت است و سپس ضرایب انبساط طولی چند ماده را پیدا کنید.

تحقیق کنید

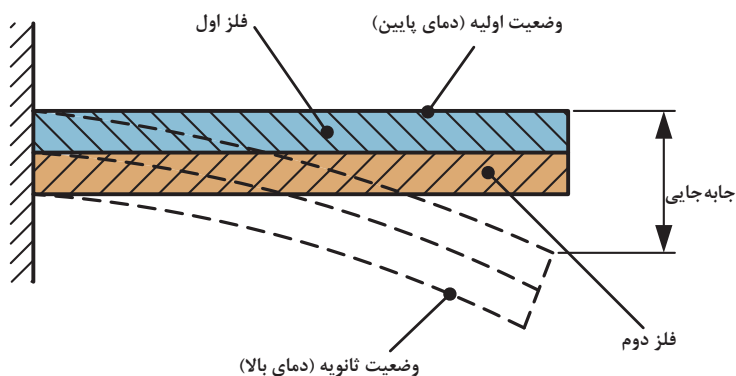

در دماسنج‌های دو فلزی، دو فلز غیر هم جنس را که در دمای محیط هم طول می‌باشند، به یکدیگر متصل می‌کنند (با فرض بیشتر بودن ضریب انبساط طولی فلز اول نسبت به دوم). با اعمال گرما به یک انتهای دماسنج، فلز با ضریب انبساط بالاتر تغییر طول بیشتری داشته و در نتیجه دماسنج در جهت فلز با ضریب انبساط پایین‌تر خم می‌شود (شکل ۲۹).

از این پدیده در ساخت دماسنج‌های دوفلزی استفاده می‌شود. در عمل برای افزایش تغییرات طول در اثر تغییرات دما، دماسنج دو فلزی را به صورت حلزونی (شکل‌های ۳۰ و ۳۱) و یا مارپیچ (شکل ۳۲) می‌سازند. تغییرات طول را می‌توان مستقیماً به‌عنوان دمای اندازه‌گیری شده در نظر گرفت.

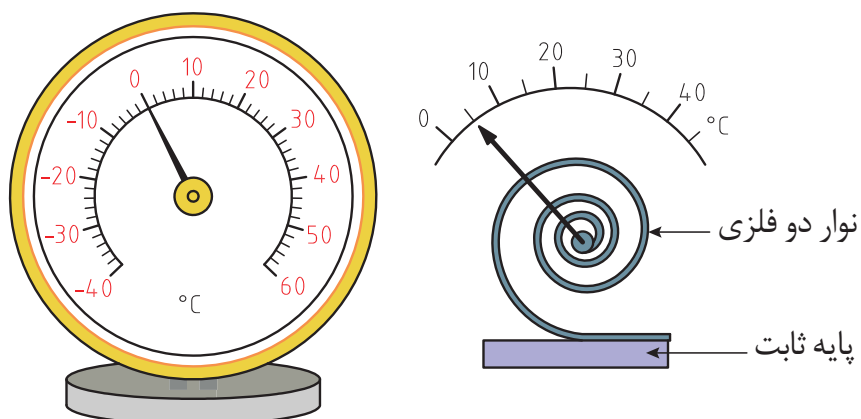

شکل ۳۰-دماسنج دو فلزی حلزونی شکل

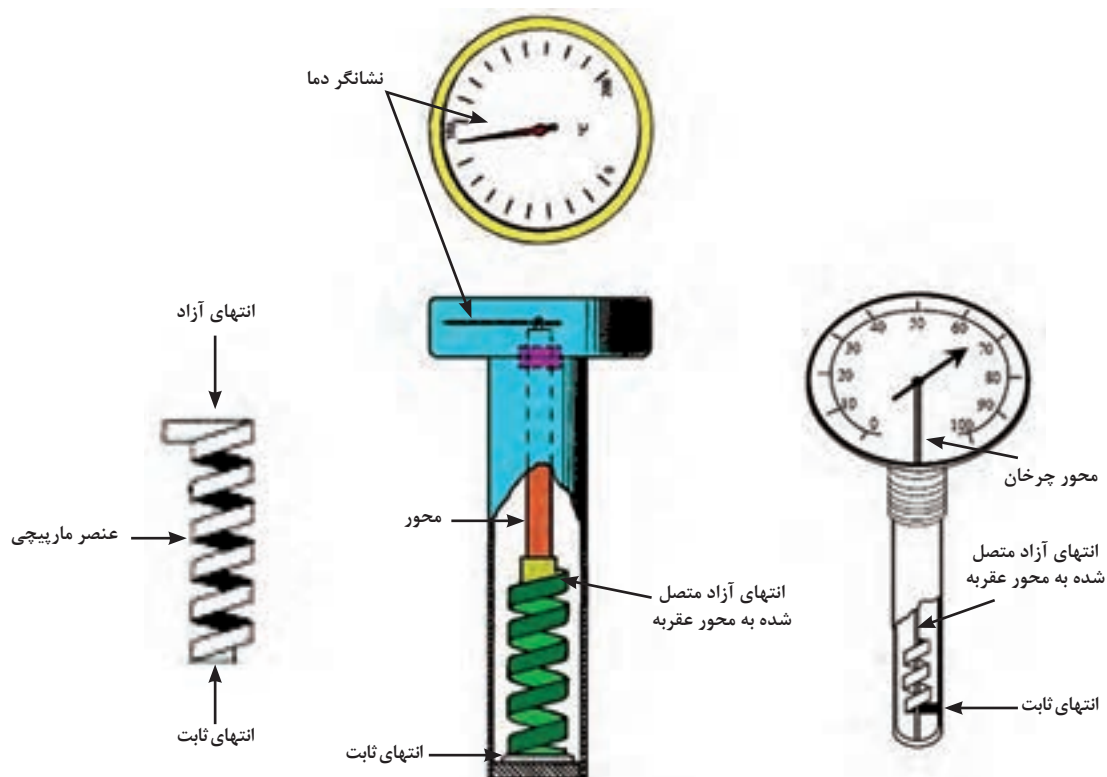
شکل ۲۹- اثر تغییر دما در دو فلز غیر هم جنس

پودمان دوم - اندازه گیری، ثبت و کنترل دما

شکل ۳۱- دماسنج دو فلزی حلزونی شکل

فلزهای مورد استفاده در دماسنج‌های دو فلزی معمولاً از آلیاژهای آهن - نیکل می‌باشند. از مزایای دماسنج‌های دو فلزی می‌توان به ارزان، ساده، محکم و با دوام بودن آنها اشاره کرد.

شکل ۳۲- دماسنج دو فلزی مارپیچی

فعالیت کارگاهی ۷: ساخت یک ترموستات

وسایل مورد نیاز:

- استارت لامپ مهتابی
- دو عدد باطری قلمی
- یک عدد لامپ سه ولتی
- ۱۰ تا ۲۰ سانتی متر سیم

روش کار:

- ۱ محافظ یک راه انداز (استارت) لامپ مهتابی را مانند شکل ۳۳ جدا کنید.

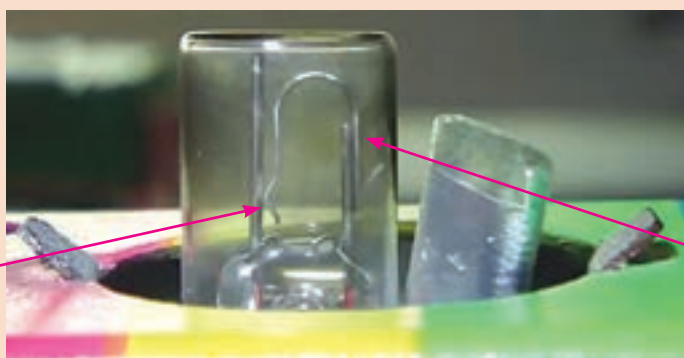
شکل ۳۳- راه انداز (استارت) لامپ مهتابی

- ۲ به کمک دو عدد باطری قلمی، یک لامپ سه ولتی و راه انداز مهتابی، یک مدار ساده الکتریکی مشابه شکل ۳۴ بسازید.

شکل ۳۴- مدار ساخته شده با راه انداز (استارت) لامپ مهتابی به عنوان ترموستات

- ۳ در این حالت چرا لامپ روشن نمی شود؟ به درون حباب شیشه‌ای به دقت نگاه کنید (شکل ۳۵).

بیمیل اتصال جریان

بیمیل (از جنس دوفلزی)

شکل ۳۵- راه انداز (استارت) لامپ مهتابی قبل از گرم شدن

همانطور که در شکل ۳۶ می توان مشاهده نمود اتصال بین بیمیل (از جنس دو فلزی) با بیمیل اتصال جریان، برقرار نمی باشد.

- ۴ با کمک یک فنک، حباب شیشه‌ای راه انداز را گرم کنید.

۵ پس از گرم شدن حباب شیشه‌ای، میله (از جنس دو فلزی) به میله اتصال جریان نزدیک شده و لامپ سه ولتی روشن می‌گردد (شکل ۳۶).

۶ پس از خنک شدن مجدد راه‌انداز، اتصال بین نوار دو فلزی و میله اتصال قطع شده و لامپ سه ولتی مجدداً خاموش می‌شود.

شکل ۳۶- راه انداز (استارت) لامپ مهتابی پس از گرم شدن

فعالیت کارگاهی ۸: ساخت دماسنج دو فلزی

با امکانات موجود در کارگاه هنرستان خود، یک دماسنج دو فلزی بسازید.

فعالیت
کارگاهی

دماسنج‌های غیر تماسی^۱

دماسنج غیر تماسی کاربرد بسیار وسیعی در بخش‌های مختلف صنعتی دارد به‌طوری‌که استفاده از آن در کنترل تولید فولاد، تولید آلیاژهای مختلف مواد، ریخته‌گری‌های دقیق، آبکاری‌های صنعتی، جوشکاری‌های دقیق و استاندارد، تولید محصولات پتروشیمی اجتناب‌ناپذیر است. معمولاً به‌دلیل بالا بودن دمای فرایند (بیش از ۱۵۰۰ درجه) نمی‌توان از تجهیزات اندازه‌گیر دما با تماس مستقیم استفاده کرد، زیرا قرار دادن تجهیزات در چنین دمایی سبب ذوب شدن یا خراب شدن آنها خواهد شد. همچنین در مواردی که تماس حسگر دما با فرایند امکان‌پذیر نیست، (وقتی که فرایند متحرک باشد و یا دمای آن خیلی بالا باشد) و یا هنگامی که فرایند دارای مواد مخرب و زیان‌آور است، استفاده از دماسنج‌های غیر تماسی بسیار ضروری خواهد بود.

برای تعیین دما به روش غیر تماسی معمولاً از دماسنج‌های آذر سنج^۲ استفاده می‌شود. در روش اندازه‌گیری دما به صورت غیر تماسی در حقیقت از تشعشعاتی که از یک جسم داغ پراکنده شده و معمولاً در ناحیه مادون قرمز می‌باشد، استفاده کرده و با سازوکارهای مختلف این تشعشعات را اندازه‌گیری نموده و بر حسب دما کالیبره می‌کنند. آذر سنج‌ها در دو نوع نوری^۳ و تشعشعی^۴ وجود دارند.

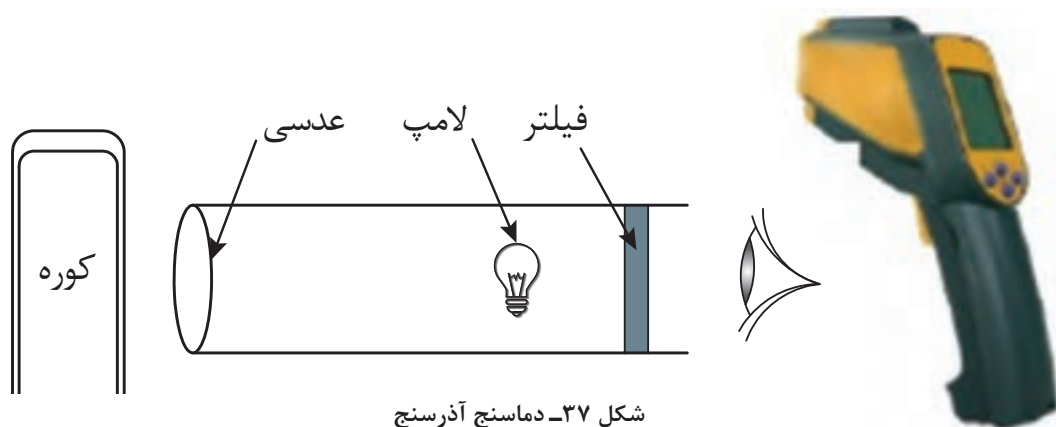
۱- Non-Contact Thermometer

۲- Pyrometer Thermometer

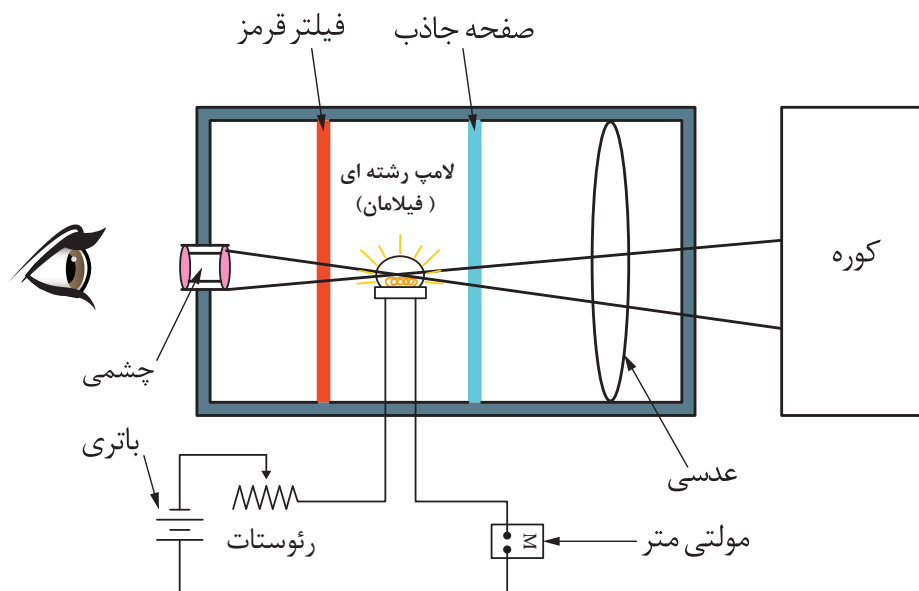
۳- Optical Pyromete

۴- Radiation pyrometer

آذرسنج نوری: آذرسنجهای نوری معمولاً رایج تر هستند. اساس کار این دماسنج، تشخیص رنگ‌های نور انتشار یافته از جسم داغ بوده، که در نهایت دمای جسم موردنظر را براساس آن اندازه‌گیری می‌کنند (شکل ۳۷).

در این دماسنج، نور ایجاد شده توسط جسم داغ (کوره) از درون یک سامانه نوری (با بزرگ‌نمایی معین) که در درون آن یک لامپ گداخته کوچک قرار داده شده، گذرانده می‌شود. برای سهولت مقایسه رنگ‌ها، یک فیلتر قرمز که تنها طول موج پرتو قرمز را عبور می‌دهد به کار می‌رود البته اگر کسی از درون عدسی چشمی نگاه کند، شعاع نور بسیار باریکی را ملاحظه خواهد کرد. در برخورد این نور با رشته‌های لامپ، جریانی از رشته‌ها عبور خواهد کرد که تعیین‌کننده میزان دمای جسم است. این جریان توسط پتانسیومتری که بین منبع تغذیه (یک باتری) و لامپ قرار داده شده، کنترل می‌گردد (شکل ۳۸).

شکل ۳۹- دماسنج آذرسنج نوری

گستره کاری آذرسنج نوری معمولاً از ۷۶۰ تا ۱۳۱۵ درجه سلسیوس است. حد بالایی دما تا اندازه‌ای بستگی به خطر خراب شدن رشته و میزان خیره‌کنندگی ناشی از درخشش در دماهای بالاتر دارد. گستره دما ممکن است با به‌کارگیری پرده جاذب بین عدسی شیء و شبکه رشته به حد بالاتری افزایش یابد و به این وسیله سازگاری درخشش در دماهای پایین‌تر رشته ممکن می‌شود. بنابراین با به کارگیری پرده‌های جاذب مختلف، گستره دمایی بالای آذرسنج نوری (شکل ۳۹) را می‌توان از ۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ درجه سلسیوس افزایش داد.

آذرسنج تشعشعی

تمامی اجسامی که دارای دمای بالای صفر مطلق باشند، از خود امواج مادون قرمز منتشر می‌سازند. موج مادون قرمز در حقیقت یک انرژی نورانی ضعیف است که به‌صورت موج منتشر می‌شود و فرکانس آن در محدوده فرکانس قابل دید برای چشم انسان نمی‌باشد البته هر چه دمای یک جسم بیشتر باشد میزان انرژی مادون قرمز بیشتری منتشر می‌سازد.

بیشتر بدانید

در آذرسنج‌های تشعشعی (شکل ۴۰) با قرار دادن دماسنج در جلوی جسم موردنظر آن قسمت از موج مادون قرمز^۱ منتشر شده توسط جسم که در محدوده میدان دید عدسی دماسنج باشد به عدسی برخورد می‌کند. عدسی دماسنج این انرژی دریافت شده را بر روی حسگر که در دستگاه وجود دارد متمرکز می‌کند. حسگر با اندازه‌گیری شدت انرژی، ولتاژی را در حد میکرو ولت در یکی از پایه‌های خود ایجاد می‌کند و مقدار دما با پردازشی که روی این ولتاژ و وضعیت دیگر پایه‌های حسگر انجام می‌گیرد تشخیص داده شده و بر روی صفحه نمایش آن نشان داده می‌شود. تمامی این مراحل در مدت زمان بسیار کوتاهی انجام می‌گیرد.

شکل ۴۰- دماسنج آذرسنج تشعشعی

نشانگر دما

همانطور که در مباحث قبل توضیح داده شد، دما را می‌توان به روش‌های مختلف اندازه‌گیری نمود. ولی برای نمایش مقدار عددی دما معمولاً از دستگاه‌های نشان داده شده در شکل‌های ۴۱ الی ۴۴ استفاده می‌گردد.

شکل ۴۲- نشانگر دیجیتالی دما (مصارف خانگی)

شکل ۴۱- نشانگر شیشه‌ای دما

شکل ۴۴- نشانگر دیجیتالی دما (مصارف صنعتی)

شکل ۴۳- نشانگر عقربه‌ای دما

تنظیم دقیق وسایل اندازه‌گیری (کالیبراسیون)^۱

کیفیت مقوله‌ای است که با سرشت انسان سازگاری دارد و همراه نیاز مادی و معنوی اوست و نبود آن می‌تواند دشواری‌هایی برای وی به‌وجود آورد. به همین دلیل از گذشته‌های دور تلاش برای رسیدن به کیفیت و رفع دشواری‌های موجود در این راه موضوعی مطرح در جوامع انسانی بوده است. امروزه این واژه از مرحله رفع نیاز پا فراتر گذاشته است زیرا با گسترش دنیای رقابت، کیفیت تنها زبانی است که می‌شود با آن در بازارهای جهانی سخن گفت. بدیهی است کنترل کیفیت و تضمین آن بر اندازه‌گیری استوار است.

فراگیری روش اندازه گیری کمیت های گوناگون و در نگاهی وسیع تر کالیبراسیون دستگاه ها، راهی برای نیل به این خواسته است. با توجه به این که دستیابی به کیفیت برتر از طریق انجام آزمون ها و اندازه گیری های مطمئن ارزیابی می گردد، این بحث مطرح می شود که اندازه گیری مطمئن چه نوع سنجی می باشد؟ آیا نو بودن تجهیزات یا استفاده از فناوری جدید دستگاهی، می تواند منجر به اندازه گیری مطمئن شود. پاسخ این است که تنها کالیبراسیون صحیح و دوره ای به نتایج خروجی دستگاه ها کیفیت می بخشد. اغلب استانداردهای مدیریت کیفیت در بخش الزامات فنی، از کالیبراسیون تجهیزات نام برده و آن را الزام نموده اند. تعاریف متعددی برای کالیبراسیون ارائه شده است. در استاندارد ملی ایران در بخش «واژه ها و اصطلاحات پایه و عمومی اندازه شناسی» کالیبراسیون چنین تعریف شده است:

«مقایسه ابزار دقیق با یک مرجع استاندارد آزمایشگاهی در شرایط استاندارد، جهت اطمینان از دقت و سلامت آن و تعیین میزان خطای این وسیله نسبت به آن استاندارد».

برای اطمینان از عملکرد دستگاه های آزمون و اندازه گیری هایی مانند دماسنج، دبی سنج، سطح سنج و فشارسنج و اطمینان از درستی مقادیر خوانده شده توسط آنها، باید به طور دوره ای و در فواصل زمانی مشخص، تنظیم دقیق و به اصطلاح کالیبره شوند تا قابلیت ردیابی با استانداردهای ملی و بین المللی را داشته باشند. البته معمولاً کالیبراسیون اولیه این دستگاه ها در مرحله ساخت و تولید آن انجام می گیرد که می تواند شامل مراحل درجه بندی دستگاه، تنظیم مدارات الکتریکی موجود مانند تنظیم نشان دهنده های دیجیتالی، تخمین پایداری دستگاه می باشد. البته پس از این مراحل، وسیله اندازه گیری با توجه به طول عمر آن جهت اطمینان از عملکرد صحیح و کنترل کیفیت اجزای آنها لازم است مجدداً کالیبره شود. بنابراین با کالیبراسیون مجدد می توان عوامل و اجزایی از دستگاه را که کیفیت خود را از دست داده اند، شناسایی کرد.

دستگاه های اندازه گیری باید به طور دوره ای کالیبره شوند. گذشت زمان، فرسودگی و حوادث غیر قابل پیش بینی، باعث می شوند تا میزان صحت کمیت اندازه گیری شده دقیق نبوده و نیازمند تأیید مجدد باشند. برای تجهیزات کالیبره شده گواهی کالیبراسیون صادر شده و ضمیمه دستگاه می گردد.

نکته

تعیین زمان کالیبراسیون های این دستگاه ها در فواصل زمانی بهینه یکی از تصمیمات مهم و قابل توجه است. به طوری که بین هزینه کالیبراسیون و هزینه های ناشی از عدم کالیبراسیون تعادل ایجاد شود.

دلیل انجام کالیبراسیون

کالیبراسیون اولیه وسیله اندازه گیری چگونگی کارایی مورد ادعای سازنده را به مشتری نشان می دهد. متغیرهایی که توسط دستگاه، اندازه گیری می شود به استانداردهای اندازه گیری قابل ردیابی ارجاع داده می شود که اگر چنین نباشد اطمینانی به آنها نمی توان داشت.

کالیبراسیون مجدد به خاطر کنترل و نگهداری فرایندهای اندازه گیری که با وسیله اندازه گیری انجام می شود لازم است. معمولاً خطای اندازه گیری دستگاه اندازه گیری نسبت به زمان و با استفاده های مکرر از آن افزایش می یابد.

شناسایی رشد تدریجی این خطا و افزایش آن به راحتی توسط کاربران امکان پذیر نیست. آنچه که در اندازه گیری بسیار ضروری است، قابلیت ردیابی می باشد. برقراری قابلیت ردیابی که با کالیبراسیون امکان پذیر می شود در کنترل سامانه اندازه گیری و تجارت بین المللی ضروری می باشد. قابلیت ردیابی عبارت است از قابلیت ارتباط مقدار یک استاندارد یا نتیجه یک اندازه گیری با مرجع های ملی و بین المللی. کالیبراسیون دستگاه ها معمولاً در آزمایشگاه های مرجع یا در مکانی که این دستگاه ها مورد استفاده قرار می گیرند نیز توسط شرکت های خاص انجام می پذیرد.

طبقه بندی تجهیزات از نظر کالیبراسیون

- تجهیزاتی که اندازه گیر نبوده و نیاز به کالیبراسیون ندارند. مانند، دستگاه آب مقطر گیر، گرمکن بدون دماسنج، همزن مغناطیسی و... .
 - تجهیزاتی که هر بار قبل از استفاده باید توسط کاربر کالیبره شوند. در این گروه می توان از دستگاه های pH متر نام برد. کاربر باید دوره آموزشی کالیبراسیون و کنترل کیفی این گونه تجهیزات را بگذراند.
 - تجهیزاتی که باید توسط واحدهای مورد تأیید موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران یا سازنده و یا کاربر در دوره های زمانی مشخص کالیبره شوند مانند انواع دماسنج ها، دبی سنج ها، ترازو، اتوکلاو، سطح سنج ها و انکوباتورها.
- قبل از انجام کالیبراسیون دستگاه های اندازه گیری اقدامات زیر باید در نظر گرفته شود:
- تمام دستگاه ها را به تفکیک نوع اندازه گیری (دما، سطح، فشار، دبی و غیره) به صورت جداگانه باید وارد یک فهرست کرده و به هر یک کد یا مشخصه ای داده شود.
 - برای هر دستگاه اندازه گیری شناسنامه تهیه گردد.
 - تعیین دوره تناوب کالیبراسیون
 - شرایط محیطی کار (دما، رطوبت، ارتعاش و غیره)
 - دقت اندازه گیری مورد نظر
 - تعیین حد مجاز خطا (حد مجاز خطا بستگی به استاندارد مربوطه و روش کار دارد و اگر روشی فاقد حد مجاز خطا باشد، کامل نیست و باید یک مقام مسئول با ارائه دلیل حد مجاز را تعیین کند).

نکات لازم برای کالیبره نمودن دستگاه های اندازه گیری

- با توجه به اینکه در حال حاضر دستگاه های اندازه گیری متفاوتی توسط شرکت های ابزار دقیق طراحی و ساخته می شود، بهتر آن است که قبل از کالیبره نمودن هر دستگاه به دفترچه راهنمای آن مراجعه شود تا در حین کار، با مشکلی مواجه نشوید.
- در مورد کالیبره نمودن دستگاه هایی که بر اساس اختلاف فشار کار می کنند، باید به این نکته توجه داشت که چون در بیشتر اوقات، حد پایین اختلاف فشار تجهیزات را مقداری برابر با فشار اتمسفر در نظر می گیرند، در ابتدای کالیبراسیون صفر آن را شرایط اتمسفر قرار دهید.
- اگر برای کالیبراسیون دستگاه ها به سیال آب نیاز بود، از آبی استفاده شود که ناخالصی کمتری داشته باشد.
- در حین کالیبره کردن با موبایل و یا اشخاصی که در اطراف هستند صحبت نشود.
- سعی شود محل کار را تمیز نگه داشته شود و برای هر یک از دستگاه ها یک جعبه فراهم شود.
- ابزار کار از قبل به طور کامل فراهم شود تا در حین کار با کمبود ابزار مواجه نگردد.

اعلام نتایج کالیبراسیون

پس از کالیبراسیون می توان دستگاه های اندازه گیری را بر مبنای خطای مجاز به سه دسته زیر طبقه بندی کرد:

- **قبول:** خطای به دست آمده کمتر یا مساوی خطای مجاز باشد.
- **مشروط:** هنگامی که تعدادی از الزامات مورد نیاز، توسط دستگاه برآورده می شود.
- **مردود:** در صورت بیشتر بودن خطای دستگاه از خطای مجاز، دستگاه مردود اعلام می شود و این به آن معنی است که حداقل الزامات مورد نیاز، توسط دستگاه رعایت نمی شود. در این مورد نباید از دستگاه برای اندازه گیری استفاده کرد.

پرسش

به نظر شما چگونه می توان پی برد که یک دماسنج یا دبی سطح درست کار می کند یا خیر؟

فیلم ۶: کالیبراسیون دماسنج پر شده

کنترل فرایند

قبل از بیان مفهوم کنترل در فرایندهای شیمیایی، لازم است تأکید گردد که چه چیزهایی و چه کارهایی، کنترل محسوب نمی شوند. کلمه کنترل بعد از ورود به زبان فارسی، بیشتر تداعی گر مفاهیمی مانند محدود کردن، مهار کردن و تلاش برای قرار دادن قید و بند بوده است. لذا می توان مفهوم کنترل را به صورت زیر تعریف نمود:

«کنترل یعنی نظارت دائمی بر یک فعالیت، تا مطمئن شویم همه چیز مطابق برنامه ای که از پیش تعیین شده، به همان ترتیب و در چارچوب اصول آن، پیش رفته است و در صورت نیاز، اقدام اصلاحی انجام پذیرد.»

به طور کلی فرایندهای شیمیایی شامل تعداد زیادی تجهیزات مختلف می باشند که این تجهیزات به وسیله خطوط لوله که در آنها مواد شیمیایی جریان دارند، به یکدیگر متصل شده اند. برای آنکه این واحدها در شرایط مناسب عملیاتی کار کنند، باید متغیرهای فرایندی از قبیل دما، فشار، ارتفاع سطح مایع و دبی سیال در محدوده های خاصی نگه داشته شوند، یا به عبارت دیگر، این متغیرها کنترل شوند. به عنوان مثال در یک راکتور شیمیایی، مواد اولیه باید با یک نسبت مشخص وارد شده و در دما و فشار معینی با هم واکنش دهند. تغییر نسبت مواد اولیه، دما و یا فشار راکتور، می تواند، منجر به تولید محصولات ناخواسته یا بازدهی کم راکتور گردد و یا حتی خطراتی را از قبیل انفجار برای فرایند در پی داشته باشد. لذا کنترل فرایند را به منظور حفظ مشخصات مطلوب محصولات، رعایت قوانین زیست محیطی و دسترسی به بازده مشخص انجام می دهند. همانطور که اشاره شد معمولاً در یک فرایند شیمیایی تعداد زیادی دستگاه فرایندی وجود دارد و برای درست

کار کردن هر یک از آنها لازم است متغیرهای فرایندی مربوطه در محدوده مجاز کنترل شوند. بنابراین کاربرها در صورت مشاهده تغییر در شرایط فرایند باید بتوانند به سرعت تصمیمات لازم را اتخاذ کرده و مثلاً بایستی شیرهای مربوطه را باز و بسته کنند. این بدان معناست که باید به طور همزمان تعداد زیادی شیر باز و بسته شود. با توجه به اینکه اولاً برای باز و بسته کردن همزمان این تعداد شیر، تعداد زیادی کاربر^۱ لازم است و ثانیاً ممکن است در واحدهای پیچیده تر، کاربرها نتوانند تصمیمات لازم و به موقع اتخاذ کنند لذا این نحوه کنترل که توسط کاربر انجام می شود و به کنترل دستی^۲ معروف است می تواند منجر به عملکرد نامناسب واحد و خطرات جانی شود. بنابراین می بایست برای رفع این مشکل، یعنی تشخیص و محاسبه دقیق میزان باز و بسته شدن هر یک از شیرها و کاهش تعداد اپراتورهای مورد نیاز و در نتیجه کاهش خطای تصمیم گیری آنها، از سامانه کنترل خودکار (اتوماتیک) استفاده نمود.

کنترل خودکار (اتوماتیک) دارای دقت و سرعت بیشتری نسبت به کنترل دستی می باشد. امروزه با پیشرفت کامپیوترها، از آنها به عنوان مغز متفکر در کنترل فرایندها استفاده می شود و می توان فرایندهای بزرگ شیمیایی، پالایشگاه ها و مجتمع های پتروشیمی که دارای تجهیزات و پیچیدگی های زیادی هستند را توسط تعداد کمی کاربر و خودکار، کنترل نمود. کنترل اتوماتیک متغیرهای فرایندی، علاوه بر نگهداشتن فرایند در شرایط مطلوب، باعث دستیابی به ایمنی بیشتر و نیز رعایت بهتر قوانین زیست محیطی می شود. بدین معنی که با استفاده از این روش سرعت و دقت بسیاری از تصمیمات و در نتیجه اقدامات پیشگیرانه افزایش می یابد و به علاوه مدیریت بحران بهتری در این گونه موارد پدید می آید.

با فرض خراب بودن شناور کولر آبی، چگونه می توان به صورت کنترل دستی از کولر به نحو احسن استفاده نمود؟ آیا امکان پذیر است؟

وظیفه شناور در کولر، ثابت نگه داشتن ارتفاع سطح آب در حدی است که هیچگاه پمپ کولر بدون آب کار نکند و پوشال های کولر نیز خشک نمانند. حال اگر شناور خراب باشد لازم است یک نفر مدام کنار کولر باشد که هنگام کار کردن کولر و کاهش ارتفاع سطح آب، آب مورد نیاز کولر را اضافه نماید همانطور که مشخص است این کار عملی نیست لذا در این مثال ساده کنترل سطح آب توسط انسان تقریباً انجام شدنی نیست لذا می بایست از سامانه های کنترل غیردستی استفاده نمود. البته سامانه کنترل سطح آب در کولر آبی به صورت خودکار به آن معنا که از کامپیوتر استفاده کند نیست ولی به هر حال از نوعی سامانه کنترل خودکار برای کنترل سطح استفاده می شود.

در سامانه های کنترلی، کمیت های ذیل مطرح می باشند:

فرایند یا کنترل شونده: دستگاه یا فرایندی که قرار است یکی از کمیت های آن مورد بررسی یا کنترل قرار گیرد.

سامانه اندازه گیری: دستگاهی که برای اندازه گیری کمیت هایی از قبیل دما، فشار، سطح و دبی به کار می رود.

مقدار مطلوب (SP or SV) یا ورودی: مقدار مشخص برای کمیتی که می خواهد کنترل شود.

۱- User

۲- Manual

۳- Process

۴- Set Point - Set Value

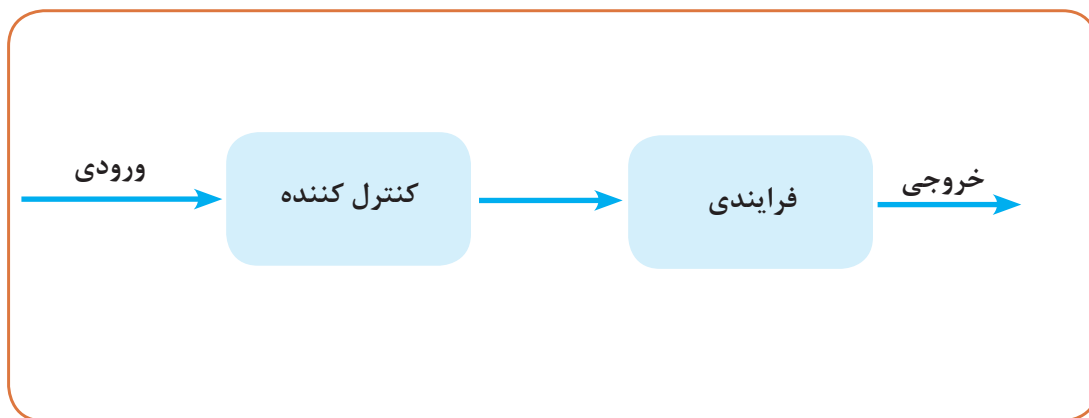
مقدار فرایند^۱ (PV) یا خروجی: مقدار واقعی کمیتی که در حال کنترل می باشد.

کنترل کننده^۲: دستگاهی که اولاً مقایسه بین مقدار مطلوب و واقعی را انجام داده، ثانیاً دستور تنظیم و تصحیح کنترل شونده را صادر می کند.

محرک^۳: محرک معمولاً شیر برقی است که دستور کنترل کننده توسط آن انجام می شود و به آن شیر کنترل می گویند.

بازخورد^۴: نتیجه و مقدار اندازه گیری توسط سامانه اندازه گیری

انتقال دهنده (ترنسmitter)^۵: دستگاهی که بتواند یک کمیت فیزیکی (دما، فشار، دبی، سطح، وزن و سرعت) را اندازه گیری کرده و آن را به موج الکتریکی تبدیل کرده و به مکانی دورتر (اتاق کنترل، کنترل کننده) انتقال دهد. سامانه های کنترلی معمولاً به صورت سامانه های کنترلی حلقه باز^۶ و حلقه بسته^۷ تقسیم بندی می شوند. در سامانه های کنترلی حلقه باز (شکل ۴۵)، مقدار خروجی، تأثیری بر عملکرد کنترل و دستورات صادر شده از کنترل کننده ندارد. اولاً در این نوع کنترل هیچ بازخوردی وجود ندارد و خروجی هیچ تأثیری بر ورودی ندارد و به هیچ وجه با هم مقایسه نمی شوند و هرکدام به حال خود رها می شود. در این سامانه ورودی به دقت تنظیم می گردد و فقط در جاهایی کاربرد دارد که دقت بالایی لازم نیست.

شکل ۴۵- سامانه کنترلی حلقه باز

به عنوان نمونه ماشین لباسشویی نمونه ای از سامانه کنترلی حلقه باز است. در ماشین لباسشویی لباس ها بر اساس زمانی که به ماشین داده می شود، شسته می شوند و ماشین لباسشویی در زمان مشخص که توسط کاربر مشخص شده است خاموش می شود. بنابراین در این سامانه کنترل:

۱- Process Variable

۲- Controller

۳- Actuator

۴- Feedback

۵- Transmitter

۶- Open- Loop

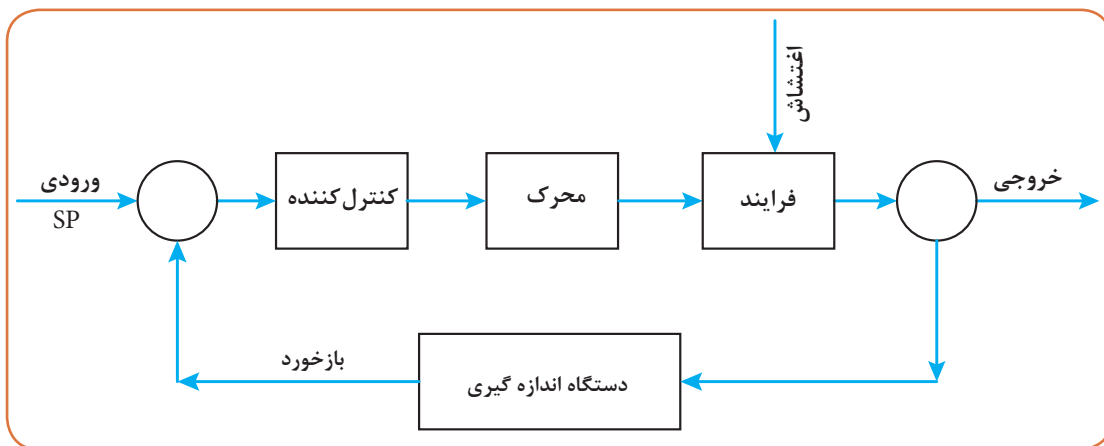
۷- Closed- Loop

فرایند: ماشین لباسشویی

کنترل شونده: مدت زمان کارکرد ماشین لباسشویی

باز خورد: میزان تمیزی لباس پس از شست و شو

همانطور که مشخص است در این مثال ماشین نمی‌فهمد که چه زمانی لباس‌ها به خوبی شسته شده‌اند تا دستور دهد ماشین خاموش شود لذا آنقدر کار می‌کند تا به مدت زمانی که تنظیم شده است برسد و خاموش شود حال اگر لباس‌ها خوب شسته نشده بودند باید مدت زمان را بیشتر کرد بنابراین ماشین فقط بر اساس دستور داده شده کار می‌کند و به میزان تمیزی بعد از شستشو کاری ندارد لذا این نوع کنترل را کنترل مدار باز می‌نامند. در سامانه کنترلی حلقه بسته، خروجی اثر مستقیم بر ورودی می‌گذارد و باز خورد (فیدبک) وجود دارد که کنترل کننده با توجه به میزان بازخورد، دستور را جهت اصلاح فرایند صادر می‌کند (شکل ۴۶).

شکل شماره ۴۶- سامانه کنترلی حلقه بسته

پرسش

عملکرد یخچال چه نوع سامانه کنترلی است؟ توضیح دهید.

فیلم‌های شماره ۷، ۸ و ۹: کنترل فرایند

مثال ۴: در منازل در هنگام زمستان معمولاً برای گرمایش از فن کوئل و یا بخاری گازی استفاده می‌شود. نحوه کنترل در این دو دستگاه را توضیح دهید.

پاسخ: متغیرهای کنترلی در این مثال عبارتند از:

کنترل شونده: دمای اتاق

دستگاه اندازه‌گیری: ترموکوپل

بازخورد: دمای اندازه‌گیری شده اتاق

ورودی: دمای تنظیمی یا دستور داده شده

شکل ۴۷- ترموستات فن کوئل

کنترل کننده: ترموستات

خروجی: دمای اتاق

در هنگام استفاده از بخاری گازی، فقط بخاری را روشن کرده و منتظر گرم شدن خانه می شویم. حال اگر بخاری چند ساعت روشن بود و دمای اتاق خیلی بالا رفت چون هیچ دستگاه اندازه گیری و هیچ بازخوردی وجود ندارد و در ادامه هیچ کنترلی وجود ندارد بنابراین هرچه اتاق گرم تر هم شود باز هم بخاری روشن خواهد ماند. در سامانه استفاده از بخاری گازی دستگاه اندازه گیری و کنترل کننده وجود ندارد بنابراین بخاری گازی یک سامانه کنترل حلقه باز می باشد.

در هنگام استفاده از فن کوئل هم دستگاه اندازه گیری (ترموکوپل) و هم کنترل کننده (ترموستات) وجود دارد. در ابتدای کار با فن کوئل همیشه در زمستان دمای مشخصی را توسط ترموستات (شکل ۴۷) انتخاب می کنیم که این دما همان دمای دستور یا دمای تنظیمی (SP -SV) می باشد.

وقتی فن کوئل روشن می شود پس از مدتی دمای محیط اتاق بالا می رود لذا سامانه اندازه گیری که همان ترموکوپل

است دمای واقعی (PV) را اندازه گیری می کند و با دمای تنظیم شده توسط کنترل کننده مقایسه می گردد. حال اگر دمای اتاق کمتر از دمای تنظیمی بود کنترل کننده دستور می دهد که فن همچنان روشن بماند و اگر دمای اتاق برابر با دمای تنظیمی بود، کنترل کننده دستور خاموش می دهد و فن خاموش می شود. البته احتمال دارد اشتباها پنجره اتاق باز شود که این اتفاق، پیش بینی شده نبوده و باعث می شود دمای محیط اتاق تغییر یابد و اغتشاشی در عملیات کنترل به وجود آید. لذا در این حالت ترموکوپل دمای واقعی اتاق را حس کرده و بازخورد آن به ترموستات یا همان کنترل کننده منتقل می گردد و کنترل کننده دستور می دهد که فن مجدداً روشن شود و فن آنقدر روشن می ماند تا دمای آن به دمای تنظیمی برسد و دمای خروجی همان دمای تنظیمی گردد. بنابراین سامانه کنترل دمای اتاق به صورت حلقه بسته می باشد.

کنترل دما

همانطور که در بخش قبل اشاره شد، دو سامانه کنترل حلقه باز و حلقه بسته وجود دارد که معمولاً در صنعت همواره از سامانه کنترل مدار بسته استفاده می گردد و ترموستات به عنوان کنترل کننده در عملیات کنترل دما بسیار رایج می باشد.

عملکرد دو نوع ترموستات رایج در کنترل دما

■ ترموستات الکترومکانیکی: این نوع ترموستات با استفاده از فرمان حسگر حرارتی توسط تعداد زیادی رابط مکانیکی به میکروسوئیچ، سبب قطع و وصل مدار الکتریکی می‌شود. محصول این نوع فناوری دارای عمری طولانی است. ترموستات الکترومکانیکی دو نوع حسگر دما دارد. در یک نوع آن حسگر براساس اصل انبساط مایع عمل می‌کند. این سامانه حرارتی با نام ترموستات مویین نیز شناخته شده است و دارای: حسگر، لوله مویین و دیافراگم می‌باشد. هنگامی که دمای حسگر بالا می‌رود مایع از طریق لوله مویین به داخل دیافراگم رفته و باعث انبساط می‌شود. به وسیله این انبساط، کلید فنری به کار می‌افتد که می‌تواند مدار را باز کند یا ببندد. در نوع دیگر، که حسگر توسط انبساط فلز کار می‌کند و ترموستات دو فلزی نامیده می‌شود، مستقیماً با انبساط فلز، کلید فنری فعال می‌شود.

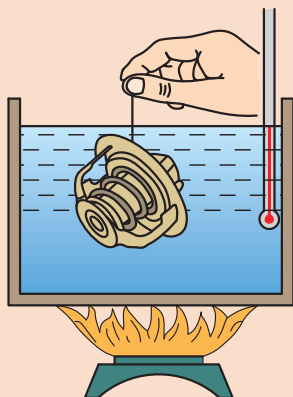
■ ترموستات الکترونیکی: این نوع ترموستات فرمان دریافت شده از حسگر دمایی را توسط جریان الکترونیکی منتقل کرده و سبب قطع و وصل جریان الکتریکی می‌گردد.

فعالیت عملی ۹: عملکرد یک ترموستات

وسایل مورد نیاز:

- ترموستات
- دماسنج
- بشر
- گیره
- گرمکن الکتریکی

روش کار:

شکل ۴۸- طرح ساده‌ای از فعالیت عملی عملکرد یک ترموستات

شکل ۴۹- نمای واقعی از نحوه عملکرد یک ترموستات

- درون بشر تا نیمه آب بریزید.
- دماسنج را توسط گیره درون بشر قرار دهید.
- بشر را به همراه دماسنج روی گرمکن قرار دهید.
- گرمکن را روشن کنید و دمای آن را ۸۰ درجه سلسیوس قرار دهید.
- ترموستات را با یک گیره درون آب قرار دهید.
- با گرم شدن آب درون بشر نحوه عملکرد ترموستات را مشاهده و بحث نمایید.
- گرمکن را خاموش کنید و کمی آب درون بشر بریزید.
- با خنک شدن آب درون بشر نحوه عملکرد ترموستات را مشاهده و بحث نمایید.

کاربردهای ترموستات را در صنایع شیمیایی نام ببرید.

مثال ۵: عملکرد یک مخزن همزن دار مجهز به سامانه حرارتی با استفاده از سامانه کنترل حلقه بسته چگونه است؟

پاسخ: عملکرد دمای این مخزن را می توان با استفاده از یک ترموستات کنترل نمود. چنانچه یک مشعل محتویات درون مخزن را گرم کند و دمای داخل مخزن نیز توسط یک همزن یکنواخت گردد، می توان کنترل دما را بر روی این سامانه اعمال نمود (شکل ۵۰).

سامانه کنترل دمای مخزن یک سامانه حلقه بسته می باشد و متغیرهای آن عبارتند از:

کنترل کننده: ترموستات

کنترل شونده: دمای مخزن

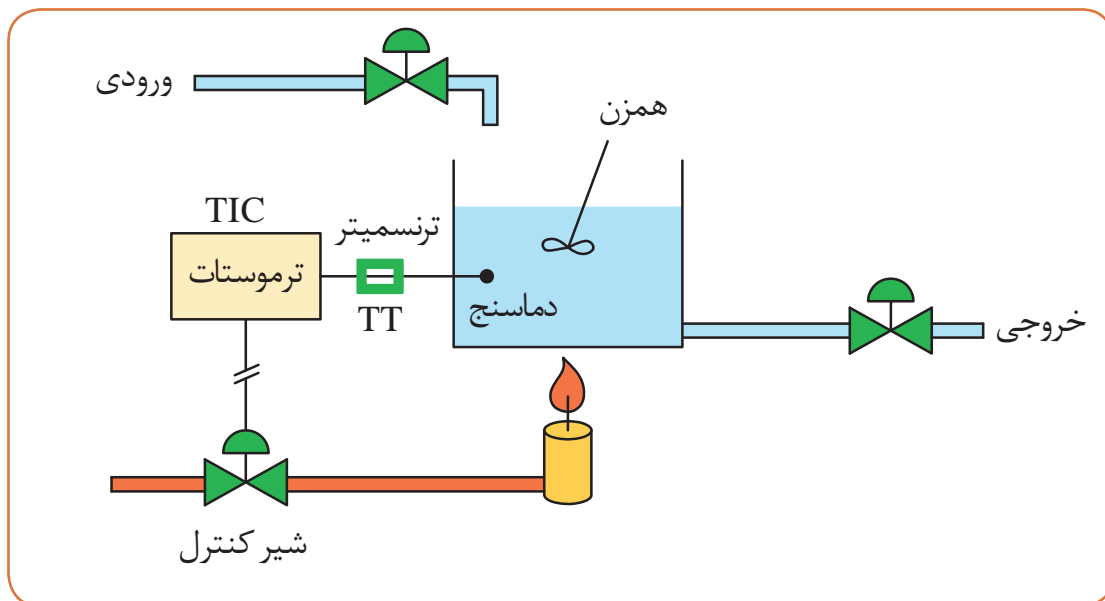
سامانه اندازه گیری: ترموکوپل

بازخورد: دمای مخزن

دمای تنظیمی (ورودی) **SP**: دمای تنظیم شده توسط ترموستات

محرك: شیر کنترل

توسط ترموستات دمای مشخصی را برای محتویات داخل مخزن به عنوان ورودی انتخاب و تنظیم می کنیم. در ابتدا شیر کنترل باز است و سامانه انتقال سوخت به مشعل برقرار می باشد لذا مخزن گرم می شود و مدام در هر لحظه دمای واقعی محتویات مخزن توسط ترموکوپل اندازه گیری شده و بازخورد آن به صورت موج

شکل ۵۰- سامانه کنترل دمای مخزن

الکتریکی توسط ترنس‌میتور (TT) به کنترل‌کننده (TIC) فرستاده می‌شود. کنترل‌کننده دمای تنظیمی یا دستوری را با دمای واقعی اندازه‌گیری شده با ترموکوپل مقایسه می‌کند. به این ترتیب که اگر دمای محتویات مخزن کمتر از دمای مورد نیاز بود به ترموستات اطلاع داده می‌شود و ترموستات یا همان کنترل‌کننده دستور بیشتر باز شدن شیر کنترل را می‌دهد لذا شیر بیشتر باز شده و در ادامه سوخت بیشتری وارد مشعل شده و احتراق بیشتری صورت می‌گیرد و دمای شعله بالاتر رفته و دمای مخزن نیز بالاتر خواهد رفت. اما اگر دما از حد موردنظر بیشتر شد، عکس عملیات بالا اتفاق می‌افتد و میزان سوخت ورودی به مشعل کم شده و دمای مخزن نیز کاهش می‌یابد.

البته شرایط بالا درحالی برقرار است که شرایط محیط ثابت بمانند به‌عنوان نمونه اگر دمای محیط و مخزنی که در آن واقع شده تغییر کند (تغییر پودمان) این تغییر به‌عنوان یک اغتشاش تلقی شده و تغییراتی در سامانه کنترل ایجاد خواهد شد یعنی در این حالت شیر کنترل بیشتر باز شده تا دمای مخزن را به همان دمای موردنیاز و دلخواه برساند. پس چون سامانه کنترل حلقه بسته وجود دارد علاوه بر تنظیم دمای مخزن، شرایط را هم به گونه‌ای تغییر می‌دهد که با هرگونه اغتشاش مقابله کند. اگر این مخزن قرار بود به‌صورت کنترل حلقه باز عمل کند، باید با استفاده از متغیرهای فرایند (میزان محتویات داخل مخزن، دمای هوای محیط، اندازه و ابعاد مخزن، خواص سوخت و غیره) و انجام محاسبات انتقال حرارت میزان باز بودن شیر کنترل را تعیین نمود و به همان اندازه شیر را باز کرد و مشاهده کرد که دمای مخزن چه مقدار خواهد شد. البته در این حالت اگر اغتشاش و تغییر ناخواسته‌ای رخ بدهد لازم است تمامی محاسبات را دوباره انجام داد و مجدداً میزان باز بودن شیر را محاسبه نمود. بدیهی است این روش هم خیلی مشکل و هم از دقت کمتری برخوردار خواهد بود.

کنترل چند متغیر به طور همزمان

در مثال بالا علاوه بر ثابت ماندن شرایط محیط، می‌بایست ارتفاع مایع داخل مخزن هم باید ثابت باشد. در غیر این‌صورت مدام باید با میزان باز بودن شیر کنترل تغییر کند. البته ارتفاع مایع داخل مخزن تابع مقدار جریان ورودی و خروجی است، اگر جریان خروجی ثابت باشد هرچه میزان جریان ورودی افزایش یابد، ارتفاع سطح مایع در مخزن بیشتر می‌شود لذا بدین‌منظور در پروژه‌های صنعتی علاوه بر کنترل دما لازم است ارتفاع سطح مایع نیز کنترل گردد. یعنی دو متغیر (دمای مخزن، ارتفاع سطح مایع) همزمان با هم کنترل شوند که این کار بحث مهندسی کنترل را سخت‌تر و پیچیده‌تر می‌کند. البته در فرایندهای صنعتی چندین متغیر به‌صورت همزمان کنترل می‌شوند که معمولاً به این نوع کنترل، کنترل همزمان چند متغیر^۲ می‌گویند.

بیشتر بدانید

تحقیق کنید

۱- چگونه دمای بدن انسان کنترل می‌شود؟

۲- سامانه اندازه‌گیری و کنترل دمای آب موتور در اتومبیل چگونه است؟

۱- Temperature Indicator Controller

۲- Cascade

مزایای کنترل فرایند در صنایع شیمیایی چیست؟

شیر کنترل^۱

شکل ۵۱ - شیر کنترل

شیر کنترل در شکل ۵۱، گونه‌ای از شیرهای صنعتی هستند که در سامانه‌های کنترلی فرایند به کار می‌روند. این نوع از شیرها با فرمان گرفتن از کنترل کننده، باز یا بسته می‌شوند در نتیجه دخالت مستقیم انسان در آن وجود ندارد. این نوع شیرها برای کنترل فشار، دما، دبی و یا ارتفاع مایعات به کار می‌رود. نیروی مورد نیاز برای باز و بسته کردن این شیرها در به صورت الکتریکی، هیدرولیکی و یا پنوماتیکی است. همچنین این شیرها به طور معمول با ورودی سیگنال ۴ تا ۲۰ میلی آمپر عمل می‌کنند. شیر کنترل نقش مهم و اساسی در یک صنعت فرایندی ایفا می‌نماید و قسمت زیادی از هزینه‌های خرید قطعات و دستگاه‌ها در صنایع، مربوط به شیر کنترل و سامانه‌های جانبی آن می‌باشد.

فعالیت عملی ۱۰: کنترل دمای آب مخزن

وسایل مورد نیاز:

- مخزن مجهز به گرم کن الکتریکی
- ترموستات
- دماسنج
- زمان سنج

روش کار:

- درون مخزن مجهز به گرم کن الکتریکی، آب بریزید.
 - ترموستات را روی ۵۰ درجه سلسیوس تنظیم کنید.
 - دماسنج را درون مخزن قرار دهید.
 - گرم کن را روشن کنید.
- الف) دمای اولیه آب موجود در مخزن چند درجه سلسیوس است؟
- ب) چه مدت طول می‌کشد تا دمای مخزن به ۵۰ درجه سلسیوس می‌رسد؟
- ج) نحوه کنترل دمای آب مخزن را شرح دهید.

ارزشیابی شایستگی اندازه‌گیری ثبت و کنترل دما

شرح کار:

چگونگی استفاده تجهیزات کارگاهی را بداند و کار داده شده را با دقت انجام دهد.
هنگام کار مراقب باشد که دستگاه صدمه نبیند.
پس از انجام کار وسایل را تمیز و سالم در حالت اولیه قرار دهد.

استاندارد عملکرد:

به کارگیری محاسبات و اندازه‌گیری دما و کنترل آن جریان مطابق دستورالعمل

شاخص‌ها:

- رعایت مسایل ایمنی حین کار
- انجام کار طبق دستورالعمل

شرایط انجام کار و ابزار و تجهیزات:

شرایط مکان: کارگاه

شرایط دستگاه: سرویس شده

زمان: یک جلسه آموزشی

ابزار و تجهیزات: شیشه کوچک با درب چوب پنبه، لوله شیشه‌ای، چسب، کاغذ میلی‌متری، انواع دماسنج، دو قطعه سیم مسی، یک قطعه سیم آهنی، ولت متر، ارلن، استارت لامپ مهتابی، باتری قلمی، لامپ سه ولتی، سیم، ترموستات، گیره، گرمکن الکتریکی، زمان سنج

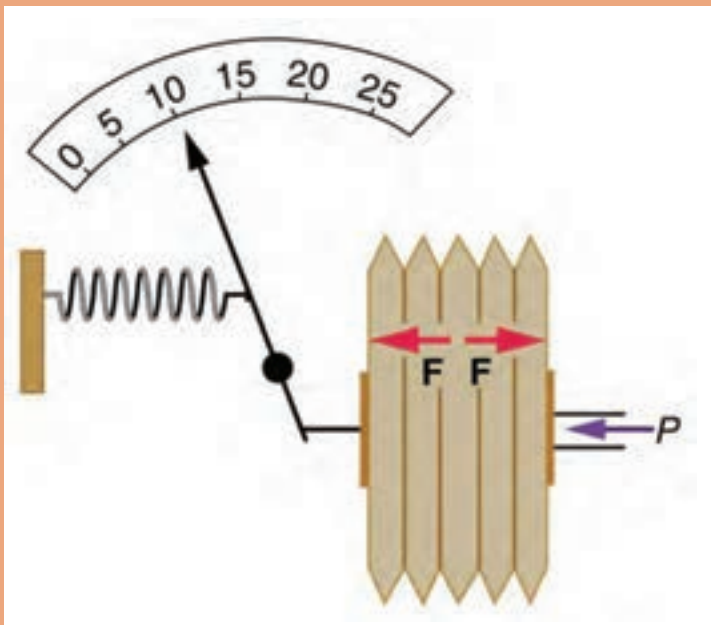
معیار شایستگی:

ردیف	مرحله کار	حداقل نمره قبولی از ۳	نمره هنرجو
۱	به کارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری دما	۱	
۲	انجام روش‌های اندازه‌گیری دما	۲	
۳	کالیبراسیون دماسنج	۱	
۴	کنترل دما	۱	
	شایستگی‌های غبرفنی، ایمنی، بهداشت، توجهات زیست‌محیطی و نگرش: ۱- ایمنی: انجام کار کارگاهی با رعایت موارد ایمنی و استفاده از وسایل ایمنی شخصی ۲- نگرش: صرفه جویی در مواد مصرفی ۳- توجهات زیست‌محیطی: جلوگیری از صدمه زدن به محیط زیست از طریق انجام کار بدون ریخت و پاش ۴- شایستگی‌های غبرفنی: ۱- اخلاق حرفه‌ای ۲- مدیریت منابع ۳- محاسبه و کاربست ریاضی ۵- مستندسازی: گزارش نویسی	۲	
	میانگین نمرات		*

* حداقل میانگین نمرات هنرجو برای قبولی و کسب شایستگی، ۲ می باشد.

پودمان ۳

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل فشار

بسیاری از فرایندهای شیمیایی در فشارهای بالا و بعضی دیگر در فشارهای پایین صورت می‌گیرند. بنابراین وقت در اندازه‌گیری و کنترل فشار اهمیت زیادی دارد.

واحد یادگیری ۳

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل فشار

مقدمه

بسیاری از فرایندهای شیمیایی در فشارهای بالا و بعضی دیگر در فشارهای بسیار پایین انجام می‌شوند. از این جهت درک مفهوم فشار برای کاربران و مهندسين فرایند امری ضروری می‌باشد. امروزه فرایندهایی وجود دارند که در فشارهای تا ۱۵۰۰ بار و یا فشارهای خلأ تا 10^{-7} بار انجام می‌شوند. علاوه بر این زندگی موجودات وابسته به فشار جو می‌باشد و بسیاری از فرایندهای حیاتی وابستگی شدیدی به مقدار فشار دارند. در صنایع شیمیایی تولید بسیاری از محصولات مانند آمونیاک، پلیمرها و... در فشار نسبتاً بالا صورت می‌پذیرد. از این روی درک غلط از فشار و اندازه‌گیری و کنترل نادرست آن مانند تقطیر در خلأ، علاوه بر تأثیرات نامطلوب بر فرایند باعث خسارات مالی و جانی می‌گردد. در این پودمان مباحث به‌کارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری فشار، دستگاه‌های اندازه‌گیری فشار و کنترل آن توضیح داده شده است.

استاندارد عملکرد

به‌کارگیری محاسبات و اندازه‌گیری فشار و کنترل آن مطابق دستورالعمل

شایستگی‌های غیر فنی مورد انتظار این پودمان عبارت‌اند از:

شایستگی‌های غیر فنی

- ۱ اخلاق حرفه‌ای: حضور منظم و وقت‌شناسی - انجام وظایف و کارهای محوله - پیروی از قوانین
- ۲ مدیریت منابع: شروع به کار به موقع - مدیریت مؤثر زمان - استفاده از مواد و تجهیزات
- ۳ کار گروهی: حضوری فعال در فعالیتهای گروهی - انجام کارها و وظایف محوله
- ۴ مستندسازی: گزارش نویسی فعالیتهای کارگاهی
- ۵ محاسبه و کاربست ریاضی: انجام مثال و تمرین‌ها با کمک فرمول و محاسبات ریاضی

پس از اتمام این واحد یادگیری هنرجویان قادر خواهند بود

- ۱ مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری فشار را به کار گیرند.
- ۲ روش‌های اندازه‌گیری فشار را انجام دهند.
- ۳ فشار را کنترل نمایند.

شما می توانید به راحتی روی دو پا بایستید، در حالی که ایستادن روی یک پا دشوار بوده و زمان کوتاه تری قابل تحمل است. علت چیست؟

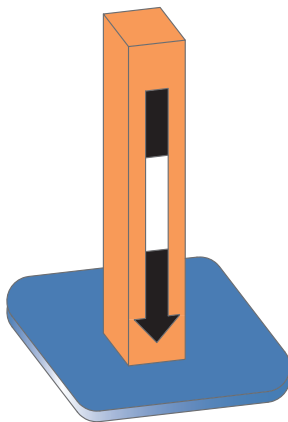

هر جسمی مانند کتاب روی میز، آب موجود در یک لیوان و... بر روی سطحی که قرار دارند، نیرو وارد می کند. این نیرو حاصل ضرب شتاب جاذبه زمین و جرم جسم بوده و نیروی وزن نامیده می شود.

$$F = m \cdot g \quad (\text{معادله ۱})$$

در سامانه اندازه گیری SI (متریک)، نمادهای F ، نماد نیرو بر حسب نیوتن، m ، نماد جرم بر حسب کیلوگرم و g شتاب جاذبه زمین می باشند که مقدار متوسط آن در این سامانه 9.8 m/s^2 است. یک بادکنک پر از هوا را در نظر بگیرید. در این بادکنک به دلیل حرکت مولکول های هوا و برخورد آنها با دیواره بادکنک، نیروی (F) بر سطح داخلی بادکنک (A) وارد می شود و فشار (P) را بر سطح بادکنک ایجاد می کند. بنابراین مطابق شکل ۱ و معادله (۲) فشار (P) عبارت از نیروی عمودی (F) وارد بر سطح (A) می باشد.

$$P = \frac{F}{A} \quad (\text{معادله ۲})$$

شکل ۱- مفهوم فشار

معادله (۲) نشان می دهد که فشار، وابسته به دو کمیت است:

۱- نیروی اعمال شده

۲- مساحتی که این نیرو به صورت عمودی به آن وارد می شود.

چرا سوزن خیاطی با نیروی کمی و به راحتی در اجسام فرو می‌رود؟

فیلم شماره ۱: فشار و نیرو

فیلم شماره ۲: مفهوم فشار

با استفاده از معادله (۲)، در مورد چگونگی افزایش یا کاهش فشار با تغییر سطح و یا نیرو بحث کنید.

یک مکعب مستطیل فلزی یا از جنس دیگر تهیه کنید و فعالیت‌های زیر را انجام دهید:

(الف) جرم مکعب را اندازه‌گیری کنید.

(ب) نیروی وزن مکعب مستطیل را با استفاده از معادله ۱ محاسبه کنید.

(ج) مساحت وجوه مختلف مکعب مستطیل را محاسبه کنید.

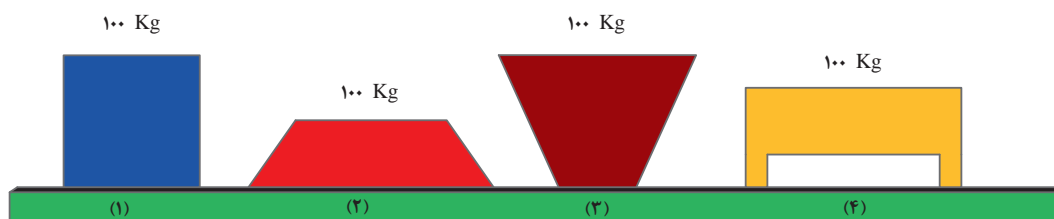
(د) با استفاده از معادله ۲ محاسبه کنید که در حالت‌های مختلفی که مکعب مستطیل روی سطح قرار می‌گیرد چه فشاری ایجاد می‌کند؟

۱ فشار ایجاد شده توسط یک نیروی ۸۰۰ نیوتونی بر مساحت ۲ متر مربع را محاسبه کنید.

۲ یک سیلندر و پیستون را در نظر بگیرید. مساحت پیستون ۰/۵ متر مربع می‌باشد و درون سیلندر گازی با فشار 300 Pa قرار دارد. نیروی وارده به پیستون را محاسبه کنید.

۳ در شکل زیر ضخامت کلیه اجسام یکسان و دارای جرم ۱۰۰ کیلوگرم می‌باشند. کدام شکل فشار بیشتری ایجاد می‌کند؟ کدام یک کمترین فشار را ایجاد می‌کند؟

یکاهای اندازه گیری فشار

با توجه به یکاهای نیرو و سطح در سامانه های مختلف اندازه گیری، یکاهای متنوعی برای اندازه گیری فشار وجود دارد. متداول ترین یکاهای اندازه گیری فشار عبارتند از: **پاسکال**^۱: یکای اندازه گیری فشار در دستگاه بین المللی SI پاسکال می باشد که با نماد Pa نشان داده می شود. استفاده از این یکا در اندازه گیری های علمی بسیار متداول است. یک پاسکال فشار ناشی از نیروی یک نیوتن بر سطحی با مساحت یک مترمربع می باشد. ($1 \text{ Pa} = 1 \text{ N/m}^2$)

بار^۲: بار یکای اندازه گیری فشار در سامانه متریک می باشد. یک بار معادل صد کیلو پاسکال می باشد. **اتمسفر**^۳: یک اتمسفر برابر با فشار ناشی از ستون آب به ارتفاع ۱۰/۳ متر است و تقریباً معادل با میانگین فشار هوا در سطح آب های آزاد در سطح دریا می باشد. هر اتمسفر برابر با ۱۰۱۳۲۵ پاسکال است. **میلی متر جیوه**^۴: مقدار فشار ناشی از ستون جیوه به ارتفاع یک میلی متر را «یک میلی متر جیوه» گویند. هر میلی متر جیوه برابر با ۱۳۳/۳۲۲۴ پاسکال می باشد.

پی اس آی^۵: یکای اندازه گیری psi بر پایه سامانه انگلیسی بوده و معادل پوند نیرو بر اینچ مربع می باشد. این یکا متداول ترین یکای اندازه گیری فشار در صنعت می باشد. هر واحد psi برابر است با فشار ناشی از یک پوند نیرو به سطحی با مساحت یک اینچ مربع و هر psi برابر با ۶۸۹۴/۸ پاسکال می باشد.

تبدیل یکاهای فشار

در دروس دیگر با تبدیل واحدها در سامانه های مختلف آشنا شده اید. به کمک جدول ۱ می توانید واحدهای فشار را به یکدیگر تبدیل کنید.

فشار چاه های گاز می تواند تا ۵۰۰۰ psi باشد. این فشار را به اتمسفر، کیلو پاسکال و میلی متر جیوه تبدیل کنید.
فشار داخلی راکتور تولید آمونیاک، ۲۵۰ بار می باشد. این فشار را به میلی متر جیوه، psi و پاسکال تبدیل کنید.

پرسش

تحقیق کنید

به وبسایت هواشناسی شهر خود رجوع کنید و یا از اداره هواشناسی محل سکونت خود فشار هوای محیط را بپرسید. به کمک جدول ۱ این فشار را در سامانه های دیگر اندازه گیری محاسبه کنید.

۱- Pascal

۲- bar

۳- Atmosphere

۴- mmHg

۵- psi (lb_f/in^۲) Pound force per square inch

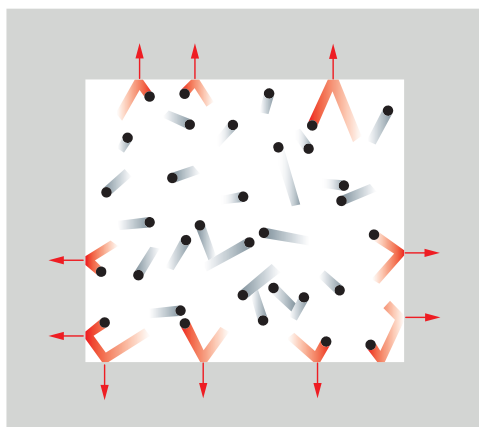
جدول ۱- ضرایب تبدیل واحدهای فشار به یکدیگر

	bar	Pa	kPa	mmHg	atm	psi
bar	۱	$۱۰^۵$	$۱۰۱/۳۲۵$	$۷۵۰/۰۶۴$	$۰/۹۸۶۹۲۳$	$۱۴/۵۰۳$
Pa	$۱۰^{-۵}$	۱	$۱۰^{-۳}$	$۷/۵۰۰۶۴ \times ۱۰^{-۳}$	$۹/۸۶۹۲۳ \times ۱۰^{-۶}$	$۰/۰۰۰۱۴۵$
kPa	$۱۰۱/۳۲۵$	$۱۰^۳$	۱	$۷/۵۰۰۶۴$	$۰/۹۸۶۹۲۳ \times ۱۰^{-۳}$	$۰/۱۴۵۰۳۷$
mmHg	$۱/۳۳۳۲۲ \times ۱۰^{-۳}$	$۱۳۳/۳۲۲$	$۱۳۳/۳۲۲ \times ۱۰^{-۳}$	۱	$۱/۳۱۵۷۹ \times ۱۰^{-۳}$	$۰/۰۱۹۴۴۶$
atm	$۱/۰۱۳۲۵$	$۱۰۱/۳۲۵ \times ۱۰^۳$	$۱۰۱/۳۲۵$	۷۶۰	۱	$۱۴/۶۹۵$
psi	$۶/۸۹۴۷۵۷ \times ۱۰^{-۳}$	$۶/۸۹۴۷۵۷ \times ۱۰^۳$	$۶/۸۹۴۷۵۷$	$۵۱/۷۱۴۹$	$۰/۰۶۸۰۵$	۱

* به خاطر سپردن اعداد جدول الزامی نیست.

در جدول (۱) واحدهای کاربردی و متداول آمده است. واحدهای دیگری نیز برای فشار وجود دارد که می‌توانید در مورد آنها تحقیق کنید.

فشار گازها

شکل ۲ - نمایش حرکت مولکول‌ها در گازها

همانند شکل ۲، مولکول‌های گاز را می‌توان به صورت گره‌های کوچکی تجسم کرد که در یک ظرف بسته در حال حرکت تصادفی می‌باشند. این مولکول‌ها تمام فضای ظرف را اشغال می‌کنند و در حین حرکت با یکدیگر و دیواره ظرف برخورد کرده و تولید فشار می‌کنند. فشار گاز وابسته به تعداد مولکول‌ها (عده مول)، جرم آنها و سرعت متوسط مولکول‌های گاز می‌باشد. سرعت وابسته به انرژی جنبشی گاز می‌باشد و انرژی جنبشی بیشتر به مفهوم دمای بالاتر است. هر چه تعداد مولکول‌های گاز و انرژی جنبشی افزایش پیدا کند، تعداد برخوردها به دیواره ظرف محتوی گاز افزایش می‌یابد، بنابراین میزان نیرو بر واحد سطح و در نتیجه آن فشار نیز افزایش خواهد داشت.

چگونه می‌توان فشار گاز را در یک ظرف سر بسته بیشتر کرد؟

پرسش

فیلم شماره ۳: فشار گازها

گاز ایده آل

از آن جایی که مطالعه گازها، به دلیل محدودیت‌هایی مشکل می‌باشد، دانشمندان برای حل این موضوع، گاز ایده آل را معرفی کرده‌اند. گاز ایده آل گازی است که هیچ نیروی بین مولکولی بین ذرات آن وجود ندارد و حجم مولکول‌های آن صفر می‌باشد. گرچه از دیدگاه عملی چنین گازی وجود ندارد اما این فرض کمک می‌کند تا روابط بین دما، فشار، حجم و تعداد مول گازها را درک کنیم و محاسبات ساده را انجام دهیم. تاکنون با این مفاهیم آشنا شده‌اید در گاز ایده آل بین متغیرهای نام‌برده معادله (۳) برقرار است.

$$PV = nRT \quad (\text{معادله ۳})$$

در بسیاری از شرایط مانند فشارهای کم و گازهای غیرقطبی گازها از خود رفتار ایده آل نشان می‌دهند و این معادله به خوبی کاربرد دارد.

لازم است در این رابطه مقدار R را بدانیم اگر حجم (V) بر حسب لیتر، فشار مطلق (P) بر حسب اتمسفر، دما (T) بر حسب کلوین و مقدار (n) ماده بر حسب گرم مول بیان شود، مقدار R ثابت عمومی گازها عبارت خواهد بود از:

$$R = 0.082057 \text{ (lit.atm)/(K.gmol)}$$

نکته

در سامانه‌های دیگر، چنانچه واحدهای حجم، فشار و دما متفاوت باشد، مقدار R متفاوت خواهد بود.

مقدار R در سامانه‌های مختلف در جدول (۲) آمده است:

جدول ۲- مقادیر R در سامانه‌های مختلف اندازه‌گیری

سامانه‌های اندازه‌گیری	---	SI	F.P.S
مقدار ثابت عمومی گازها R	$0.082057 \text{ (lit.atm)/(K.gmol)}$	$8.3145 \text{ Pa.m}^3\text{/(K.kmol)}$	$19.33 \text{ psi.ft}^3\text{/R.lbmole}$

در علوم و مهندسی دمای صفر درجه سلسیوس و فشار یک اتمسفر به عنوان شرایط استاندارد یا متعارفی (STP)^۱ پذیرفته شده است. در این شرایط حجم یک مول از گازها ۲۲/۴۱۴ لیتر خواهد بود. این مقدار را «حجم مولی استاندارد گازها» می‌نامند.

فیلم شماره ۴: گاز ایده آل

۱- Standard Temperature and Pressure

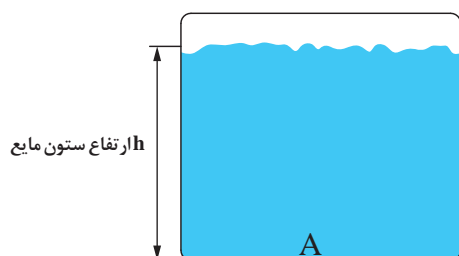
۱- یک کپسول حاوی گاز نیتروژن در دمای ۲۵ درجه سلسیوس دارای حجم ۱۲ لیتر و فشار مطلق ۵ اتمسفر می‌باشد. با فرض ایده آل بودن گاز نیتروژن، محاسبه کنید چند گرم گاز نیتروژن در آن وجود دارد.

۲- گاز متان در خط لوله اصلی گاز ورودی به شهرها دارای فشار ۲۵۰ psi می‌باشد در صورتی که دمای محیط ۳۴ درجه سلسیوس باشد، چگالی گاز متان را در سامانه‌های SI و انگلیسی محاسبه کنید.

- ۱ حجم اشغال شده توسط ۲/۳۴ گرم گاز کربن دی‌اکسید در شرایط متعارفی را محاسبه کنید.
- ۲ نمونه‌ای از گاز آرگون در شرایط استاندارد ۵۶/۲ لیتر حجم دارد. تعداد مول و جرم آرگون را محاسبه کنید.
- ۳ ۰/۶۵۴ مول گاز آرگون در فشار ۱/۹۵ اتمسفر حجمی معادل ۱۲/۳ لیتر دارد. دمای گاز را محاسبه کنید.
- ۴ یک کپسول اکسیژن در دمای ۲۵ درجه سلسیوس حاوی ۴۰ کیلوگرم گاز اکسیژن در فشار ۱۸۰ بار می‌باشد. چگالی این گاز را محاسبه کنید و تفسیر کنید که آیا مقدار محاسبه شده دقیق می‌باشد یا خیر.
- ۵ ۳۰/۶ گرم از یک گاز در شرایط متعارفی ۲۲/۴۱۴ لیتر حجم دارد. جرم مولکولی گاز را محاسبه کنید.
- ۶ حجم یک مول از گاز در شرایط استاندارد را محاسبه کنید.

فشار مایعات

شکل ۳- ستون سیال مایع

ابتدایی ترین مفهوم فشار مایعات مربوط به ستون مایع است. بدین طریق که اگر در یک ظرف، مایعی وجود داشته باشد، فشار در هر نقطه مفروض A در کف ظرف، ناشی از وزن ذرات مایع در بالای آن نقطه می‌باشد.

فشار مایع توسط ارتفاع ستون سیال و چگالی آن توسط رابطه معادله (۴) قابل محاسبه خواهد بود.

$$\text{ارتفاع} \times \text{شتاب ثقل} \times \text{چگالی} = \text{فشار ستون مایع در نقطه A}$$

$$P = d \cdot g \cdot h \quad (\text{معادله ۴})$$

که در این معادله، g شتاب جاذبه زمین (m/s^2)، d چگالی سیال (kg/m^3)، h ارتفاع ستون مایع از نقطه A تا سطح آزاد مایع (m) و P فشار بر حسب Pa می‌باشند.

مثال:

ریه‌های یک فرد سالم تنها تا عمق سه متری آب قادر است به خوبی عمل کند. اگر در عمق ۳ متری دریا قرار بگیرید بدن شما چه فشاری را تحمل می‌کند؟ چگالی آب دریا 1053 kg/m^3 و شتاب جاذبه را $9/8 \text{ m/s}^2$ فرض کنید.

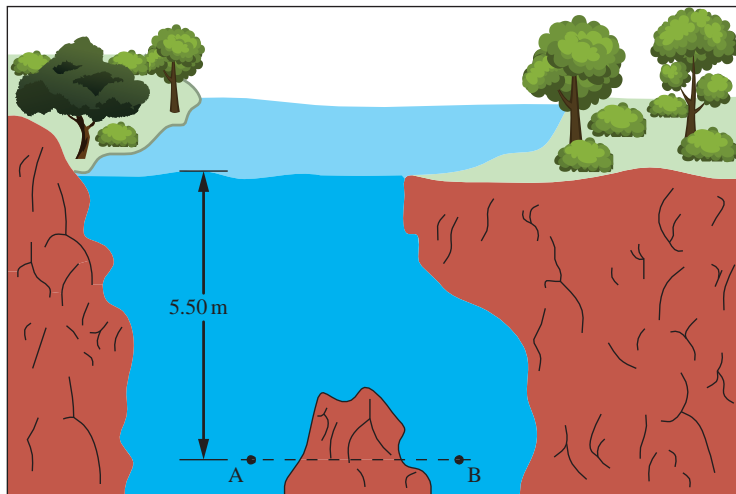
پاسخ:

$$P = d.g.h = 1053 \text{ (kg/m}^3\text{)} \times 9/8 \text{ (m/s}^2\text{)} \times 3 \text{ m} = 30958/2 \text{ kg/m.s}^2$$

تمرین

- ۱ با فرض این که چگالی آب 1000 kg/m^3 باشد. فشار را در کف لیوانی که تا ارتفاع ۱۵ سانتی متر از آب پر شده باشد بر حسب پاسکال، میلی متر جیوه، بار و اتمسفر محاسبه کنید.
- ۲ فشار را در نقاط A و B از شکل زیر به دست آورید. آیا این دو فشار با یکدیگر برابرند؟ در صورت جواب مثبت علت را توضیح دهید. چگالی آب را 1000 kg/m^3 در نظر بگیرید.

- ۳ یک استخر شنا دارای عرض ۹ متر و طول ۲۴ متر می باشد که تا عمق ۳ متر از آب پر شده است. آب موجود در استخر چه نیرویی به کف آن وارد می کند؟ فشار ایجاد شده در کف استخر چقدر است؟

فیلم شماره ۵: فشار مایعات

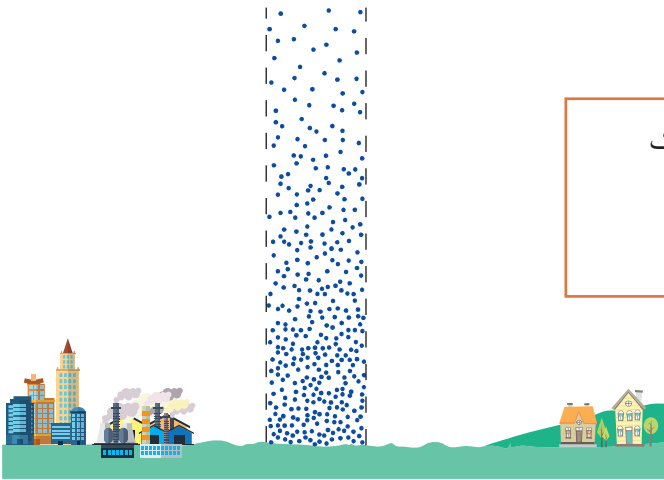

فشار جو

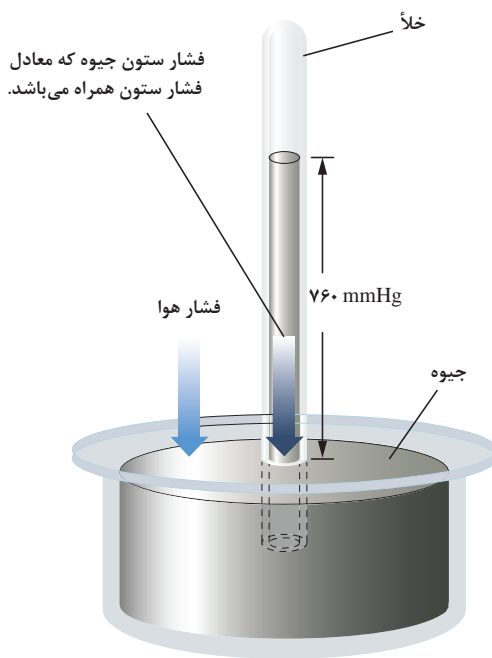
مهم ترین فشار برای زندگی موجودات زنده فشار هوای جو^۱ (P_{amb}) می باشد. این فشار توسط هوایی که کره زمین را تا ارتفاع تقریبی ۵۰۰ کیلومتر احاطه کرده است، ایجاد می گردد. در سطح دریا، جرم هوایی که می تواند روی یک متر مربع از سطح زمین قرار گیرد، ۱۰۰۰۰ کیلوگرم است. این جرم فشاری معادل mmHg ۷۶۰ که برابر با ۱ atm است، ایجاد می کند و می تواند به دلیل جریانات پرفشار و کم فشار هوا تا ۵ درصد نوسان داشته باشد، به این مقدار فشار استاندارد جو یا فشار اتمسفریک گفته می شود. با افزایش ارتفاع از فشار جو کاسته شده تا به صفر مطلق (خلاً کامل) در خارج از اتمسفر برسد (شکل ۴).

۱- Ambient or Atmospheric Pressure

فیلم شماره ۶: نیروی فشار هوای اتمسفریک

شکل ۴- ستون هوا روی سطح زمین

شکل ۵- بارومتر جیوه‌ای

فشار جو توسط وسیله‌ای به نام بارومتر^۱ اندازه‌گیری می‌شود. این وسیله توسط یکی از شاگردان گالیله^۲ به نام اوانگلیستا توریکلی^۳ (۱۶۴۷-۱۶۰۸) اختراع شد. بارومتر شامل یک لوله شیشه‌ای بلند است که انتهای آن بسته شده و توسط جیوه پر شده است. این لوله وارونه درون تشتکی پر از جیوه به‌گونه‌ای فرو رفته است که هوا وارد لوله نشود. در این حال مقداری جیوه از لوله خارج خواهد شد و فضای خالی تشکیل شده خلأیی خواهد بود که با بخار جیوه پر شده است (شکل ۵).

سؤال این است که چرا تمام جیوه موجود درون لوله در تشتک تخلیه نمی‌گردد؟ قطعاً نیروی وزن جیوه ناشی از گرانش باید باعث تخلیه جیوه از لوله گردد اما این اتفاق رخ نمی‌دهد. چرا؟

علت این است که نیرویی مخالف در جهت نیروی وزن جیوه وجود دارد که باعث می‌گردد جیوه به درون لوله رانده شود. این نیرو برابر با نیروی وزن ستون جیوه موجود در لوله است. اگر این وسیله در

سطح دریا باشد مشاهده خواهیم کرد که ارتفاع ستون جیوه برابر با ۷۶۰ میلی‌متر است.

۱- Barometer

۲- Galileo

۳- Evangelista Torricelli

بارومتر جیوه‌ای مدت‌های طولانی جهت اندازه‌گیری فشار هوا بر حسب میلی‌متر جیوه استفاده می‌شد اما امروزه بارومترهای دیجیتالی و عقربه‌ای جایگزین آن شده‌اند (شکل ۶).

شکل ۶ - نمونه‌ای از بارومترهای دیجیتالی و عقربه‌ای

تمرین

- ۱ به نظر شما اگر بارومتر را در مکانی که ۱۸۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد قرار دهیم، ارتفاع ستون جیوه از ۷۶۰ میلی‌متر جیوه کمتر خواهد بود یا بیشتر؟
- ۲ به نظر شما چرا تورپچی از جیوه استفاده نمود و به جای آن از آب استفاده نکرد. در صورت استفاده از آب آیا ارتفاع ستون آب همین مقدار ۷۶۰ میلی‌متر خواهد بود؟
- ۳ ارتفاع قله زردکوه ۴۵۴۱ متر از سطح دریا می‌باشد فشار محیط در آنجا ۴۵۰ میلی‌متر جیوه است. این فشار را به کیلو پاسکال و اتمسفر تبدیل کنید.

فشار مطلق^۱ و فشار نسبی^۲

فشار یک سامانه به دو صورت نسبی (P_g) و مطلق (P_a) بیان می‌گردد. عمدتاً لوازم اندازه‌گیری موجود قادر به اندازه‌گیری فشار به صورت نسبی هستند اما در محاسبات مهندسی همان‌گونه که در قانون گاز ایده‌آل مشاهده کردید نیازمند فشار به صورت مطلق می‌باشیم. مرجع تعریف‌شده اندازه‌گیری فشار، صفر مطلق می‌باشد و مکانی است که هیچ فشاری در آن وجود ندارد و خلأ کامل برقرار است. اگر فشار را با مبنای صفر مطلق اندازه‌گیری کنیم، فشار مطلق نامیده می‌شود. فشار نسبی که فشار گیج^۳ نیز نامیده می‌شود، متداول‌ترین روش اندازه‌گیری فشار می‌باشد. این فشار اختلاف بین فشار مطلق و فشار جو (P_{amb}) می‌باشد. فشار نسبی می‌تواند بیشتر یا کمتر از فشار محیط باشد. زمانی که از لفظ «فشار» استفاده می‌کنیم منظور فشار بالاتر از فشار محیط می‌باشد و زمانی که منظور فشار کمتر از فشار محیط باشد از لفظ «خلأ»^۴ استفاده می‌گردد.

۱- Absolute Pressure

۲- Relative Pressure

۳- Gauge pressure

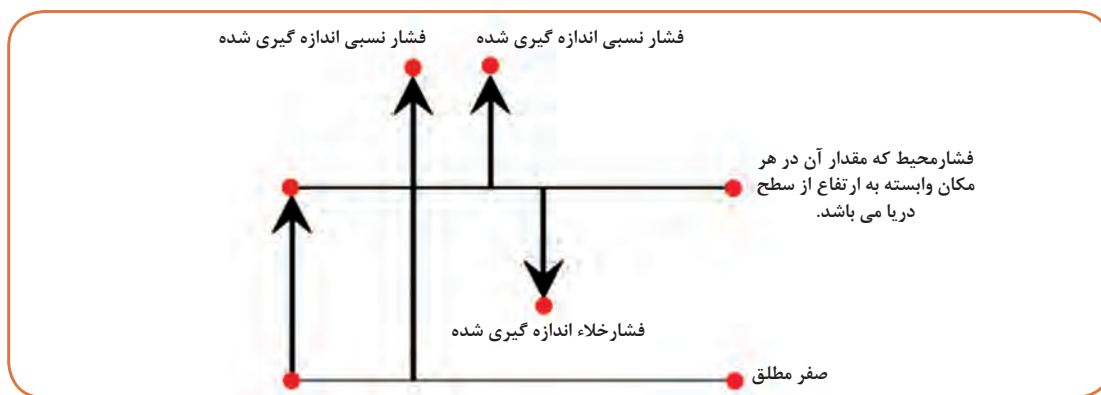
۴- Vacuum

رابطه بین فشار مطلق، نسبی و محیط مطابق معادله ۵ است.

$$P_a = P_g + P_{amb} \quad (\text{معادله ۵})$$

در صورتی که فشار سامانه کمتر از فشار محیط (خلاً) باشد، عدد فشار نسبی به صورت عددی منفی در معادله ۵ قرار داده شود.

نکته

شکل ۷- بیان تصویری انواع حالت فشار

مثال:

عمق آب در پشت دیواره سدها ممکن است تا ۸۰ متر باشد. اگر فشار محیط ۷۱۴ میلی متر جیوه باشد، فشار نسبی و فشار مطلق بر حسب پاسکال در بستر نزدیک دیواره را محاسبه کنید. چگالی آب را 1000 kg/m^3 فرض کنید.

پاسخ:

ابتدا فشار محیط را به واحد پاسکال تبدیل می کنیم.

$$714 \text{ mmHg} \times 101325 \text{ Pa}/760 \text{ mmHg} = 95192/17 \text{ Pa}$$

فشار نسبی عبارت است از:

$$P_g = d.g.h = 1000 \times 9.8 \times 80 = 784000 \text{ Pa}$$

فشار مطلق عبارت است از:

$$P_a = P_g + P_{amb} = 784000 + 95192/17 = 879192/17 \text{ Pa}$$

تمرین

- ۱ فشارسنج نصب شده روی یک سیلندر گاز عدد ۱۰۰ بار را نشان می دهد. اگر فشار جو ۷۴۰ میلی متر جیوه باشد فشار نسبی و فشار مطلق گاز درون سیلندر را بر حسب بار، اتمسفر و میلی متر جیوه محاسبه کنید.
- ۲ فشار نسبی یک تبخیرکننده خلأ ۴۵ کیلوپاسکال است. اگر فشار محیط ۹۳ کیلو پاسکال باشد، فشار مطلق را محاسبه کنید.

۳ غواصی در عمق ۱۰ متری آب دریا قرار دارد. چگالی آب دریا 1053 kg/m^3 می باشد و اداره هواشناسی فشار هوا را ۷۵۵ میلی متر جیوه اعلام کرده است. فشار نسبی و مطلق را که بدن غواص تحمل می کند، محاسبه کنید.

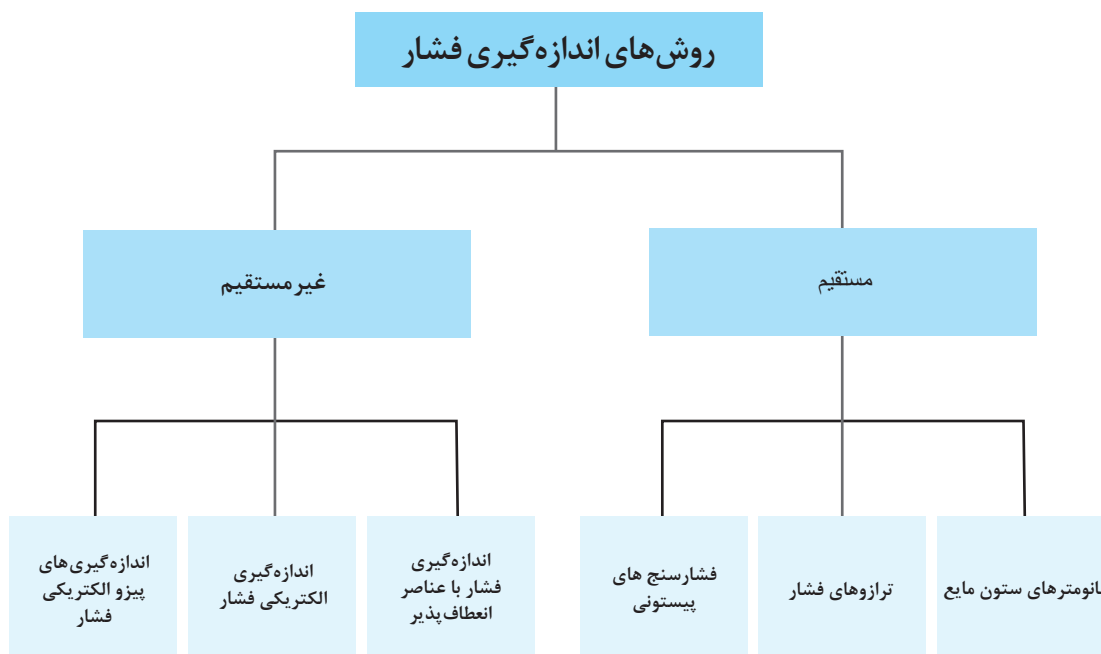
فیلم شماره ۷: بارومتر
پخش فیلم: طرز کار بارومتر عقربه‌ای

روش‌های اندازه‌گیری فشار

اندازه‌گیری و کنترل موفقیت‌آمیز فشار بستگی زیادی به روش و ابزار اندازه‌گیری فشار دارد. امروزه این وسایل دامنه‌ای بین ۱ میلی‌بار تا 10^5 بار را با دقت زیاد اندازه‌گیری می‌کنند. برای اندازه‌گیری فشار دو روش وجود دارد: مستقیم و غیرمستقیم
روش مستقیم: در این روش از معادلات اساسی فشار استفاده می‌شود. و در نهایت با اندازه‌گیری مستقیم متغیرهای مربوطه، فشار محاسبه می‌گردد.

$$P = F/A \quad \text{یا} \quad P = d \cdot g \cdot h$$

روش غیرمستقیم: در این روش مقدار فشار از انحراف در یک ماده انعطاف پذیر یا تغییر در خواص نوری، الکتریکی، یا شیمیایی سامانه، اندازه‌گیری می‌شود.

تجهیزات اندازه‌گیری مستقیم فشار^۱

پیزومتر^۲

شکل ۸- پیزومتر

ساده‌ترین ابزار اندازه‌گیری مستقیم فشار، یک لوله شیشه‌ای است که پیزومتر نامیده می‌شود. برای درک طرز کار پیزومتر، یک خط لوله محتوی مایعی را در نظر بگیرید. نقطه‌ای از این خط لوله را سوراخ کنید و به آن یک لوله شیشه‌ای بلند وصل کنید (شکل ۸). مشاهده می‌گردد که مایع تا ارتفاعی در لوله شیشه‌ای بالا خواهد آمد، اگر این ارتفاع با h نامگذاری شود فشار از معادله $P = d.g.h$ قابل محاسبه خواهد بود.

این نوع فشارسنج گرچه خیلی ساده می‌باشد اما در مورد مایعات سمی، فشارهای بالا، گازها و فشار خلاً کاربردی ندارد.

فعالیت عملی

استفاده از پیزومتر برای اندازه‌گیری فشار

روش کار:

یک جفت لوله شیشه‌ای با قطر یکسان تهیه کنید و روی یک خط لوله با فاصله ۳۰ سانتی‌متر از یکدیگر وصل کنید (شکل ۹).

دقت کنید که اگر شیر جریان خروجی بسته باشد، طبق قانون ظروف مرتبط ارتفاع آب در هر دو لوله یکی است.

الف) شیر خروجی را باز کنید و ارتفاع مایع در ستون پیزومترها را بخوانید (از جدول زیر کمک بگیرید).

ب) به‌طور هم‌زمان با قسمت الف، دبی حجمی آب را به‌وسیله استوانه مدرج و کرنومتر محاسبه کنید.

ج) اختلاف ارتفاع‌ها و فشار معادل آن را محاسبه کنید.

د) بندهای الف تا ج را در دبی‌های مختلف تکرار کنید.

ه) منحنی افت فشار بر حسب دبی را رسم کنید.

شکل ۹- کاربرد پیزومترها در خط لوله

۱- Direct Measuring Pressure Instruments

۲- Piezometer

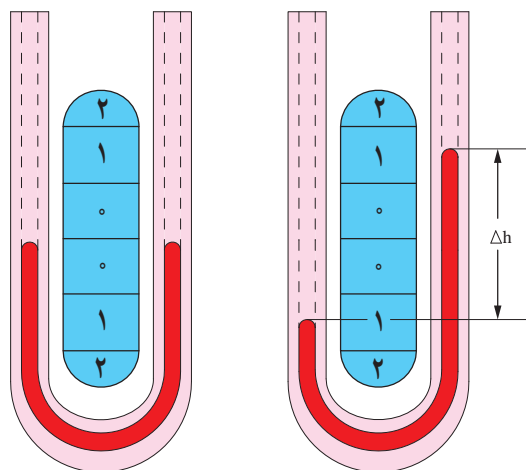
پودمان سوم - اندازه گیری، ثبت و کنترل فشار

ردیف	ارتفاع آب در پیزومترها		اختلاف ارتفاع		اختلاف فشار	حجم آب جمع آوری شده		زمان	دبی حجمی ^۱
	(cm)		(m)	(cm)	Pa	(cm ^۳)	(m ^۳)	(s)	(m ^۳ /s)
۱									
۲									
۳									
۴									
۵									
۶									

مانومتر U شکل^۲

ابزاری های زیادی برای اندازه گیری فشار سیالات با استفاده از ستون مایع به کار می روند. یک نوع از این فشارسنج ها، مانومترهای U شکل می باشند. معمولاً این نمونه از مانومترها، لوله شیشه ای U شکلی است که توسط جیوه و یا یک مایع با فراریت کم دیگر که به مایع مانومتری معروف است پر شده باشد. اختلاف فشار از ارتفاع ستون مایع طبق رابطه زیر محاسبه می گردد.

$$\Delta P = dg\Delta h$$

الف

شکل ۱۰- مانومتر U شکل، در قسمت الف) فشار در هر دو شاخه یکسان است و در قسمت ب) فشار در شاخه چپ بیشتر از شاخه سمت راست است.

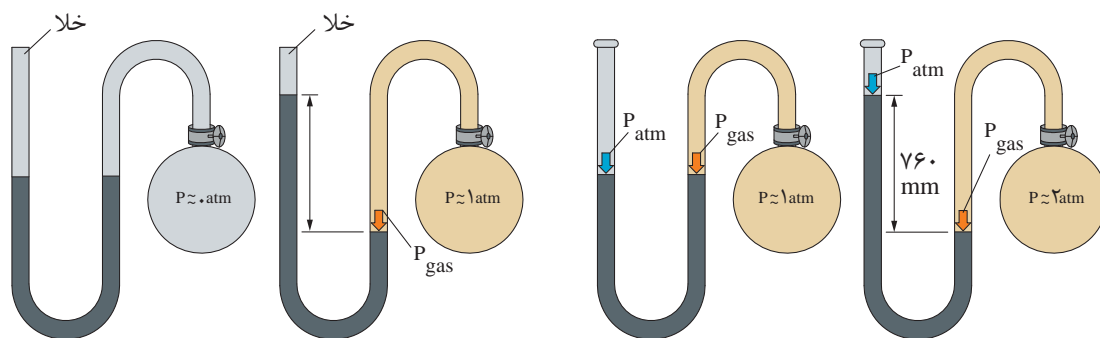
Δh اختلاف ارتفاع مایع در دو ستون است که از روی یک خط کش درجه بندی شده خوانده می شود (شکل ۱۰). انتخاب مایع مانومتر به اندازه فشار مورد اندازه گیری بستگی دارد. الکل، جیوه و آب از متداول ترین مایعات مانومتری می باشند. چون چگالی سیال مانومتر وابسته به دما می باشد و شتاب جاذبه زمین در نقاط مختلف متفاوت است، دقت این وسایل وابسته به مکان و دما است.

۱- دبی حجمی: میزان حجم سیال عبوری در واحد زمان می باشد که یکای آن در سامانه SI بر حسب مترمکعب بر ثانیه است.

۲- U Type Manometer

در شکل ۱۱ مانومتر با انتهای بسته مشاهده می‌گردد که در بالای شاخه سمت چپ خلأ برقرار است. زمانی که حباب سمت راست حاوی هیچ گازی نباشد و درون آن نزدیک به خلأ باشد ارتفاع ستون جیوه در دو طرف لوله یکسان است و چنانچه در این حباب گازی با فشار یک اتمسفر وارد کنیم ارتفاع جیوه در ستون‌ها تغییر خواهد کرد اختلاف بین ارتفاع این دو ستون برابر با فشار مطلق گاز بر حسب طول ستون سیال به کار رفته در مانومتر خواهد بود (فشار مطلق).

در شکل ۱۲، لوله سمت چپ مانومتر باز بوده و در معرض فشار محیط قرار دارد و فشار نسبی گاز را نشان می‌دهد. چنانچه حباب گازی دارای فشار یک اتمسفر باشد و فشار محیط نیز استاندارد و معادل یک اتمسفر، ارتفاع ستون جیوه در هر دو شاخه برابر خواهد بود. در صورتی که فشار گاز درون حباب از فشار محیط بیشتر شود، جیوه درون شاخه سمت راست لوله U شکل جابه‌جا شده و اختلاف فشار بین محیط و حباب به صورت اختلاف در طول ستون جیوه نمایان می‌گردد. در این حالت فشار مطلق گاز، برابر مجموع فشار ناشی از اختلاف ارتفاع ستون‌های جیوه و فشار محیط می‌باشد.

شکل ۱۱- مانومتر با انتهای باز (فشار نسبی)

شکل ۱۲- مانومتر با انتهای بسته (فشار مطلق)

اگر فشار درون حباب شکل ۱۱ کمتر از فشار محیط (خلأ) باشد، اختلاف ارتفاع ستون‌های جیوه چگونه خواهد بود. در این صورت فشار مطلق گاز چگونه محاسبه می‌گردد؟

پرسش

تمرین

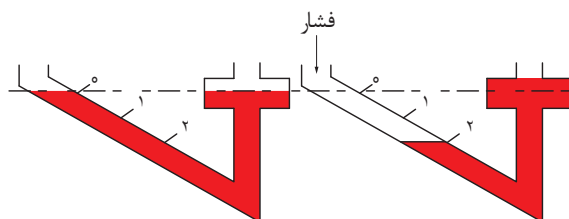

۱ قرار است با یک مانومتر با انتهای بسته فشار گازی را اندازه‌گیری کنید که بین ۰ تا ۰/۲ اتمسفر در نوسان است. به دلیل سمی بودن جیوه تصمیم داریم از آب به جای جیوه درون مانومتر استفاده کنیم. برای آب به چه طولی از ستون نیازمندیم؟ (در ۲۵ درجه سلسیوس چگالی آب ۰/۹۹۷۰ g/cm^۳ و چگالی جیوه ۱۳/۵۳ g/cm^۳ می‌باشد).

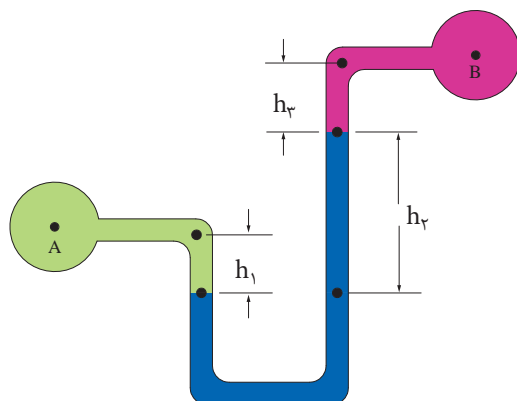
۲ فرض کنید برای اندازه‌گیری فشاری معادل یک اتمسفر توسط مانومتر U شکل به جای جیوه در مکانی که دمای آن ۳۰ درجه سلسیوس است از گالیوم با نقطه ذوب ۲۹/۷۶°C استفاده کنیم. چگالی گالیوم در برابر با ۶/۱۱۴ g/cm^۳ است. در این حالت، به چه طولی از ستون مانومتر نیازمندیم؟

هنگام انتخاب مانومتر دقت کنید که بیشترین مقدار فشار فرایند، ۷۰ درصد فشار نهایی قابل اندازه گیری توسط مانومتر باشد. مثلاً برای فرایندی که بیشترین فشار آن ۷۰ بار است از مانومتری استفاده می‌گردد که تا ۱۰۰ بار را بتواند اندازه گیری کند.

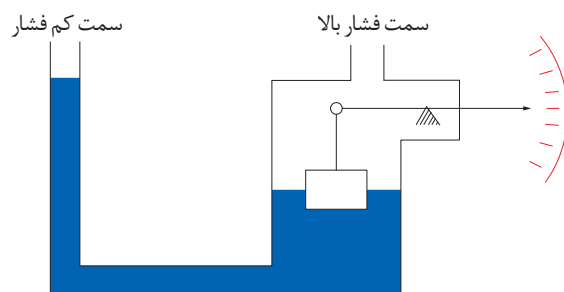
انواع دیگری از این نوع مانومترهای مایعی مانند مانومتر با لوله مورب^۱، مانومترهای با چند مایع مانومتری^۲، مانومترهای نوع شناور^۳ نیز وجود دارند (شکل‌های ۱۲-۱۵).

شکل ۱۳- مانومتر با لوله مورب

شکل ۱۴- مانومتر با چند مایع مانومتری

شکل ۱۵- مانومتر نوع شناور

۱- Inclined- Tube Manometer

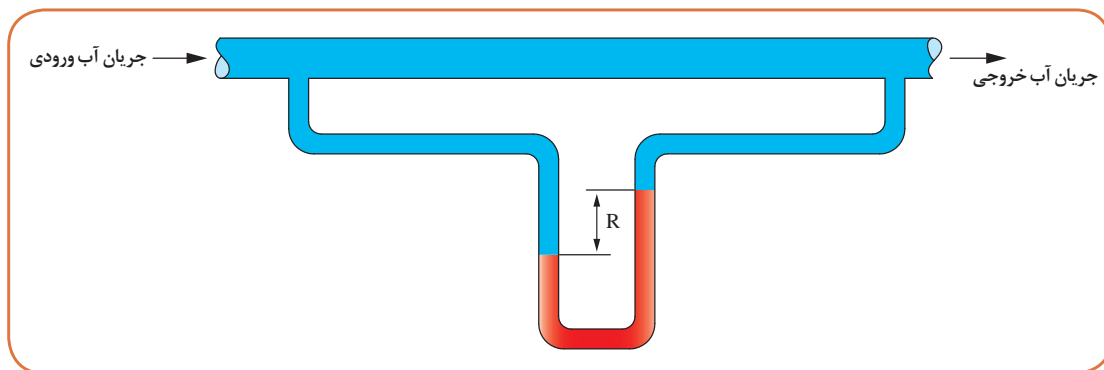
۲- Multiple liquid Manometer

۳- Float- type Manometer

ساخت مانومتر U شکل

مطابق شکل ۱۶ و با استفاده از انواع لوله‌های شیشه‌ای و پلیمری، یک مانومتر U شکل مدرج متصل به خط لوله آب بسازید. آیا می‌توانید توسط مانومتر ساخته شده اختلاف فشار آب را تا فاصله یک متری اندازه‌گیری کنید؟

شکل ۱۶- یک نمونه مانومتر U شکل

استفاده از مانومتر U شکل برای اندازه‌گیری فشار ستون مایع

روش کار:

با استفاده از یک لوله پلیمری و نوارهای کاغذی، یک مانومتر U شکل مدرج آماده کنید. مطابق شکل ۱۷ وسایل آزمایش را سوار کنید.

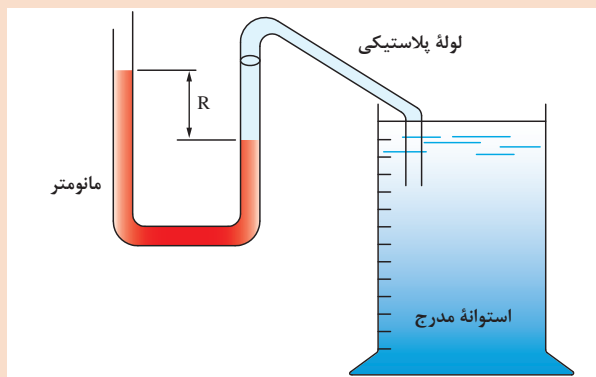
الف) ارتفاع استوانه مدرج را از بالا تا پایین بر حسب سانتی‌متر درجه‌بندی کنید.

ب) استوانه را تا نقطه صفر درجه‌بندی شده از آب پر نمایید.

ج) جدولی مطابق جدول صفحه بعد رسم کرده و با فرو بردن نوک لوله پلاستیکی درون استوانه در ارتفاع‌های مختلف اطلاعات خواسته‌شده را تکمیل کنید.

د) نمودار تغییرات ارتفاع ستون مایع (h) را بر حسب فشار (P) رسم کنید.

ه) از این نمودار چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

شکل ۱۷- استفاده از مانومتر U شکل برای اندازه‌گیری فشار ستون مایع

ردیف	ارتفاع ستون مایع h		اختلاف ارتفاع ستون مایع مانومتری		فشار P
	m	cm	m	cm	Pa
۱	۰	۰	۰	۰	۰
۲	۱۰	۰/۱			
۳	۲۰				
۴	۳۰				
۵	۴۰				
۶	۵۰				
۷	۶۰				

همچنین وسایل دیگری مانند ترازوهای فشار^۱ وجود دارند که از فرمول $\Delta P = d. g. \Delta h$ برای اندازه گیری مستقیم فشار استفاده می کنند (شکل ۱۸).

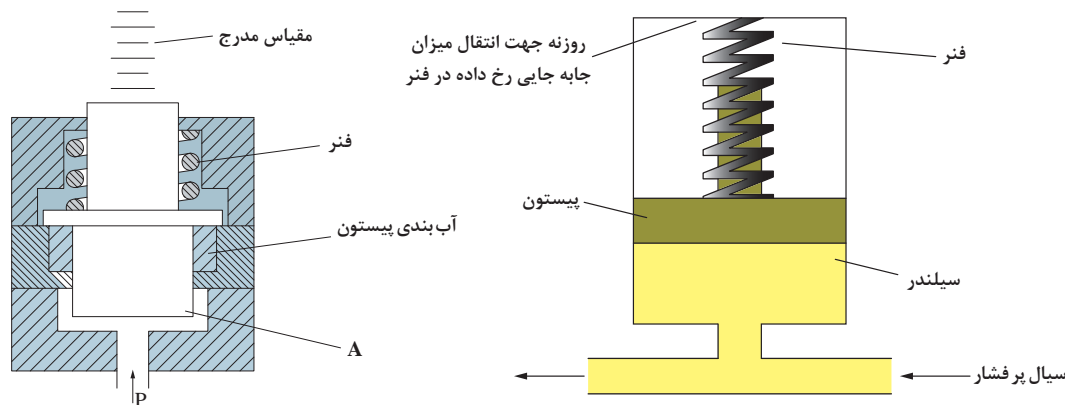

شکل ۱۸- ترازوی فشار

لوازم اندازه گیری فشار پیستونی^۲: از این وسایل به روش مستقیم و از معادله اساسی فشار استفاده می کنند $(P=F/A)$. در این وسایل فشار بر سطح مشخص A یک پیستون آب بندی شده وارد می شود و تولید نیروی F می نماید. این نیرو باعث جمع شدن یک فنر می گردد که میزان جابه جایی فنر تابعی از فشار می باشد و می توان آن را روی یک مقیاس مدرج مشاهده نمود (شکل ۱۹). دامنه اندازه گیری این وسیله ۱۵ تا ۱۵۰۰ psi و با دقت بین ۱ تا ۵ درصد است.

۱- Pressure Balances

۲- Piston type Pressure Measuring Instrument

شکل ۱۹- مانومتر نوع پیستونی

فیلم شماره ۸: مانومتر U شکل

تجهیزات غیر مستقیم اندازه گیری فشار^۱

در این روش‌ها از تأثیر فشار بر یک ماده انعطاف پذیر و تغییر شکل آن و یا تغییر در خواص الکتریکی، مغناطیسی، نوری و یا شیمیایی مواد در اثر فشار استفاده می‌گردد. فشارسنج بوردون^۲ متداول ترین نوع فشارسنج از این دسته است. در ادامه انواع فشارسنج بوردون توضیح داده می‌شود.

لوله بوردون^۳: لوله بوردون از یک لوله خمیده عمدتاً از جنس فلز و با قابلیت ارتجاعی تشکیل شده است. این لوله از یک طرف مسدود و از طرف دیگر آزاد می‌باشد. فشار ورودی از سر باز لوله وارد می‌شود و سر مسدود به نسبت فشار وارده به سمت خارج از شعاع منحرف می‌گردد. این انحراف با انجام تنظیمات می‌تواند به عنوان مرجع اندازه گیری فشار مورد استفاده قرار گیرد. با انتقال این حرکت به یک عقربه می‌توان فشار را اندازه گیری نمود. جنس لوله بوردون وابسته به نوع سیال و دامنه فشار مورد اندازه گیری می‌باشد. جدول ۳ جنس مناسب لوله بوردون سازگار با انواع سیالات را نشان می‌دهد.

جدول ۳- جنس مناسب لوله بوردون برای فرایندها و فشارهای مختلف

سیال	جنس لوله بوردون	دامنه فشار (psi)
آب و هوا	آلیاژ فسفر برنز	۱۰۰۰
فراورده‌های نفتی	انواع فولاد	۳۰۰۰
محصولات خورنده و یا دارای فشار بخار زیاد	فولاد ضد زنگ	۸۰۰

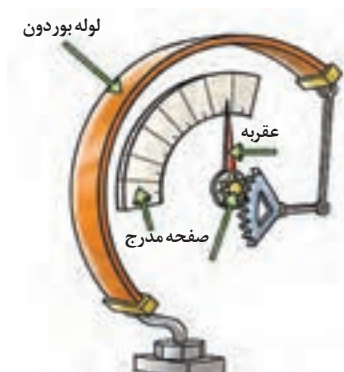
۱- Indirect- Measuring Pressure Measuring Instruments

۲- Burdon Guage

۳- Burdon Tube

انواع لوله بوردون

۱- حسگر C شکل^۱: این نوع حسگر برای فشارهای نسبتاً پایین مناسب است. همان طور که در شکل ۲۰ مشاهده می کنید با وارد شدن فشار به یک لوله C شکل، سر دیگر به سمت بیرون منحرف می شود. این حرکت توسط یک اهرم که انتهای آن به یک چرخ دنده قطاعی متصل شده منتقل می گردد. چرخ دنده قطاعی با یک چرخ دنده کوچک تر درگیر شده که عقربه را می چرخاند. در نتیجه با وارد شدن فشار به فشارسنج، موقعیت عقربه در روی صفحه تغییر می کند و مقدار فشار را نشان می دهد. یک فنر پیچشی متصل به چرخ دنده دوار نیز کمک می کند تا با برداشته شدن فشار عقربه به موقعیت قبلی بازگردد..

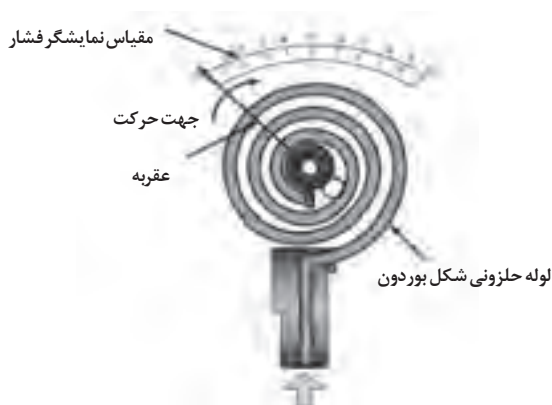

شکل ۲۰- نمای درونی و بیرونی فشارسنج بوردون از نوع C

۲- حسگر نوع حلزونی^۲: برای افزایش حساسیت و دقت در اندازه گیری فشارهای پایین طول لوله بوردون را افزایش می دهند. گاهی ممکن است طول لوله بوردون به قدری زیاد شود که زاویه آن از ۳۶۰ درجه هم بگذرد (شکل ۲۱) یعنی لوله به صورت یک دایره کامل در آمده و از آن هم تجاوز کند. در این حالت لوله به شکل مارپیچ در خواهد آمد، اما سازوکار اندازه گیری فشار همانند لوله C شکل می باشد.

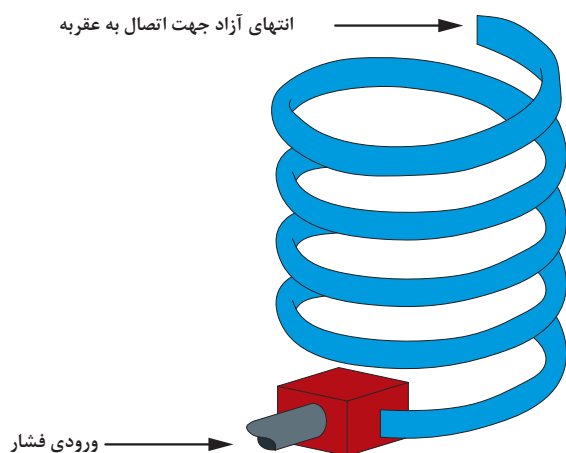
۱- C Type Sensor

۲- Helical Sensor

شکل ۲۱- لوله بوردون از نوع مارپیچی یا حلزونی

۳- حسگر نوع حلقوی: برای اندازه‌گیری فشارهای بالا (تا ۱۰۰۰۰ پوند بر اینچ مربع از لوله بوردون حلقوی استفاده می‌گردد. فشارسنج‌ها و ثبت‌کننده‌هایی که از لوله بوردون نوع حلقوی و حلزونی استفاده می‌کنند، دارای اصطکاک کمتر و حساسیت زیادتری می‌باشند. در این نمونه نیز سازوکار انتقال حرکت به عقربه مانند انواع دیگر می‌باشد (شکل ۲۲).

شکل ۲۲- لوله بوردون از نوع حلقوی

علاوه بر فشارسنج‌های نوع بوردون انواع دیگر فشارسنج که بر اساس تأثیر فشار بر یک ماده انعطاف‌پذیر کار می‌کنند مانند فشارسنج دیافراگمی نیز وجود دارند.

فیلم شماره ۹: فشارسنج بوردون
فیلم شماره ۱۰: ساخت فشارسنج بوردون

آشنایی با فشارسنج بوردون

روش کار: از یک فشارسنج بوردون و یک نوع کمپرسور هوا استفاده کنید. در صورت عدم دسترسی به کمپرسور می توانید از لاستیک بادشده خودرو و یا تلمبه دستی استفاده کنید.

الف) ابتدا فشارسنج را باز کنید و اجزای داخلی آن را مورد بررسی قرار دهید و با تکان دادن ملایم لوله بوردون سازوکار انتقال حرکت به عقربه را بررسی کنید.

ب) با اتصال فشارسنج به یک منبع پرفشار مانند کمپرسور و یا لاستیک خودرو، به نحوه تغییر شکل لوله بوردون و انتقال این حرکت به عقربه توجه کنید و مشاهدات خود را یادداشت کنید.

اگر لوله بوردونی که برای فشار ۱۰ بار طراحی گردیده است، در معرض فشار بالاتری قرار بگیرد چه اتفاقی رخ خواهد داد؟

اندازه گیری الکتریکی فشار

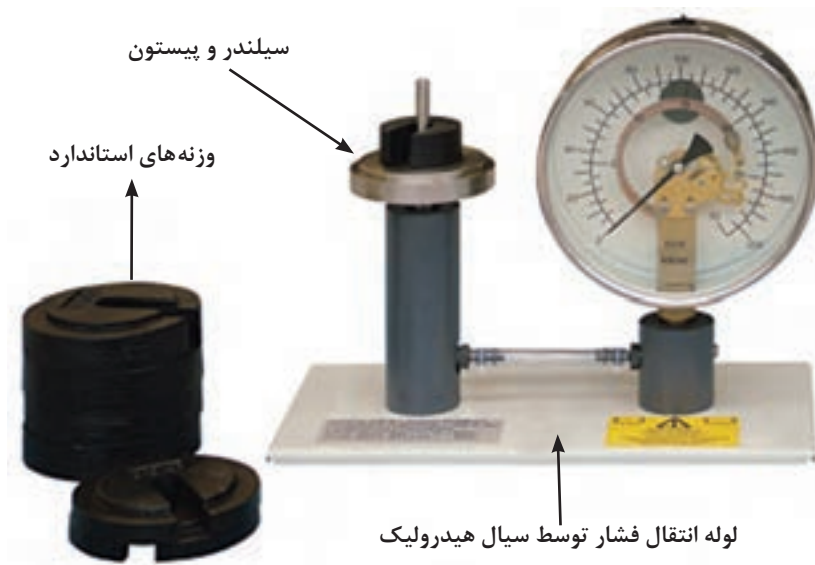
در اندازه گیریهای ارتجاعی مانند فشارسنج بوردون معمولاً فشار اندازه گیری شده باید به کمیتی الکتریکی تبدیل شود. این امر استفاده از قطعات و اجزای اضافی و افزایش هزینه را به دنبال داشته و همچنین میزان خطا را افزایش می دهد. اندازه گیریهای الکتریکی فشار، فشار را مستقیماً به کمیتی الکتریکی مانند ولتاژ و یا شدت جریان الکتریکی تبدیل می نمایند و از این نظر صرفه جویی قابل ملاحظه ای در هزینه ها می شود و دقت اندازه گیری نیز افزایش می یابد. این ابزار بر اساس تغییر در مقاومت الکتریکی ناشی از فشار، ایجاد جریان الکتریکی، تغییر در ظرفیت یک خازن و ...، فشار را به یک موج الکتریکی قابل اندازه گیری تبدیل می کند. یک نمونه از اندازه گیریهای الکتریکی فشار، انواع فشارسنج های دیجیتالی می باشد. (شکل ۲۳)

شکل ۲۳ - مانومتر دیجیتال قابل حمل و ثابت

تنظیم^۱ فشارسنج‌ها

تمامی وسایل اندازه‌گیری پس از مدتی از دقت و حساسیت آنها کاسته می‌شود و باید مجدداً تنظیم شوند. اصول تنظیم فشارسنج‌ها وابسته به نوع فشارسنج می‌باشد. در مورد فشارسنج‌های بوردون این کار بسیار ساده بوده و از قانون $P=F/A$ استفاده می‌شود. این روش به روش بار مرده^۲ معروف است (شکل ۲۴). در این روش، یک وزنه با جرم معلوم روی یک پیستون آب‌بندی شده با سطح مقطع ثابت قرار می‌گیرد. نیروی وزن وزنه تقسیم بر مساحت پیستون فشاری ایجاد می‌کند که میزان آن از معادله اساسی فشار معلوم است. این فشار توسط یک سیال هیدرولیک به فشارسنج منتقل می‌گردد. اگر فشارسنج عدد صحیح را نشان بدهد، کالیبره است و در غیر این صورت تنظیم می‌شود.

شکل ۲۴- سامانه تنظیم فشارسنج‌های بوردون به روش بار مرده

تنظیم‌کننده‌های فشار^۳

هوای فشرده، گازهای صنعتی، گاز شهری و انواع دیگر گازها، توسط سیلندرهای فلزی و کامپوزیتی و یا خطوط لوله منتقل می‌شوند. جهت ایجاد نیروی محرکه در خط لوله‌های گاز و غلبه بر افت فشار در طول مسیر و نیز جهت ذخیره‌سازی بیشتر گاز در سیلندرهای گاز و خطوط لوله، آنها را تحت فشار ذخیره و منتقل می‌کنند. به عنوان مثال گاز طبیعی موجود در خط لوله‌های گاز بین شهرها تا ۶۰۰ psi فشار دارد.

۱- Calibration

۲- Dead Weight Method

۳- Pressure Regulators

اما مصرف کننده های گاز نیاز به فشارهای پایین تری در حد 0.25 psi دارد. کاهش فشار زیاد به فشار مناسب توسط تنظیم کننده های فشار یا رگولاتورها صورت می پذیرد.

متغیرهای زیادی در انتخاب یک رگولاتور مناسب نقش دارند که شامل دامنه فشار عملیاتی ورودی و خروجی، شدت جریان مورد نیاز، نوع و مشخصات سیال (گاز یا مایع بودن و یا سمی و خورنده بودن)، دمای عملیاتی و... می باشد. معمولاً جنس رگولاتورها از انواع کامپوزیت، برنج، آلومینیوم و فولادهای ضد زنگ است.

انتخاب رگولاتور مناسب بر چهار اصل استوار است که عبارت اند از:

- طراحی مناسب و جنس متناسب با گاز مورد نظر

- دامنه فشار کپسول و فشار مورد نیاز

- دامنه دقت اندازه گیری

- شدت جریان گاز

رگولاتورهای گازی دارای فشارها و کاربردهای مختلفی هستند (شکل های ۲۵ تا ۲۷). برخی مانند رگولاتورهای گاز شهری در مواقعی که فشار خط لوله کم می شود جریان گاز را برای مصرف کننده قطع می کنند.

شکل ۲۶- رگولاتور گازهای صنعتی

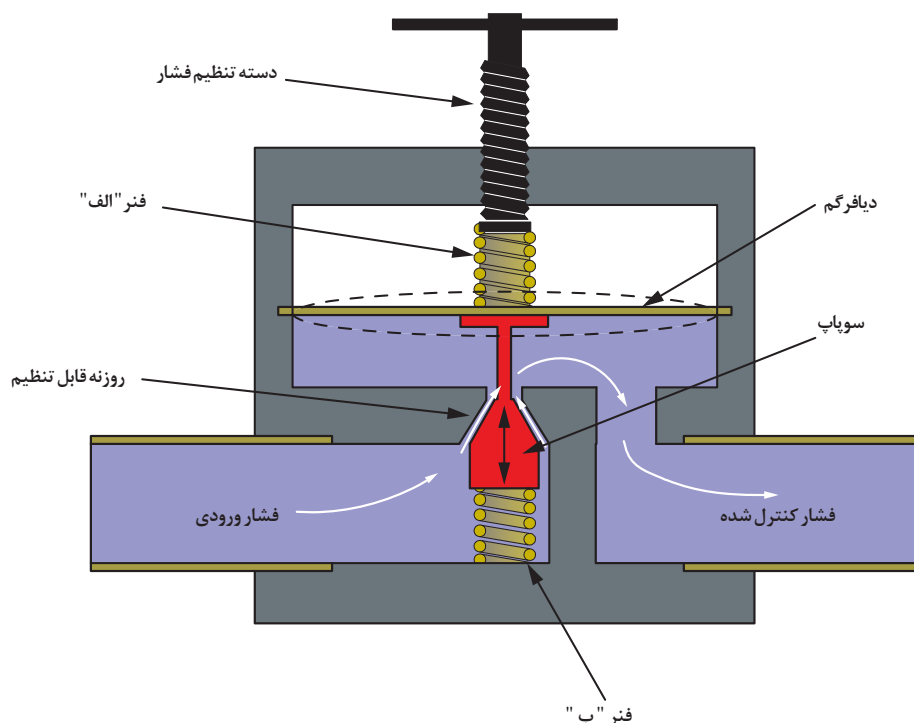
شکل ۲۵- رگولاتور گاز شهری

شکل ۲۷- رگولاتور گاز مایع

شیر فشار شکن^۱

شیرهای فشار شکن، گونه‌ای از شیرهای صنعتی می‌باشند که جهت تنظیم، کاهش و ثابت نگه داشتن فشار خروجی سیالاتی مانند بخار، آب و گازهای صنعتی در خطوط انتقال، شبکه و توزیع مواد خام مورد استفاده قرار می‌گیرند. یک نوع از شیرهای فشار شکن با عملکرد مستقیم^۲ در شکل ۲۸ نشان داده شده است.

شکل ۲۸- طرح ساده‌ای از یک شیر فشار شکن با عملکرد مستقیم

طرز کار شیر فشار شکن با عملکرد مستقیم به این صورت است که با چرخاندن دسته تنظیم فشار در جهت عقربه ساعت فنر «الف» به دیافراگم نیرو وارد می‌کند این نیرو به سوپاپ وارد می‌شود و سوپاپ، علاوه بر کنار رفتن و باز کردن مسیر سیال فنر «ب» را فشرده می‌کند. چنانچه فشار سیال ورودی به هر دلیلی افزایش یابد، در اثر نیروی ایجاد شده ناشی از افزایش فشار نیروی وارده به دیافراگم افزایش پیدا می‌کند و فنر «الف» را فشرده می‌کند و سپس فنر «ب» سوپاپ را به بالا می‌راند و مسیر عبور سیال را محدود می‌کند تا زمانی که فشار سیال ورودی آن قدر کم شود که نیروی وارده به دیافراگم و نیروی فنر «الف» برابر شوند.

فیلم شماره ۱۱: شیر فشار شکن

فیلم شماره ۱۲: شیر فشار شکن

۱- Pressure Reducing Valve

۲- Direct Acting Pressure Reducing Valve

تجهیزات آرام سازی و کاهش فشار^۱

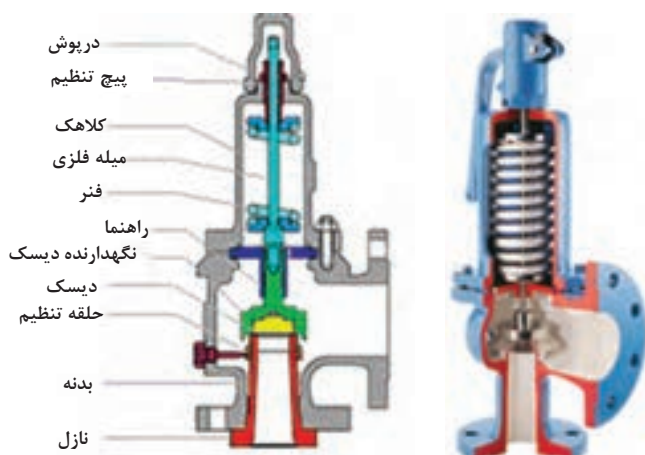
در واحدهای صنعتی ممکن است به دلایل گوناگون فشار سامانه از حد مجاز و یا حد قابل تحمل طراحی شده، بیشتر شود، در این صورت احتمال نشتی سیال و انفجار سامانه وجود خواهد داشت. به همین دلیل سامانه‌های کنترل به طور دایم فشار را کنترل می‌کنند.

در صورت افزایش فشار و عدم توانایی سامانه‌های خودکار، سامانه‌های هشدار و ایمنی فعال می‌شوند و کاربرها به صورت دستی برای کنترل فشار اقدام خواهند کرد. چنانچه هیچ کدام از این راه‌حل‌ها فشار را کنترل نکنند، تجهیزات آرام سازی و رهاسازی فشار به عنوان آخرین عنصر از زنجیره ایمنی سامانه، فشار اضافه را به بیرون هدایت می‌کنند. امروزه در بازار انواع مختلف تجهیزات کاهش فشار وجود دارند که به دو دسته بسته شونده^۲ و غیر بسته شونده^۳ تقسیم‌بندی می‌گردند. در ادامه توضیح مختصر این نوع تجهیزات آورده شده است.

الف) تجهیزات کاهش فشار بسته شونده

این وسایل به گونه‌ای طراحی شده‌اند که بتوانند پس از آزاد کردن فشار اضافی، دوباره بسته شوند تا نه تنها مواد اضافی از سامانه خارج نشود بلکه سامانه بتواند به عملیات خود ادامه دهد. انواع این تجهیزات عبارت‌اند از:

۱- شیر ایمنی^۴: این وسیله در سامانه‌های بخار استفاده می‌شود و در اثر نیروی ناشی از افزایش فشار درون سامانه، باز می‌شود و با کاهش فشار، بسته می‌شود (شکل ۲۹).

شکل ۲۹- شیر ایمنی

این شیر از قسمت نازل به بدنه سامانه تحت فشار متصل می‌گردد، با برداشتن درپوش و با محکم کردن پیچ تنظیم، می‌توان دامنه عملکرد فشاری شیر ایمنی را بالا برد تا در فشار بالاتری عمل کند. بسته شدن این پیچ باعث می‌گردد فنر تحت فشار جمع شود و نیروی بیشتری روی دیسک وارد کند. چنانچه فشار سامانه از حدی که تنظیم گردیده است بالاتر رود، فشار وارده به دیسک، نیرویی ایجاد می‌کند که بر نیروی فنر غلبه می‌نماید و دیسک به عقب رانده شده و مسیر خروج بخار باز می‌شود.

۱- Pressure Relief Devices

۲- Reclosing Pressure Relief Devices

۳- Non- Reclosing Pressure Relief Devices

۴- Safety Valve

شکل ۳۰- شیر رهاسازی

با تخلیه بخارات، فشار سامانه کاهش می‌یابد و نیروی وارده به دیسک کمتر می‌شود و زمانی که فشار کمتر از نیروی فنر شود دیسک به جای خود باز می‌گردد و مسیر را مسدود می‌کند.

۲- شیر رهاسازی^۱: این شیر برای سامانه‌های تحت فشار حاوی مایعات مورد استفاده قرار می‌گیرد. این نمونه از شیر از دید ظاهری و عملکرد مشابه شیر ایمنی می‌باشد ولی برای سامانه‌های مایع طراحی شده است. مشابه این شیر را می‌توانید بالای مخازن آبگرمکن‌های مخزنی مشاهده کنید. (شکل ۳۰)

۳- شیر ایمنی اطمینان^۲: عملکرد این نوع شیر هم

مانند دو مورد قبلی می‌باشد و تنها تفاوت آن در این است که به گونه‌ای طراحی شده است که در سامانه‌های مایع و بخار نیز قابلیت استفاده دارد.

ب) تجهیزات کاهش فشار غیر بسته‌شونده

اگر شیرهای ایمنی و اطمینان به هر دلیلی عمل نکنند، آخرین عضو سامانه ایمنی وارد عمل می‌شود و با باز کردن یک مسیر خروجی، مواد اضافه را به بیرون از سامانه هدایت می‌کند. این نمونه پس از عمل کردن بسته نمی‌شود و بعداً باید تعویض شود. یک نمونه از این سامانه‌ها دیسک پاره‌شونده یا دیسک انفجاری^۳ می‌باشد (شکل ۳۱).

شکل ۳۱- دیسک انفجاری قبل و بعد از پاره شدن و نحوه نصب آن

این دیسک‌ها در هنگام افزایش فشار مخزن پاره شده و فشار درون مخزن را آزاد می‌کنند و سامانه را از ترکیدن و یا آتش‌سوزی محافظت می‌کنند. این دیسک‌ها پس از پاره شدن قابلیت استفاده ندارند و باید تعویض گردند. نمونه دیگری از این تجهیزات «مجرای ذوب‌شدنی»^۴ می‌باشد. این مجرا یک قطعه فلزی سوراخ‌دار است که سوراخ‌های آن توسط یک آلیاژ فلزی از سرب، بیسموت، آنتیموان و قلع با نقطه ذوب معین پر شده است. در صورت بالا رفتن دمای سامانه‌های تحت فشار، این آلیاژ ذوب می‌شود و مسیر را برای خروج فشار اضافه باز می‌کند (شکل ۳۲).

۱- Relief Valves ۲- Safety Relief Valves ۳- Rupture Disc ۴- Fusible Plug

پودمان سوم - اندازه گیری، ثبت و کنترل فشار

شکل ۳۲- مجرای ذوب شدنی روی شانه یک سیلندر گاز تحت فشار و یک مجرای ذوب شدنی مجزا قبل از نصب

فیلم شماره ۱۳: دیسک انفجاری

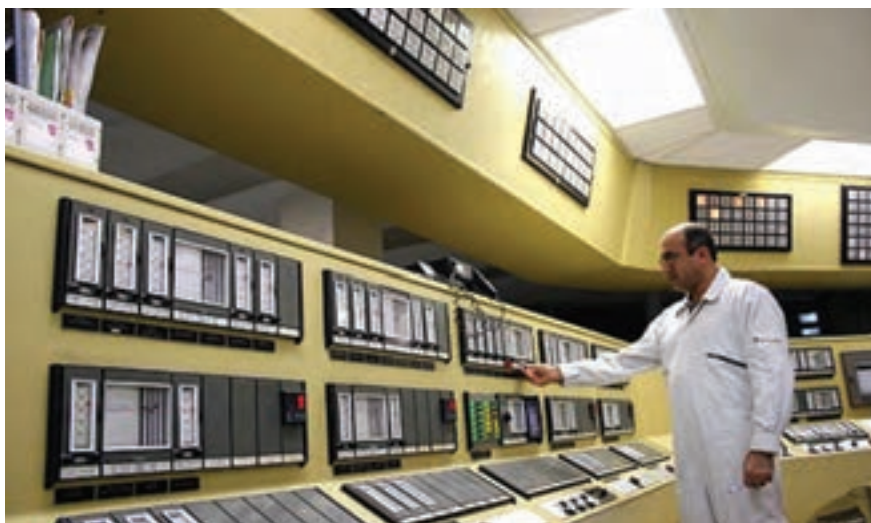
آیا بدون اندازه گیری و کنترل فشار می توان محصولات مختلف را در صنایع شیمیایی تولید کرد؟

پرسش

اتاق کنترل^۱

در اتاق کنترل، متخصصین فرایند، بر کلیه تحولات، نظارت دقیق دارند و در صورت لزوم فرمان های دستی یا خودکار را صادر می کنند (شکل ۳۳). در حالت عادی فرایند به صورت خودکار کنترل می شود و محصولات به صورت ایمن و با ملاحظات زیست محیطی و با کیفیت و کمیت مورد نظر تولید می گردند.

شکل ۳۳- اتاق کنترل موجود در پالایشگاه گاز

در اتاق‌های کنترل علاوه بر کنترل فرایند، کلیه اتفاقات فرایندی توسط نشانگرها نمایش داده و ثبت می‌گردند. نشانگرها برای نمایش مقادیر عددی یک متغیر در تابلو کنترل و یا اتاق فرمان مورد استفاده قرار می‌گیرند. در اتاق‌های کنترل امروزی مشاهده و ثبت متغیرهای فرایندی نظیر دما و فشار توسط سامانه‌های رایانه‌ای صورت می‌پذیرد و به راحتی می‌توان به اطلاعات آنی و یا ذخیره شده دسترسی داشت.

فیلم شماره ۱۴: اتاق کنترل

نشانگرها

یکی از اجزای مهم سامانه کنترل یا همان ابزار دقیق، نشان دادن متغیرهای اندازه‌گیری به گونه‌ای است که کاربران به سادگی به آن دسترسی داشته باشند. نشانگرها دو دسته‌اند: نشانگر آنالوگ و نشانگر دیجیتال.

نشانگر آنالوگ: این نشانگرها مقدار خوانده شده متغیر را به یک قلم که بر روی یک صفحه شطرنجی در حال حرکت است، منتقل می‌کنند. نشانگرهای آنالوگ معمولاً عقربه‌ای دارند که روی یک صفحه مقیاس کالیبره شده حرکت می‌کند. به عنوان مثال در فشارسنج نوع بوردون نشانگر یا همان عقربه عدد فشار را روی یک مقیاس مدور که همان صفحه فشارسنج است، نشان می‌دهد.

نشانگر دیجیتال: در نوع دیجیتال مقادیر خوانده شده به شکل عدد، یا موج‌های مغناطیسی و یا نقاطی که روی کاغذهای حرارتی شکل می‌گیرند، ثبت می‌شوند.

ثبات‌ها^۲

شکل ۳۴- دو نوع ثبات کاغذی

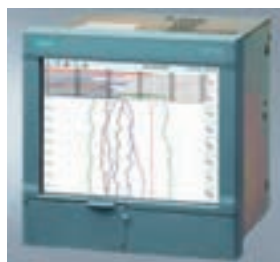
برای ثبت اندازه‌گیری‌ها از ثبات استفاده می‌شود. ثبات زمانی استفاده می‌گردد که نیاز به دانستن و داشتن جزئیات تغییرات در طول زمان می‌باشد. ثبات‌ها انواع گوناگونی دارند که عبارت‌اند از:

ثبات‌های کاغذی^۳: این ثبات‌ها دارای کاغذ می‌باشند و متغیرهای فرایندی نظیر فشار را بر حسب زمان روی

کاغذ ثبت می‌کنند (شکل ۳۴). کاغذ ثبات با سرعت معلوم حرکت می‌کند و یک قلم تغییرات متغیرهای موردنظر را روی کاغذ ثبت می‌کند و کاربر می‌تواند با رجوع به آن تاریخچه‌ای از زمان وقوع رخدادها را داشته باشد. به علاوه این اتفاقات ثبت شده را می‌توان بایگانی نمود. برخی از این نوع ثبات‌ها تا ۱۶ عدد قلم برای ثبت ۱۶ متغیر هم‌زمان را دارا هستند.

ثبات‌های بدون کاغذ

این نمونه‌ها نسل جدیدی از ثبات‌ها می‌باشند که نیاز به کاغذ و قلم در آنها به کمک فناوری‌های جدید از بین رفته است. این ثبات‌ها دارای صفحه نمایش، قابلیت اتصال به اینترنت، ارسال داده‌ها و... می‌باشند (شکل ۳۵).

شکل ۳۵- یک نوع ثبات جدید

کنترل فشار:

روش کار:

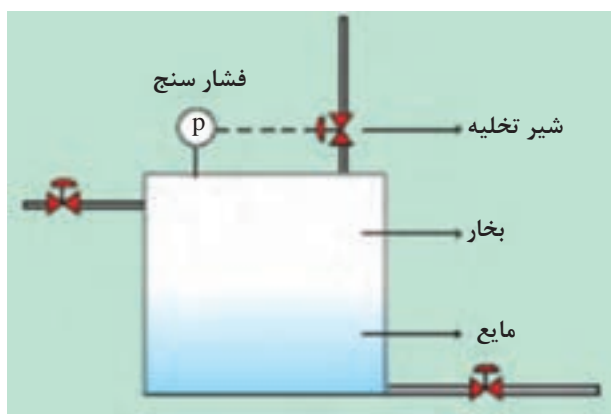
- برای انجام این فعالیت از یک اتوکلاو یا یک دیگ زودپز مجهز به فشارسنج، مطابق شکل ۳۶ استفاده کنید.
- الف) حدود $\frac{1}{3}$ از مخزن را از آب پر نموده و درب مخزن را مطابق دفترچه راهنمای آن ببندید.
- ب) اتوکلاو را روشن کنید تا آب درون مخزن شروع به گرم شدن کند.
- ج) در طول فعالیت، جدول زیر را با دقت پر نمایید.
- د) فعالیت را ادامه دهید تا شیر اطمینان عمل کرده و بخارات اضافی را خارج کند.
- ه) بگذارید آزمایش ۲-۳ دقیقه دیگر هم ادامه یابد.
- و) نمودار تغییرات دما بر حسب فشار را رسم نمایید.
- ی) در چه زمانی شیر اطمینان عمل کرد؟

نکته

در هنگام کار کردن با اتوکلاو و دیگ زودپز، مراقب نشتی‌ها باشید و سامانه را کاملاً آب‌بندی نمایید.

ردیف	فشار	دما	زمان	
	(Pa)	(°C)	(s)	
۱	۰	۲۰	۰	۰
۲				
۳				
۴				زمان عملکرد شیر اطمینان
۵				

شکل ۳۶- کنترل فشار مخزن

ارزشیابی شایستگی اندازه‌گیری، ثبت و کنترل فشار

شرح کار:

چگونگی استفاده تجهیزات کارگاهی را بداند و کار داده‌شده را با دقت انجام دهد.
هنگام کار مراقب باشد که دستگاه صدمه نبیند.
پس از انجام کار وسایل را تمیز و سالم در حالت اولیه قرار دهد.

استاندارد عملکرد:

به کارگیری محاسبات و اندازه‌گیری فشار و کنترل آن مطابق دستورالعمل

شاخص‌ها:

- رعایت مسائل ایمنی حین کار
- انجام کار طبق دستورالعمل

شرایط انجام کار و ابزار و تجهیزات:

شرایط مکان: کارگاه

شرایط دستگاه: سرویس شده

زمان: یک جلسه آموزشی

ابزار و تجهیزات: تعدادی مکعب مستطیل فلزی و چوبی و پلیمری - ترازو - مانومتر - مانومتر U شکل - فشارسنج
بوردون - استوانه مندرج - یک نوع کمپروسر هوا یا تلمبه دستی - اتوکلا و یا دیگ زودپز مجهز به فشارسنج

معیار شایستگی:

ردیف	مرحله کار	حداقل نمره قبولی از ۳	نمره هنجار
۱	به کارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری فشار	۱	
۲	انجام روش‌های اندازه‌گیری فشار	۲	
۳	کنترل فشار	۱	
	شایستگی‌های غیرفنی، ایمنی، بهداشت، توجهات زیست‌محیطی و نگرش (۱- ایمنی: انجام کار کارگاهی با رعایت موارد ایمنی و استفاده از وسایل ایمنی شخصی ۲- نگرش: صرفه‌جویی در مواد مصرفی ۳- توجهات زیست‌محیطی: جلوگیری از صدمه زدن به محیط زیست از طریق انجام کار بدون ریخت و پاش ۴- شایستگی‌های غیرفنی: الف) اخلاق حرفه‌ای ب) مدیریت منابع پ) محاسبه و کاربست ریاضی ۵- مستندسازی: گزارش‌نویسی	۲	
	میانگین نمرات		*

* حداقل میانگین نمرات هنجار برای قبولی و کسب شایستگی، ۲ می‌باشد.

پودمان ۴

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل دبی

تجهیزات اندازه‌گیری جریان نظیر اریفیس، روتامتر و ونتوری، از مهم‌ترین وسایل طراحی و امور راهبردی صنایع شیمیایی است.

واحد یادگیری ۴

انجام ثبت مشخصات و کنترل دبی

مقدمه

مبنای همه فناوری‌ها و رشته‌های علمی و صنعتی بشر امروز، اندازه‌گیری صحیح کمیت‌ها می‌باشد. این کار در صنایع شیمیایی توسط تجهیزاتی به نام دبی‌سنج انجام می‌شود که میزان دقیق مواد ورودی و خروجی آنها را اندازه می‌گیرد. این فصل کتاب به اهمیت بخش کارگیری محاسبات در اندازه‌گیری دبی جریان مایعات و گازها، انواع و نحوه کار با آنها، کنترل دبی سیال معرفی خواهد شد و با انجام آزمایش و بازدیدهای علمی، طرز عملکرد هر یک را بهتر درک خواهید کرد.

استاندارد عملکرد

به کارگیری محاسبات و اندازه‌گیری شدت جریان (دبی) مایعات و گازها، کنترل دبی سیال مطابق دستورالعمل شایستگی‌های غیر فنی مورد انتظار این فصل عبارت‌اند از:

شایستگی‌های غیر فنی

- ۱ اخلاق حرفه‌ای: حضور منظم و وقت‌شناسی - انجام وظایف و کارهای محوله - پیروی از قوانین
- ۲ مدیریت منابع: شروع به کار به موقع - مدیریت مؤثر زمان - استفاده از مواد و تجهیزات
- ۳ کار تیمی: حضوری فعال در فعالیتهای تیمی - انجام کارها و وظایف محوله
- ۴ مستندسازی: گزارش نویسی فعالیتهای کارگاهی
- ۵ محاسبه و کاربست ریاضی

پس از اتمام این واحد یادگیری هنرجویان قادر خواهند بود

- ۱ بکارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری دبی سیال.
- ۲ اندازه‌گیری دبی مایعات
- ۳ اندازه‌گیری دبی گازها
- ۴ کنترل دبی سیال

اندازه گیری مقدار سیالات

بحث گروهی

آیا این مکان را می شناسید؟ آیا می دانید که این دستگاه چیست؟

(ب)

(الف)

بشر با اندازه گیری بسیاری از کمیت ها، توانسته است در اداره امور زندگی خود نظم و ترتیب برقرار کند که نتیجه آن پیشرفت در زمینه های مادی، مالی، علمی، فنی و به دنبال آنها در زمینه های اجتماعی و اقتصادی است. نیاز بشر به زندگی در اجتماع و بیشتر شدن خواسته های او پیوسته اهمیت این کار را بیشتر می کند. بنابراین، ضروری است که به «اندازه گیری» و نقش آن در صنایع شیمیایی نگاهی دقیق تر داشته باشیم.

یکی از عوامل پیشرفت بشر «کمی کردن» و «اندازه گیری» موضوعات مطرح در زندگی روزانه او بوده است.

شدت جریان (شدت شارش، دبی)

چند تعریف

■ سیال:

سیال به جسمی گفته می شود که بتواند جاری شود و تحت تأثیر نیروهای کوچک تغییر شکل قابل ملاحظه ای داشته باشد.

■ گرانروی

خاصیتی است که سبب مقاومت سیال در برابر جریان یافتن می شود. به بیان دیگر، گرانروی به اصطکاک داخلی مولکول های سیال با هم گفته می شود.

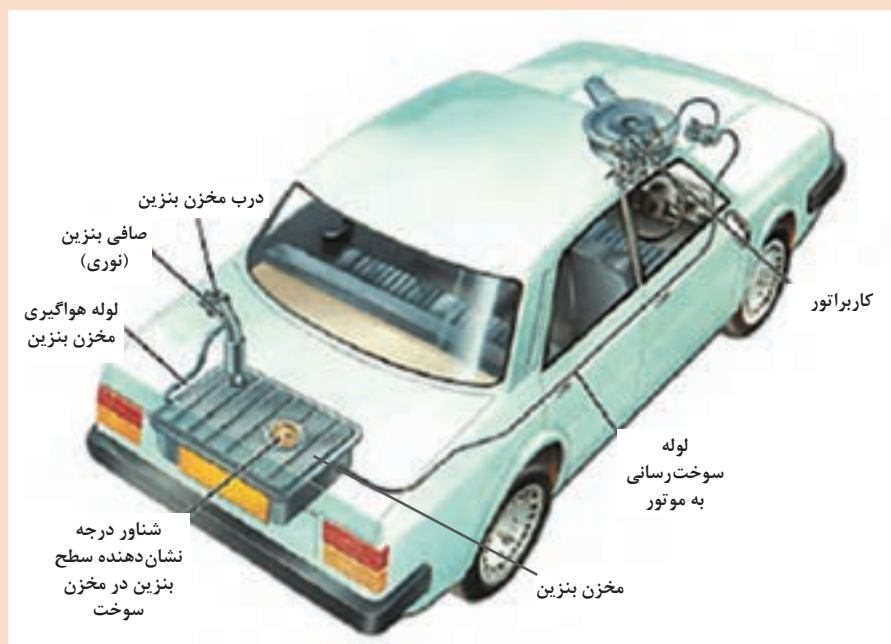
دبی یا میزان شدت جریان سیال

به آن مقداری از سیال گفته می‌شود که در واحد زمان از سطح مقطع مشخصی عبور می‌کند، اگر مقدار ماده براساس جرم باشد، به آن دبی جرمی و اگر براساس حجم باشد، دبی حجمی گویند. دبی یک کمیت فیزیکی است که نتیجه جاری شدن سیال می‌باشد. جریان پذیری از جمله خواص ذاتی سیال‌ها و تفاوت آنها با جامدات به شمار می‌رود. این خاصیت سبب آسانی انتقال آنها از محلی به محل دیگر می‌باشد. در بسیاری از صنایع و کاربردهای فنی، دانستن میزان دقیق یک جریان عبوری سیال (مایع یا گاز) در واحد زمان از یک لوله یا دیگر تجهیزات، لازم است. کیفیت مناسب محصولات یک فرایند تولیدی، به نسبت مواد اولیه سازنده آن بستگی دارد. این نسبت از اندازه‌گیری شدت جریان آنها مشخص می‌گردد. گاهی هم اندازه‌گیری و تنظیم یک کمیت، برای تنظیم و مدیریت یک کمیت دیگر ضروری است؛ مانند شدت جریان سوخت کوره در یک واحد فرایندی که مقدار دمای خروجی و دیگر شرایط عملیاتی مقدار آن را تعیین می‌کند. به عنوان یک مثال چون میزان حجم مخزن بنزین خودرو معلوم است، با دانستن شدت جریان عبور بنزین، می‌توانیم مدت زمان لازم برای پر کردن آن را نیز به دست آوریم.

پرسش

فرض کنید که مخزن سوخت خودرویی ۴۵ لیتر گنجایش بنزین دارد (شکل ۱). پمپ بنزین جایگاه عرضه سوخت با شدت ۹ لیتر در دقیقه بنزین تحویل می‌دهد. اگر این مخزن کاملاً خالی باشد، حداکثر زمان پر شدن آن را به دست آورید. در صورت انجام سوخت‌رسانی به مدت پنج و نیم دقیقه چه اتفاقی می‌افتد؟

شکل ۱- جایگاه مخزن بنزین در خودرو

آیا می دانید که مقدار نفت خام تحویل شده به کشتی های نفت کش اقیانوس پیما (شکل ۲) را چگونه اندازه گیری می کنند؟

شکل ۲ - یک نمونه کشتی نفت کش اقیانوس پیما

انواع دبی

مفهوم دبی

پیش تر گفتیم که در بسیاری از صنایع و کاربردهای فنی، دانستن کمیت یک جریان عبوری سیال از برخی تجهیزات در واحد زمان، ضروری است؛ به این کمیت دبی گفته می شود.

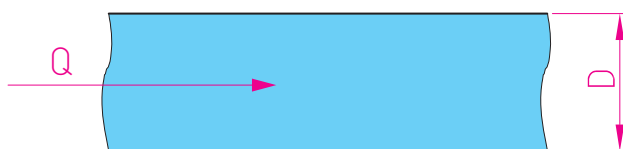
حتماً دیده اید که بنزین موتور بر حسب لیتر (یعنی به صورت حجمی) فروخته می شود؛ اما از کپسول های گاز مایع با عنوان «کپسول هجده کیلویی» (یعنی به صورت جرمی) نام برده می شود. آیا می دانید چرا؟

معمولاً دو نوع دبی به کار می رود: دبی حجمی و دبی جرمی.

دبی حجمی (Q^v)

به حجم معینی از سیال که از یک مقطع در واحد زمان عبور کند، دبی حجمی می گویند.

$$\text{دبی حجمی} = \frac{\text{حجم}}{\text{زمان}}$$

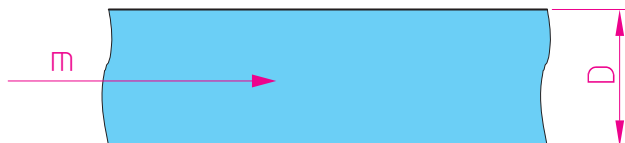

شکل ۳ - نمایشی از دبی حجمی در خط لوله (Q^v : دبی حجمی سیال و D: قطر خط لوله)

دبی جرمی (m°)

جرم معینی از سیال را که از یک مقطع در واحد زمان عبور کند، دبی جرمی می گویند.

$$\text{دبی جرمی} = \frac{\text{جرم}}{\text{زمان}}$$

شکل ۴ - نمایشی از دبی جرمی در خط لوله (m° دبی جرمی سیال و D : قطر خط لوله)

چگونگی تبدیل دبی حجمی و دبی جرمی به یکدیگر مانند تبدیل حجم و جرم به یکدیگر است، به این ترتیب که در محاسبات برای تبدیل دبی حجمی و دبی جرمی از چگالی سیال استفاده می شود.

$$d = m/v$$

$$d = (m/t)/(v/t)$$

$$d = m^\circ/Q^\circ$$

$$m^\circ = d \times Q^\circ$$

که در آن m° دبی جرمی، Q° دبی حجمی، v حجم، d چگالی سیال و t زمان عبور آن است.

بنابراین دبی جرمی از حاصل ضرب دبی حجمی در چگالی سیال به دست می آید.

برای اندازه گیری دقیق انتقال یک سیال (اعم از مایع و گاز یا حتی مخلوط آنها) وسایل گوناگونی ساخته شده که به آنها جریان سنج یا دبی سنج گفته می شود. به دلیل دشواری این اندازه گیری و امکان بروز خطای بیشتر در این زمینه، طراحی، انتخاب و نصب این تجهیزات نیازمند دانش، تجربه و دقت بیشتری است.

یکاهای دبی

در سامانه واحدهای بین المللی SI^1 ، از یکای «مترمکعب بر ثانیه (m^3/s)» برای دبی حجمی و یکای «کیلوگرم بر ثانیه (kg/s)» برای دبی جرمی استفاده می شود.

$$\begin{aligned} \text{مترمکعب بر ثانیه} &= \frac{m^3}{s} = \text{واحد دبی حجمی} \\ \text{کیلوگرم بر ثانیه} &= \frac{kg}{s} = \text{واحد دبی جرمی} \end{aligned}$$

در سامانه‌های انگلیسی (FPS) از یکای فوت مکعب بر ثانیه (ft^3/s) برای دبی حجمی استفاده می‌گردد. یکای جرمی در سامانه‌های انگلیسی پوند (lb) است که معادل ۴۵۴ گرم است. البته یکای گالن بر دقیقه (GPM) هم در کشورهای انگلیسی زبان استفاده دارد. فوت مکعب ۲۸/۳۱۷ لیتر، گالن آمریکایی ۳/۷۸۵ لیتر و گالن انگلیسی ۴/۵ لیتر هستند.

تبدیل یکاهای دبی

ضرورت تبدیل یکاها به یکدیگر

یک‌ها برای بیان اندازه‌گیری کمیت‌های مورد نظر به کار می‌روند. یکنواختی یکاها، در ارتباطات و تبادلات علمی، فنی، اقتصادی، فرهنگی و غیره درون کشورها و بین کشورها اهمیت زیادی دارد. دستگاه متریک را لاوازیه شیمی‌دان فرانسوی برای اولین بار در سال ۱۱۷۰ شمسی (۱۷۹۰ میلادی) ارائه کرد. قبل از اختراع آن، چندین نوع دستگاه متفاوت و پیچیده برای اندازه‌گیری اجسام وجود داشت. سپس، در سال ۱۳۳۹ شمسی (۱۹۶۰ میلادی) دستگاه بین‌المللی استاندارد شده یکاها (SI) پایه‌گذاری شد. این دستگاه، نوع پیشرفته‌تر دستگاه متریک برای سنجش کمیت‌ها است. دستگاه SI در چند کمیت اصلی مانند طول، جرم و زمان با دستگاه متریک مشترک است؛ اما در بسیاری از کمیت‌های اصلی و فرعی دیگر با آن تفاوت دارد؛ مانند درجه‌های کلوین و سلسیوس برای دما، یا ژول و کیلوکالری برای انرژی. در نتیجه لازم است که با تبدیل یکاها آشنایی کافی داشته باشیم.

مثال

اگر حجم مخزن بنزین خودرویی ۴۵ لیتر باشد، در سامانه‌های انگلیسی برابر خواهد بود با:

$$\text{حجم مخزن} = 45 \text{ L} \times \frac{1 \text{ Gal}}{4.5 \text{ L}}$$

$$\text{حجم مخزن} = 10 \text{ Gal}$$

از دیگر یکاهای متداول برای دبی می‌توان لیتر بر دقیقه و فوت مکعب بر دقیقه را هم نام برد.

پرسش

یک گالن انگلیسی بر دقیقه معادل چند لیتر بر دقیقه و چند مترمکعب بر ثانیه است؟
پاسخ:

$$\frac{1 \text{ Gal}}{\text{min}} \times \frac{4.5 \text{ L}}{1 \text{ Gal}} = \frac{4.5 \text{ L}}{\text{min}} \quad (4.5 \text{ لیتر بر دقیقه})$$

$$\frac{1 \text{ Gal}}{\text{min}} \times \frac{4.5 \text{ L}}{60 \text{ S}} \times \frac{4.5 \text{ L}}{1 \text{ Gal}} \times \frac{1 \text{ m}^3}{1000 \text{ L}} = 0.000075 \frac{\text{m}^3}{\text{S}} \quad (0.000075 \text{ مترمکعب بر ثانیه})$$

روش‌های اندازه‌گیری دبی مایعات

بحث گروهی

به تصاویر زیر با دقت نگاه کنید، این تجهیزات چه کاری را برای ما انجام می‌دهند؟ آیا وسایل دیگری می‌شناسید که عملی مانند این وسایل انجام دهند؟

(پ)

(ب)

(الف)

در اندازه‌گیری میزان جریان سیال به چند روش اشاره می‌شود:

- ۱ روش مستقیم توزینی (معمولاً برای مایعات غیر فزّار مثل آب به کار می‌رود)؛ به این صورت که زمان لازم برای جمع‌آوری مقدار معینی مایع در یک ظرف را اندازه می‌گیرند و سپس مایع جمع‌آوری شده را به دقت وزن، و دبی را محاسبه می‌کنند.
- ۲ اندازه‌گیری مستقیم حجم با پیمانه هنگام فروش مایعات در خرده‌فروشی (نفت، شیر و مانند آن)
- ۳ اندازه‌گیری به کمک پمپ‌های جابه‌جایی مثبت^۱، کنتورهای آب و گاز
- ۴ روش اثرات مقاومت سیال یا روش سطح متغیر (در روتامترها)
- ۵ روش اندازه‌گیری به کمک انسداد جریان با استفاده از وسایل: صفحه منفذدار یا اریفیس متر، نازل و ونتوریمتر

روش‌های مورد استفاده در اندازه‌گیری دبی مایعات بسیار متنوع هستند. ویژگی‌های سیال (جنس، گرانش، فشار بخار و)، دما، هدایت الکتریکی، مقدار جامد معلق در سیال و از جمله عواملی هستند که نوع روش را مشخص می‌کند.

فعالیت
کارگاهی

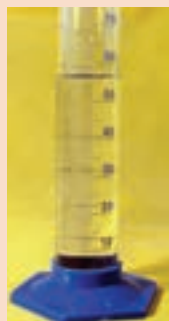
ساخت یک جریان سنج آب (از نوع منفذدار و به روش مستقیم)
وسایل لازم:

- ۱- یک بطری پلاستیکی شفاف (مانند بطری آب معدنی)
- ۲- یک ساعت (ترجیحاً یک زمان سنج)
- ۳- یک استوانه مدرج

روش کار :

بالای بطری پلاستیکی را ببرید تا یک ظرف استوانه‌ای دهان‌گشاد به دست آید. در پایین سطح جانبی آن (مثلاً به فاصله دو سانتی‌متر از ته بطری) سوراخ کوچکی (مثلاً به قطر سه میلی‌متر ایجاد کنید. برای دستیابی به دبی مناسب، شیر آب را آنقدر باز کنید که فرضاً در مدت ۱۰ ثانیه ۱۰۰ میلی‌لیتر آب در استوانه مدرج جمع‌آوری شود. بطری را زیر شیر آب بگذارید؛ پس از مدت کمی سطح آب جمع شده در بطری ثابت می‌شود. همان لحظه بر روی بطری علامتی بگذارید، که نشان‌دهنده دبی ۱۰ میلی‌لیتر بر ثانیه باشد، سپس دبی شیر آب را تغییر دهید. با تکرار این کار برای

استوانه مدرج

زمان‌سنج

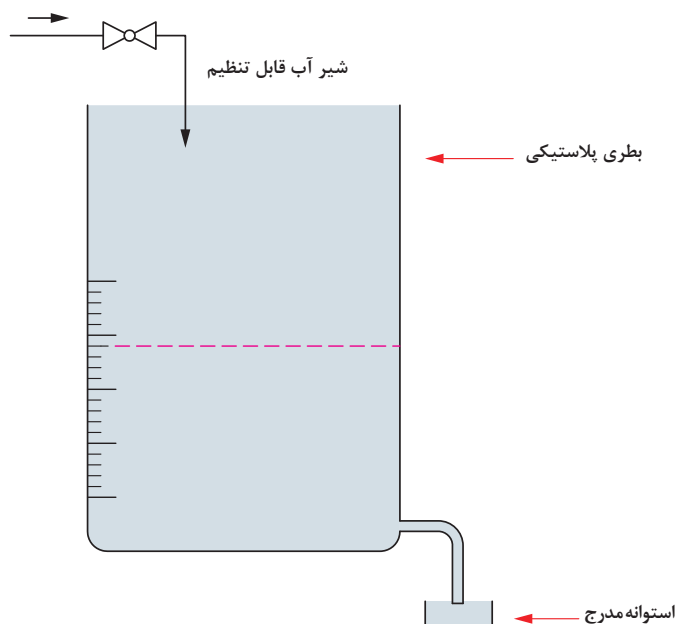

بطری پلاستیکی شفاف

شکل ۵ - وسایل اندازه‌گیری دبی حجمی

مقادیر مختلف جریان و به همین صورت، یک جریان سنج ساده آب (از نوع منفذدار) و به روش مستقیم ساخته‌اید. توجه داشته باشید که در هر مرتبه، حتماً باید سطح آب در بطری ثابت بماند، چرا که فقط در این صورت مقدار اندازه‌گیری شده با جریان آب شیر برابر خواهد بود.

با توجه به لزوم پرهیز از اسراف و ریخت و پاش آب، سعی کنید تا حد امکان این آزمایش را با مقدار کم آب انجام دهید.

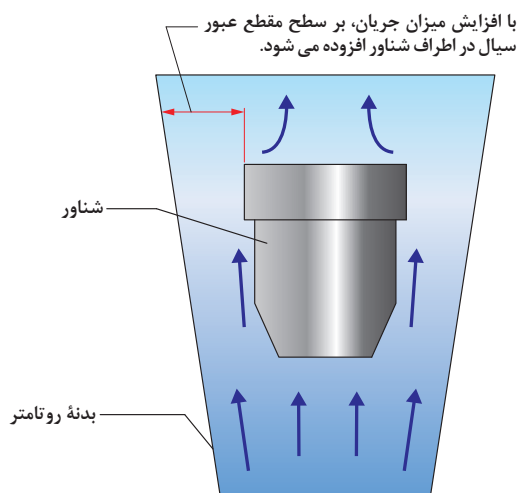

شکل ۶ - طرح ساده‌ای از آزمایش جریان سنج آب

روشی اثرات مقاومت سیال یا روش سطح متغیر (روتامتر)

روتامتر ساده‌ترین و متداول‌ترین وسیلهٔ سنجش جریان مایعات و نیز گازهاست. این وسیله از یک شناور (با چگالی بیشتر از سیال) و یک ظرف (معمولاً فلزی یا شیشه‌ای (به صورت مخروط ناقص وارونه) تشکیل شده است (شکل ۷). شناور در داخل ظرف قرار دارد. نصب بدنه روتامتر به صورت عمودی و جریان سیال از پایین به بالاست. با جریان یافتن سیال، شناور براساس نیروی رانش سیال به صورت غوطه‌ور در می‌آید (شکل ۸). هرچه شدت جریان سیال بیشتر گردد، نیروی وارد بر شناور نیز بیشتر می‌شود و در نتیجه شناور رو به بالا حرکت می‌کند. چون سطح مقطع داخل ظرف رو به بالا بیشتر می‌شود، سرعت خطی سیال در هر مقطع از ارتفاع بالاتر، کمتر می‌گردد و در نتیجه نیروی وارده از سیال بر شناور کم شده، دوباره با وزن شناور مساوی می‌شود و به تعادل می‌رسند (شکل ۹). پس شناور در این سطح بالاتر می‌ایستد. کل بازه جابجایی شناور در بدنهٔ روتامتر برحسب دبی مدرج گشته است. در نتیجه، با کم و زیاد شدن جریان سیال، محل تعادل جدید، میزان جدید جریان سیال را نشان می‌دهد. به بیان دیگر، براساس اصول نظری، در روتامتر از موازنه نیروهای وارد بر شناور، می‌توان دبی حجمی سیال را به دست آورد. جنس شناور غالباً فلزی بوده، در اشکال گوناگونی ساخته می‌شود. مقادیر قابل اندازه‌گیری جریان سیال به وسیله روتامترها معمولاً در گستره و مقیاس کوچکی هستند. حداکثر میزان جریان در روتامترها ۱۵ برابر میزان حداقل آن است، ولی عملاً برای نسبت ۱۰ به بالا از دو یا چند روتامتر موازی استفاده می‌گردد. مزیت روتامترها در این است که گرانش و جرم مخصوص سیال تأثیر کمی در اندازه‌گیری و دقت آنها دارند.

برخی از روتامترها یک سیم یا میلهٔ هدایت‌کننده در درون ظرف خود دارند که حرکت عرضی شناور را مهار کرده، از چسبیدن آن به دیواره ظرف جلوگیری می‌کند (شکل ۱۰). در نتیجه روتامتر تنها می‌تواند حرکت رو به بالا یا پایین در امتداد آن داشته باشد. دقت این دستگاه ۱ تا ۵ درصد است. جنس بدنه (مخروطی شکل) روتامتر در دماها و فشارهای کم و سیالات بی‌خطر (غیرخورنده، غیرسمی و غیرآتش‌گیر) شیشه پیرکس (پوروسیلیکات) است، اما در فشارهای بیشتر، از فلز استفاده می‌گردد.

شکل ۸ - نمایش حرکت سیال در روتامتر

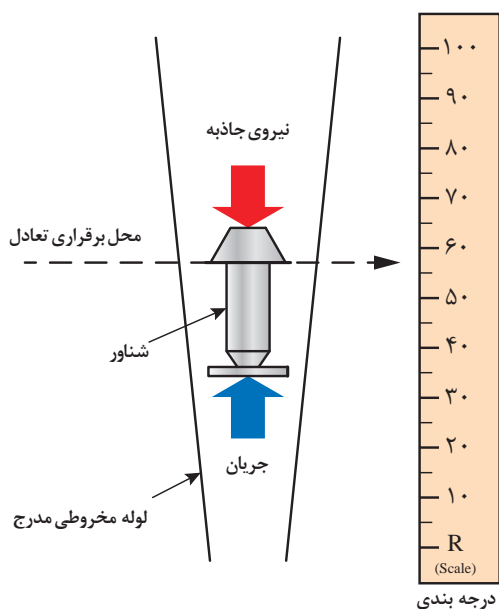

شکل ۷ - یک نمونه روتامتر معمولی

پودمان چهارم - اندازه گیری، ثبت و کنترل دبی

شکل ۱۰ - روتامتر با میله هدایت کننده

شکل ۹ - طرح ساده‌ای از نیروهای وارد بر شناور

روتامترها علاوه بر کاربردهای صنعتی، در مراکز بهداشتی مثل کپسول‌های اکسیژن بیمارستانی نیز استفاده فراوانی دارند (شکل ۱۱ و ۱۲).

شکل ۱۲ - روتامتر اندازه‌گیری جریان اکسیژن

شکل ۱۱ - کپسول اکسیژن طبی

اندازه‌گیری دبی سیال با روتامتر

وسایل لازم:

- ۱- مخزن ذخیره آب؛
- ۲- پمپ (از نوع گریز مرکز)؛
- ۳- شیر تنظیم کننده؛
- ۴- روتامتر؛
- ۵- استوانه مدرج؛
- ۶- زمان سنج^۱.

وسایل لازم:

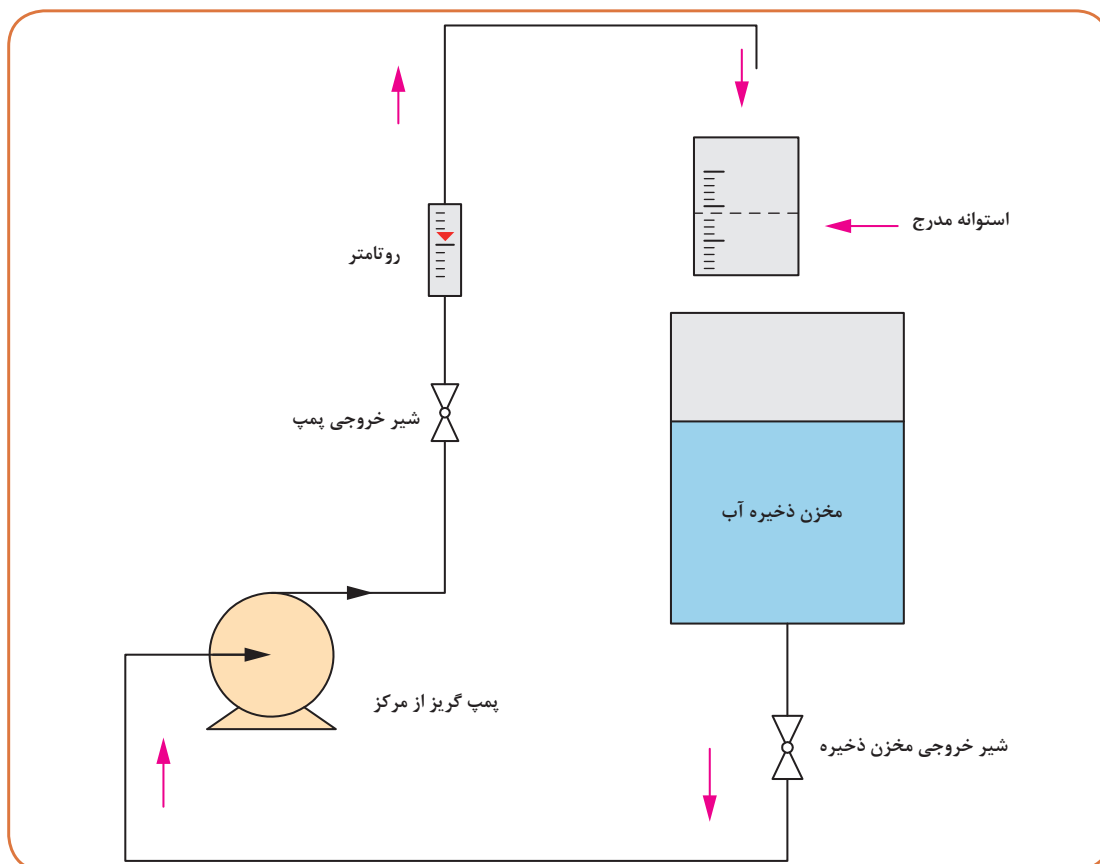
ابتدا مداری بسته مانند شکل ۱۳ را تشکیل دهید. مراقب باشید که مقدار آب در مخزن ذخیره هیچ‌گاه از ۸۰ درصد ظرفیت کل آن بیشتر نباشد.

با اجازه مربی خود، ابتدا شیر خروجی پمپ را ببندید و شیر خروجی مخزن ذخیره را باز کنید، پس از اینکه حجم آب درون مخزن ذخیره را به حدود ۸۰ درصد ظرفیت کل آن رساندید، پمپ را روشن کنید. شیر خروجی پمپ را آهسته و با احتیاط باز کنید. با استفاده از روتامتر میزان کمی جریان آب را (مثلاً ۵ درصد کل جریان) در مدار برقرار کنید و صبر کنید تا ثابت شود. حال با کمک استوانه مدرج و زمان‌سنج میزان دقیق جریان آب را (با سه بار تکرار و متوسط‌گیری نتایج) به دست آورید. نتیجه را به همراه مقدار اندازه‌گیری شده روتامتر در جدول (۱) یادداشت کنید. اکنون با تغییر دادن مقدار باز شدن شیر خروجی پمپ، مقدار جریان آب را بیشتر کنید. همانند قبل میزان جریان آب را به کمک روتامتر و استوانه مدرج در هر حالت به دست آورید، سپس در ستون سوم درصد اختلاف این دو را بنویسید. این کار را با تکرار آزمایش ادامه دهید (تا چند سطر کافی است). نتایج جدول را مقایسه و درباره آنها (یعنی دقت شرکت سازنده روتامتر و کار عملی خود) بحث کنید.

جدول ۱- آزمایش اندازه‌گیری دبی سیال با استفاده از روتامتر

میزان جریان آب با استوانه مدرج (لیتر در دقیقه)	میزان جریان آب با روتامتر (لیتر در دقیقه)	درصد خطا

^۱ - Chronometer

شکل ۱۳- طرح ساده‌ای از آزمایش دبی سیال با روتامتر

تمرین

روتامتری میزان جریان حجمی نفت گاز (گازوئیل) را در لوله‌ای، برابر با ۹۰ لیتر در دقیقه اندازه‌گیری کرده است. با توجه به چگالی این ماده که ۸۵۰ گرم بر لیتر است، دبی جرمی آن را در سامانه‌های بین‌المللی SI و انگلیسی به‌دست آورید.

وسایل جریان سنج سیالات بر پایه نصب موانع

در این تجهیزات موانعی بر سر جریان آزاد سیالات تعبیه می‌گردد که میزان جریان حجمی آنها از روی افت فشار ایجاد شده به وسیله این موانع، محاسبه می‌گردد. این قبیل موانع انواع گوناگونی دارند و در صنعت بسیار به کار می‌روند. مهم‌ترین انواع آنها را اریفیس متر یا منفذ^۱، ونتوری متر (شیپوره همگرا - واگرا^۲) و نازل^۳ تشکیل می‌دهند. قیمت اریفیس کمتر از نازل و قیمت نازل کمتر از ونتوری است.

۱- Orifice

۲- Venturi

۳- Nozzle

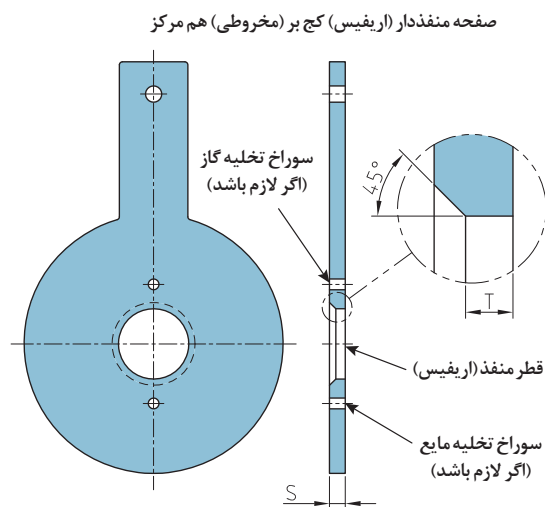
افت فشار نازل کمتر از اریفیس متر، و افت فشار ونتوری متر کمتر از نازل است. از این وسایل هم برای سنجش جریان مایعات و هم گازها می‌توان استفاده کرد.

اریفیس متر

این وسیله به صورت صفحه‌ای است که روی آن سوراخی تعبیه شده است و در مسیر جریان سیال قرار داده می‌شود (شکل ۱۴). وجود این قطعه باعث ایجاد افت فشاری در جریان سیال می‌شود که با اندازه‌گیری آن میزان جریان سیال قابل محاسبه است.

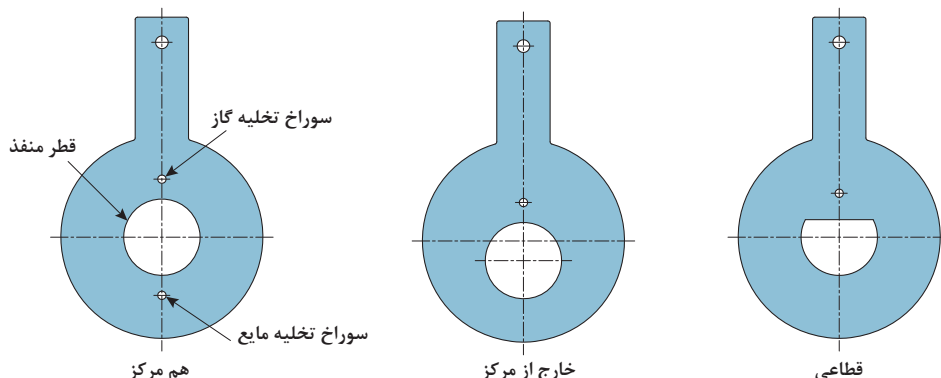
شکل ۱۴ - صفحه اریفیس همراه با اتصالات

شکل ۱۵ - طرح ساده‌ای از روبه‌رو و پهلوی اریفیس متر

دقت اندازه‌گیری جریان، وابسته به دقت ماشین‌کاری منفذ و لبه‌های آن، و مشخصات سوراخ‌های متصل به مانومتر یا فشارسنج، از جمله محل نصب مناسب و بهینه است (شکل ۱۵). این موارد به‌همین دلیل به وسیله استانداردهایی (مثل AGA، ANSI و DIN) تعیین و مشخص شده است.

اریفیس ها به سه دسته عمده تقسیم می گردند (شکل ۱۶): ۱- هم مرکز؛ ۲- خارج از مرکز؛ ۳- قطاعی.

شکل ۱۶- انواع صفحات اریفیس

تحقیق کنید

در مورد هر یک از انواع اریفیس ها و کاربرد آنها گزارشی تهیه کنید.

اریفیس متر برای اندازه گیری دبی سیالات اعم از مایع و گاز به کار می رود. از آنجا که اندازه گیری دبی گازها در کارگاه هنرستان مشکل است، در این قسمت اندازه گیری دبی آب با اریفیس انجام می شود.

فعالیت
کارگاهی

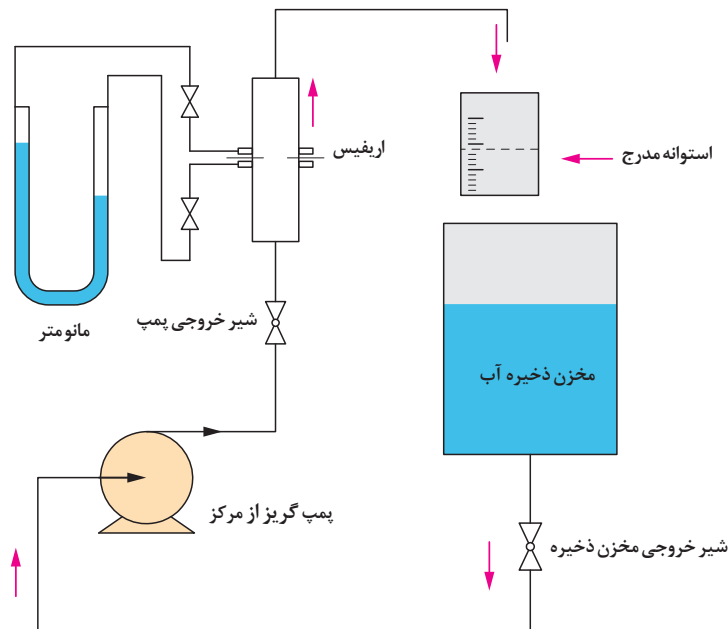
اندازه گیری جریان سیالات به وسیله صفحه اریفیس متر

وسایل لازم:

- ۱- مخزن ذخیره آب؛
- ۲- پمپ (از نوع گریز از مرکز)؛
- ۳- شیر تنظیم کننده؛
- ۴- اریفیس متر؛
- ۵- استوانه مدرج؛
- ۶- زمان سنج؛

وسایل لازم:

ابتدا مداری بسته مانند شکل ۱۷ را تشکیل دهید. با اجازه مربی خود، شیر خروجی پمپ را بسته، شیر خروجی مخزن ذخیره را باز کنید. پس از اینکه حجم آب درون مخزن ذخیره را به حدود ۸۰ درصد ظرفیت کل آن رساندید، پمپ را روشن کنید. شیر خروجی پمپ را آهسته و با احتیاط باز کنید. میزان کمی جریان آب را (مثلاً ۵ درصد کل جریان) در مدار برقرار کنید و صبر کنید تا ثابت شود. حال با کمک استوانه مدرج و زمان سنج، میزان دقیق جریان آب را (با سه بار تکرار و متوسط گیری نتایج) به دست آورید. در همین زمان اختلاف ارتفاع دو سر مانومتر خوانده و یادداشت شود. اطلاعات به دست آمده را در جدول (۲) یادداشت کنید.

شکل ۱۷- طرح ساده‌ای از آزمایش اندازه‌گیری جریان سیال با استفاده از اریفیس متر

با استفاده از فرمول شکل ۱۸ پس از مقایسه، مقدار دبی نظری سیال (Q_v) آن را محاسبه و با مقدار دبی واقعی مقایسه کنید. میزان ضریب تخلیه اریفیس متر (C) را از روی بدنه دستگاه بخوانید. در صورت نبود این عدد آن را 0.8782 در نظر بگیرید ($\gamma = d \times g$) $g = 9.8 \text{ (m/s}^2\text{)}$.

اکنون با تغییر دادن شیر خروجی پمپ، مقدار جریان آب را بیشتر کنید و این کار را با تکرار آزمایش ادامه دهید.

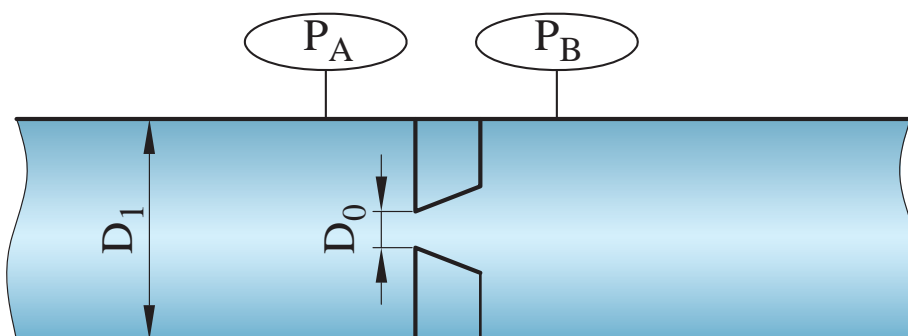
روابط:

$$\begin{aligned} \text{دبی} &= (\text{سطح مقطع اریفیس}) (\text{ضریب تخلیه}) \sqrt{\frac{\text{اختلاف فشار}}{\text{چگالی}}} \\ &= C \cdot A_o \cdot \sqrt{\frac{2\Delta P}{d}} \\ C &= \text{ضریب تخلیه} \end{aligned}$$

شکل ۱۸- فرمول محاسبه دبی نظری سیال به وسیله اریفیس متر

بنابراین:

$$\begin{aligned} A_o &= \frac{\pi D^2}{4} = \text{سطح مقطع اریفیس (m}^2\text{)} \\ \Delta P &= P_A - P_B \quad (P_a) \text{ اختلاف فشار} \\ d &= \text{چگالی آب (kg/m}^3\text{)} \end{aligned}$$

شکل ۱۹- اریفیس متر

جدول ۲- آزمایش اندازه گیری دبی سیال با استفاده از اریفیس متر (ضریب تخلیه اریفیس)

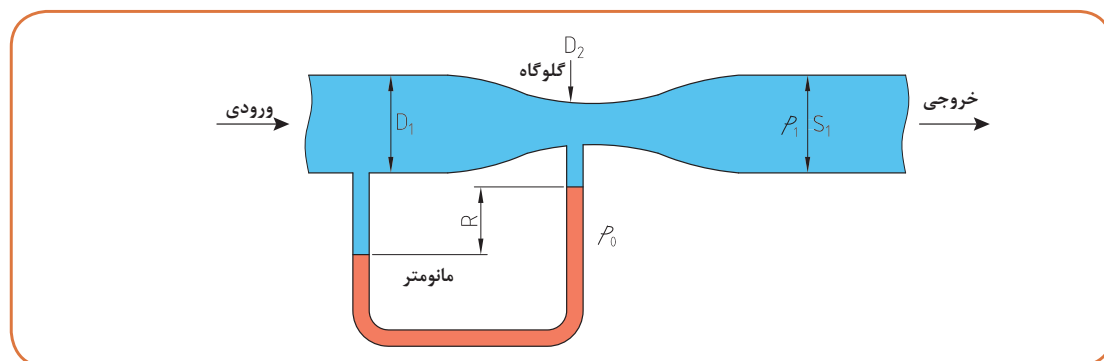
کمیت	زمان	حجم سیال موجود در استوانه	دبی واقعی	اختلاف ارتفاع ستون جیوه	اختلاف فشار	ضریب تخلیه اریفیس	دبی نظری به وسیله اریفیس	میزان خطا
نماد	t		Q_c	h_l	ΔP	C	Q_v	
واحد	ثانیه	متر مکعب	سانتی متر مکعب در ثانیه	میلی متر جیوه	پاسکال	-	سانتی متر مکعب در ثانیه	

ونتوری متر

در این روش با استفاده از ونتوری متر در مسیر جریان، که باعث ایجاد اختلاف فشار می شود، میزان دبی اندازه گیری می گردد. ونتوری متر برای اندازه گیری دبی در لوله ها استفاده می شود. این وسیله همانند شکل ۲۰، از بخش های زیر تشکیل شده است:

- ۱) بخش ورودی جریان که قطر آن برابر قطر لوله است (D_1)؛
- ۲) قسمت مخروطی هم گرا؛
- ۳) گلوگاه استوانه ای (D_2)؛
- ۴) قسمت مخروطی با واگرایی تدریجی که نهایتاً اندازه آن برابر با قطر لوله می شود (S_1)؛
- ۵) بخش خروجی جریان که قطر آن برابر قطر لوله است.

در قسمت هم‌گرا انرژی فشاری سیال به انرژی جنبشی تبدیل می‌گردد؛ زیرا سطح مقطع لوله به تدریج کم می‌شود. به دلیل ثابت بودن دبی حجمی سیال، سرعت آن افزایش پیدا می‌کند. در قسمت واگرا سطح مقطع لوله به تدریج زیاد می‌شود و در این حالت انرژی جنبشی به تدریج به انرژی فشاری تبدیل می‌گردد. واضح است که سرعت سیال در گلوگاه ونتوری از همه نقاط بیشتر است. در هنگام عبور سیال از ونتوری متر انرژی کل آن کمی کاهش خواهد یافت. به هر حال افت فشار سیال در عبور از ونتوری متر مرتبط با دبی آن است. برای اندازه‌گیری اختلاف فشار، یک مانومتر دیفرانسیلی که یک سر آن به بخش بالادست و یک سر آن به گلوگاه متصل است، لازم است. اندازه ونتوری متر با قطر لوله و گلوگاه آن مشخص می‌شود. برای مثال ونتوری ۶ در ۴ سانتی‌متر، یعنی قطر لوله ۶ سانتی‌متر و قطر گلوگاه ونتوری متر ۴ سانتی‌متر است.

شکل ۲۰- ونتوری متر با مانومتر دیفرانسیلی

شکل ۲۱- یک نمونه ونتوری متر صنعتی

اندازه‌گیری دبی سیال با ونتوری متر

وسایل لازم:

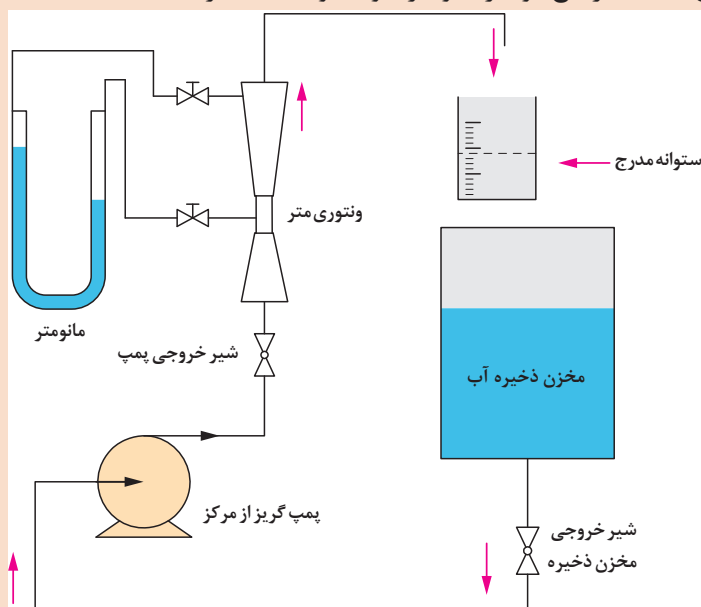
- ۱- مخزن ذخیره آب؛
- ۲- پمپ (از نوع گریز از مرکز)؛
- ۳- شیر تنظیم‌کننده؛
- ۴- ونتوری متر؛
- ۵- استوانه مدرج؛
- ۶- زمان‌سنج دقیق.

روش کار: ابتدا مداری بسته مانند شکل ۲۲ را تشکیل دهید. با اجازه مربی خود، ابتدا شیر خروجی پمپ را ببندید و شیر خروجی مخزن ذخیره را باز کنید. پس از اینکه حجم آب درون مخزن ذخیره را به حدود ۸۰ درصد ظرفیت کل آن رساندید، پمپ را روشن کنید. شیر خروجی پمپ را آهسته و با احتیاط باز کنید. میزان کمی جریان آب را (مثلاً ۵ درصد کل جریان) در مدار برقرار، و صبر کنید تا ثابت شود.

حال با کمک استوانه مدرج و زمان سنج میزان دقیق جریان آب را (با سه بار تکرار و متوسط گیری نتایج) به دست آورید. در همین زمان اختلاف ارتفاع دو سر مانومتر خوانده و یادداشت گردد. اطلاعات به دست آمده را در جدولی یادداشت کنید.

شکل ۲۲- طرح ساده ای از آزمایش اندازه گیری دبی سیال با ونتوری متر

با فرمول های شکل ۲۳ مقدار دبی نظری سیال (Q_v) را محاسبه و با مقدار دبی واقعی مقایسه کنید. میزان ضریب تخلیه و ونتوری متر (C) را از روی بدنه دستگاه بخوانید. در صورت نبود این عدد، آن را 0.9827 در نظر بگیرید، ($\gamma = d \times g$) $g = 9.8 \text{ (m/s}^2\text{)}$. اکنون با تغییر دادن شیر خروجی پمپ، مقدار جریان آب را بیشتر کنید و این کار را با تکرار آزمایش ادامه دهید.

$$Q = C.A_v \cdot \sqrt{\frac{\left(\frac{\text{اختلاف فشار}}{\text{شدت جاذبه} \times \text{چگالی}} \right) (\text{شدت جاذبه}) (2)}{1 - \left(\frac{\text{قطر و نتوری}}{\text{قطر لوله}} \right)^4}} \cdot \sqrt{\frac{2g \left(\frac{\Delta P}{\gamma} \right)}{1 - \left(\frac{D_v}{D_1} \right)^4}}$$

(سطح مقطع و نتوری) (ضریب تخلیه) = دبی

شکل ۲۳- فرمول محاسبه دبی حجمی نظری سیال به وسیله و نتوری متر

روابط داده شده برای محاسبه در کارگاه استفاده می شود و نیازی به حفظ کردن آن نیست.

جدول ۳- آزمایش اندازه گیری دبی سیال با استفاده از ونتوری متر (ضریب تخلیه و ونتوری متر)

دبی نظری ونتوری متر	ضریب تخلیه ونتوری	اختلاف فشار	اختلاف ارتفاع دو سرمانومتر	دبی واقعی	حجم سیال درون استوانه	زمان	کمیت
Q_v	C	ΔP	h	Q_c		t	نماد
متر مکعب در ثانیه	-	پاسکال	میلی متر جیوه	متر مکعب در ثانیه	متر مکعب	ثانیه	واحد

جریان سنج گاز

پس از انقلاب اسلامی، تقریباً به همه شهرها و روستاهای کشور گازرسانی شده است. در نتیجه، تصویر آشنای زیر در همه جا دیده می شود. آیا می دانید که نام این دستگاه چیست و چه کاری انجام می دهد؟

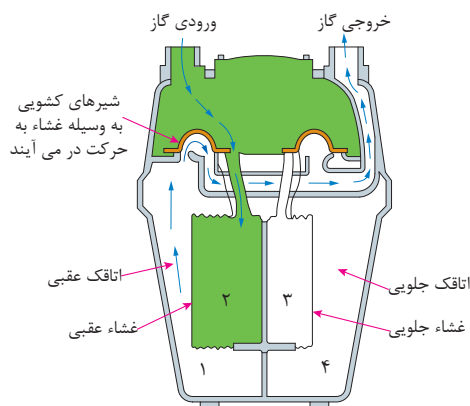

با اینکه بسیاری از جریان سنج‌های مایعات را برای اندازه‌گیری‌های گازها و بخارها می‌توان استفاده کرد، اما تجهیزاتی اختصاصی برای اندازه‌گیری جریان گازها هم وجود دارند که با آنها آشنا می‌شویم. نکته مهم در مورد گازها و بخارها این است که برای دانستن میزان جریان، باید دما و فشار آنها هم معلوم باشد. لذا غالباً این میزان برای دمای ۱۵ سلسیوس و فشار یک جو اعلام می‌گردد. این پیچیدگی به خاطر خاصیت تراکم‌پذیری گازها و بخارها است. برای اندازه‌گیری جریان گاز طبیعی چند روش وجود دارد، که در ادامه دو روش آن توضیح داده می‌شود.

۱- روش خشک:

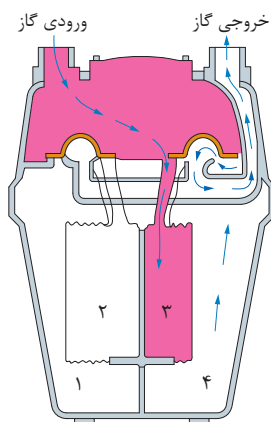
در این روش که نام آن طریقه خشک است، از یک محفظه‌ای فلزی (جریان‌سنج یا اصطلاحاً کنتور گاز) استفاده می‌شود که یک صفحه نازک فلزی و افقی فضای داخلی آن را به دو قسمت بالایی و پایینی تقسیم کرده است. قسمت پایینی هم به وسیله یک «صفحه جداکننده وسط» به دو قسمت متقارن تقسیم گشته است. با دانستن طرز عملکرد یک قسمت، عملکرد کل کنتور مشخص می‌گردد. در قسمت پایینی کنتور، یک غشاء لاستیکی یا چرمی، اتاقک فانوسی (شکل ۲۴) را با حجم مشخص تشکیل داده، از بقیه محفظه پایینی (بخش ۱) مجزا کرده است. یک صفحه مدور در سطح بیرونی اتاقک قرار دارد. در بخش بالایی کنتور دو شیر کشویی ورود و خروج گاز

(به رنگ نارنجی) قرار دارند که به یکدیگر متصل بوده، با هم حرکت می‌کنند. این شیر با یک اهرم به چپ یا راست حرکت می‌کند. با حرکت هر شیر، مسیرهای ورود و خروج گاز اتاقک مربوطه به نوبت باز و بسته می‌گردد.

شکل ۲۴- مرحله اول کار یک کنتور گاز خانگی

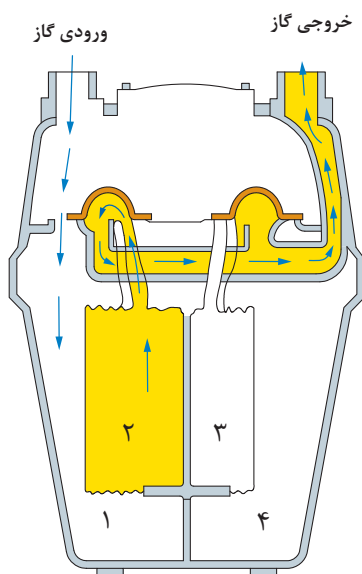
■ **مرحله اول:** ابتدا (که مثلاً شیر در سمت چپ کنتور قرار دارد)، فشار ورودی کنتور، گاز را از ورودی به داخل اتاقک ۲ می‌راند؛ یعنی اتاقک ۲ با فشار گاز پر می‌شود. این فشار سبب می‌گردد که صفحه مدور روی اتاقک عقب (شماره ۲) از «صفحه جداکننده وسط» دور شود (مسیر سبز رنگ). همچنین، گاز داخل محفظه ۱ از خروجی کنتور به بیرون برود.

شکل ۲۵- مرحله دوم کار یک کنتور گاز خانگی

■ **مرحله دوم:** پس از رسیدن صفحه مدور اتاقک عقبی به انتهای مسیر خود، اهرم جابه‌جا کننده شیرها به وسیله این صفحه مدور به کار می‌افتد و در نتیجه، شیر مذکور به سمت راست رانده می‌شود. با این کار، شیر کشویی سمت چپ، مسیر ورود گاز به اتاقک ۲، و هم‌زمان مسیر خروج گاز از محفظه ۱ به بیرون را می‌بندد. هم‌زمان، شیر کشویی سمت راست مسیر ورود گاز به اتاقک ۳ (قرینه اتاقک ۲) و نیز مسیر خروج گاز از محفظه ۴ (قرینه محفظه ۱) به خروجی کنتور را باز می‌کند (مسیر قرمز رنگ). در خاتمه این مرحله، اتاقک ۳ پر از گاز شده است و صفحه مدور آن به انتهای مسیر خود رسیده است.

گاز موجود در محفظه ۴ هم از خروجی کنتور به بیرون رفته است. شیرهای کشویی به وسیله اهرم مربوط به صفحه مدور اتاقک ۳، و یک بار دیگر به (منتهی الیه) سمت راست حرکت می‌کنند. در نتیجه، مسیر ورودی گاز به محفظه ۱ و خروج گاز از اتاقک ۲ به خروجی کنتور باز می‌شود. همچنین خروجی‌های اتاقک ۳ و محفظه ۴ بسته می‌شود.

شکل ۲۶- مرحله سوم کار یک کنتور گاز خانگی

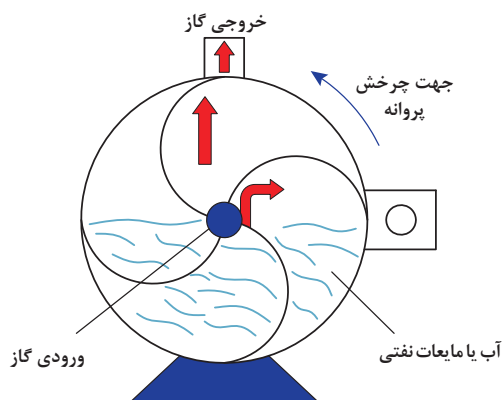
■ مرحله سوم: محفظه ۱ پر از گاز می‌شود و گاز

موجود در اتاقک ۲ از خروجی کنتور به بیرون می‌رود. پس از خاتمه این مرحله، شیرها توسط صفحه مدور اتاقک ۲ (که این بار به سمت «صفحه جداکننده وسط» بسیار نزدیک می‌شود)، و اهرم مربوطه، یک بار دیگر کاملاً به (منتهی الیه) سمت چپ رانده می‌شوند (مسیر زرد رنگ). در نتیجه، ورودی گاز به اتاقک ۲ و خروجی گاز از محفظه ۱ باز می‌شود.

از این لحظه به بعد مراحل فوق دوباره تکرار می‌گردد. یک ساز و کار مکانیکی، حرکت متناوب دو شیر کشویی را به شمارنده کنتور وصل می‌کند. چون حجم اتاقک‌ها و محفظه‌ها دقیقاً مشخص است، میزان گاز طبیعی مصرف شده متناسب با دفعات پر و خالی شدن آنها به‌دست می‌آید. توجه داشته باشید که فشار گاز طبیعی در لوله‌کشی تأمین‌کننده آن، در میزان معینی و به‌طور پیوسته به وسیله ابزار دقیق مربوطه تنظیم و تثبیت می‌گردد. استفاده از دو اتاقک، به میزان زیادی نوسانات جریان گاز خروجی از کنتور را حذف می‌کند.

روش‌تر

روش دوم، روش‌تر نامیده می‌شود. جریان سنج یک محفظه (خارجی) است که شامل یک محفظه استوانه‌ای دوار داخلی با چند پره است. محفظه دوار داخلی می‌تواند آزادانه به دور محور افقی خود بچرخد. وقتی دستگاه تا سطح معینی از مایع (غالباً آب) پر شود، این مایع، آب‌بندی فضاهای ما بین پره‌ها را انجام می‌دهد. هر فضای بین پره‌ها ضمن چرخش محفظه دوار داخلی، مرتباً پر و خالی می‌گردد. گاز مورد اندازه‌گیری، از داخل محور دوران دستگاه وارد یکی از فضاهای پر از مایع می‌شود. با این کار آن را خالی از مایع و خیلی سبک‌تر می‌کند. در نتیجه، محفظه دوار داخلی آن قدر می‌چرخد که آن فضا کاملاً از مایع خارج گردد. گاز آزاد شده هم از خروجی بالای دستگاه به بیرون می‌رود. با ادامه ورود گاز به فضای بعدی، چرخش محفظه دوار داخلی با همین ترتیب ادامه می‌یابد. در واقع، این کار نوعی «پیمانه کردن» گاز مذکور است. چون حجم این فضاها و سطح مایع دقیقاً مشخص است، حجم عبوری گاز به دقت اندازه‌گیری می‌شود که به سرعت دورانی محفظه داخلی بستگی دارد. یک شمارنده نیز مجموع حجم عبوری گاز را در هر لحظه نشان می‌دهد.

شکل ۲۸- نمای درونی جریان سنج گاز به روش تر

شکل ۲۷- نمای بیرونی جریان سنج گاز به روش تر (که در آزمایشگاه‌ها کاربرد دارد- با یکای لیتر در ثانیه)

تمرین کنید

شرکت نفت ایران در حدود سال ۱۳۴۹ شمسی تصمیم گرفت که جریان سنج‌های خطوط لوله صادرات نفت خام خود را از نوع صفحه منفذدار (اریفیس) به نوع جا به جایی مثبت تغییر دهد. هدف از این کار کاهش خطای اندازه‌گیری به حداقل ممکن بود. با توجه به آنچه که تاکنون در این فصل خوانده‌اید و در گروه‌های دو نفره، میزان ظرفیت و نیز خطای اندازه‌گیری یک درصد را برای دو مورد زیر به دست آورید و آنها را در یک جدول با هم مقایسه کنید.

مورد اول: کشتی‌های نفت کش اقیانوس پیما بزرگ‌ترین شناورهای موجود جهان هستند. برای نمونه یکی از آنها که ۴۵۸ متر طول دارد، می‌تواند ۲۸۰۸۵۰ تن نفت خام را حمل کند. چگالی نسبی این نوع نفت خام را ۰/۸۵ فرض کنید. اگر هر بشکه نفت خام ۱۵۹ لیتر باشد، این میزان ظرفیت چند بشکه، چند مترمکعب، چند لیتر و چند گالن است؟

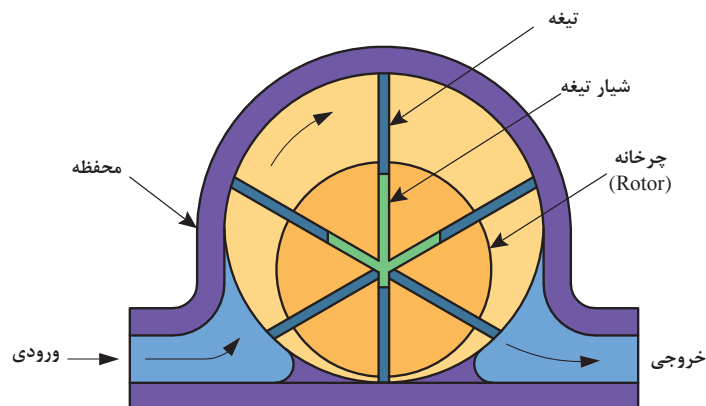
مورد دوم: یک کامیون نفت کش شهری ۲۸۰۰۰ لیتر ظرفیت دارد. با فرض استفاده از نفت خام با چگالی نسبی ۰/۸۵ این میزان ظرفیت چند تن، چند بشکه، چند مترمکعب و چند گالن است؟

شکل ۳۰- کامیون نفت کش شهری

شکل ۲۹- کشتی نفت کش اقیانوس پیما

شکل ۳۱- جریان سنج نوع جابجایی مثبت

ظرفیت	مقدار خطای ۱%	کمیت
مترمکعب لیتر بشکه گالن	مترمکعب لیتر بشکه گالن	اول
کیلوگرم تن مترمکعب بشکه گالن	کیلوگرم تن مترمکعب بشکه گالن	دوم

تحقیق کنید

با استفاده از شبکه جهانی اینترنت و در گروه‌های دو تا سه نفره، دو جدول در مورد انواع جریان سنج‌های مایعات و گازها تشکیل دهید که حاوی اطلاعات خلاصه شده‌ای از کاربردها و موارد مربوط به هریک (و در صورت امکان با یک تصویر از هر کدام) باشد، سپس نتایج خود را با یکدیگر مقایسه کنید.

کنترل دبی جریان

در صنایع شیمیایی با انواع گوناگونی از فرایندها سروکار داریم، اما غالباً بسیاری از اجزای آنها مشابه یا حتی مشترک‌اند. مثلاً برای تنظیم جریان سیالات بسیاری از تجهیزات به کار می‌روند، مانند: تلمبه‌های اندازه‌گیری، پره‌ها و تنظیم‌کننده‌های سرعت چرخش محرکه‌ها. اما ساده‌ترین و متداول‌ترین آنها شیرها هستند. عملکرد شیر در تنظیم جریان سیالات عبارت است از ایجاد یک مقاومت بر سر راه جریان سیال. مثلاً برای حفظ کیفیت محصول در یک واحد شیمیایی، کمترین کار ثابت نگهداشتن میزان جریان خوراک ورودی واحد است. به این منظور لازم است که:

- ۱- ابتدا از میزان جریان خوراک در هر لحظه مطلع شویم. پس باید یک جریان سنج را در مسیر خوراک نصب کنیم (اندازه گیری).
- ۲- همچنین باید از میزان مقرر شده برای جریان خوراک مطلع باشیم تا در صورت کم یا زیاد شدن جریان خوراک آن را جبران کنیم (مقایسه).
- ۳- برای تغییر میزان جریان باید (حداقل) از یک شیر استفاده کنیم. اما استفاده از شیر نیاز به یک شخصی دارد که در تمام لحظات آماده و هوشیار باشد (کنترل کننده). روشن است که نتیجه مقایسه باید دائماً به او اطلاع داده شود. بدیهی است که ادامه این کار برای نیروی انسانی بسیار خسته کننده و دشوار است. به علاوه، برای تعداد زیاد متغیرهای فرایندی در واحد شیمیایی مورد نظر افراد زیادی لازم است که جمع دستمزد آنها ممکن است فرایند را غیر اقتصادی کند. به این دلیل برای ایجاد قابلیت تنظیم خودکار در فرایندها از وسیله ای به نام شیر کنترل استفاده می کنیم.

شیر کنترل خودکار

وسیله ای است که با اعمال نیرویی غیر از نیروی دست عمل کرده، میزان جریان را در سامانه تنظیم می کند. این وسیله شامل یک شیر است و توانایی تغییر در عامل تنظیم کننده سیال را دارد. این تجهیز بسیار مهم بوده، بخش قابل توجهی از مخارج سرمایه ای اولیه واحدهای فرایندی را تشکیل می دهد. نیروی محرکه برای کار این شیر می تواند هوای فشرده، برق، فشار روغن (هیدرولیکی)، یا حتی ترکیبی از آنها باشد. نمونه ای از شیرهای با محور کشویی^۱ و شیرهای با محور چرخان^۲ در شکل های ۳۲ و ۳۳ آورده شده است.

شکل ۳۳ - شیر کنترل با محور چرخان

شکل ۳۲ - شیر کنترل با محور کشویی

۱- Sliding Stem

۲- Rotary Shaft

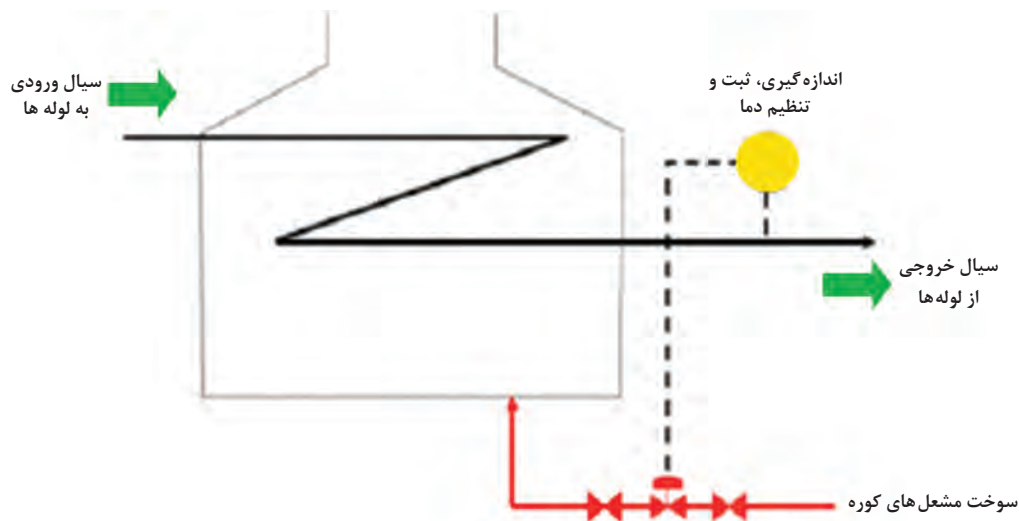
متغیرهای مهم در انتخاب نوع و اندازه شیرهای کنترل

این متغیرها عبارت‌اند از: نوع وظیفه مورد نظر (قطع و وصل جریان سیال، کم و زیاد کردن پیوسته آن، بستن سریع و غیره)، فشار عملیاتی، دمای عملیاتی، قابلیت خوردگی سیال نسبت به آن، گرانروی سیال، قیمت خرید، قابلیت تعمیراتی کم‌هزینه، نشتی‌های مجاز، افت فشار، حداکثر جریانی که می‌تواند از خود عبور دهد و مانند آنها.

در مواقع راه‌اندازی و بستن واحدهای شیمیایی (یعنی خاموش کردن کارخانه برای انجام تعمیرات سالیانه یا بروز نقص‌های پیش‌بینی نشده مانند قطع برق، آب، آتش‌سوزی و غیره) نیز، عملکرد برخی از متغیرها با عملیات پایا^۱ (یکنواخت) واحد متفاوت یا حتی متضاد است. در نتیجه، معمولاً این کار به عهده متصدی واحد^۲ گذارده می‌شود. به عنوان مثالی از تفاوت یا تضاد رفتار برخی از متغیرها در مواقع راه‌اندازی و بستن واحدهای شیمیایی، می‌توان شیر تنظیم سوخت مصرفی کوره‌های احتراقی را ذکر کرد.

در حالت عملیات فرایندی پایا، این شیر اندکی باز است. با کاهش دمای سیال خروجی کوره (یا افزایش جریان ورودی آن) سوخت بیشتری را به مشعل‌های کوره می‌فرستد.

در صورتی که هنگام راه‌اندازی واحد، کوره سرد است و اگر این شیر در وضعیت عملکرد خودکار باشد، کاملاً باز شده، کوره را با مقادیر بسیار زیاد سوخت به آتش یا انفجار خواهد کشید. به این دلیل، چنین مواردی بر عهده انسان گذارده می‌شود. به بیان دیگر، شیر تنظیم سوخت باید در حالت تنظیم دستی توسط متصدی دستگاه قرار گیرد. در حالی که کارهای پیچیده، دشوار، یا نیازمند به عکس‌العمل سریع و دقیق را به خوبی و با ایمنی بیشتر می‌توان با تنظیم هوشمند انجام داد.

شکل ۳۴ - شیر کنترل خودکار تنظیم‌کننده سوخت مشعل‌های کوره، در کوره‌های فرایندی

کنترل دستی دبی شیر آب کارگاه

وسایل لازم:

استوانه مدرج

زمان سنج

روش کار:

با تنظیم دستی شیر آب کارگاه، دبی آب خروجی را روی ۶/۰ لیتر بر دقیقه تنظیم و کنترل کنید.

ارزشیابی شایستگی اندازه گیری، ثبت و کنترل دبی سیال

شرح کار:

چگونگی استفاده از تجهیزات کارگاهی را بداند و کار داده شده را با دقت انجام دهد.
هنگام کار مراقب باشد که دستگاه صدمه نبیند.
پس از انجام کار وسائل را تمیز و سالم در حالت اولیه قرار دهد.

استاندارد عملکرد:

به کارگیری محاسبات و اندازه گیری شدت جریان دبی مایعات و گازها و کنترل دبی سیال مطابق دستورالعمل

شاخص ها:

- رعایت مسائل ایمنی حین کار
- انجام کار طبق دستورالعمل

شرایط انجام کار و ابزار و تجهیزات:

شرایط: مکان کارگاه
شرایط دستگاه: سرویس شده
زمان: یک جلسه آموزشی
ابزار و تجهیزات: زمان سنج، استوانه مدرج، پمپ (از نوع گریز از مرکز)، شیر تنظیم کننده، روتامتر، اریفیس متر، ونتوری متر

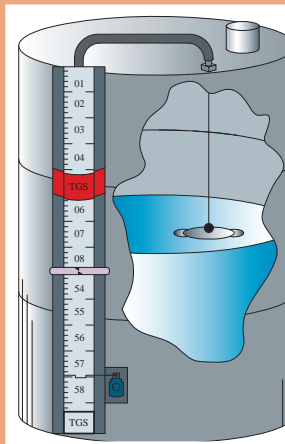
معیار شایستگی:

ردیف	مرحله کار	حداقل نمره قبولی از ۳	نمره هنرجو
۱	بکارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه گیری دبی	۱	
۲	اندازه گیری دبی مایعات	۲	
۳	اندازه گیری دبی گازها	۱	
۴	کنترل دبی سیال	۱	
<p>شایستگی های غیر فنی، ایمنی، بهداشت، توجهات زیست محیطی و نگرش:</p> <p>۱- ایمنی: انجام کار کارگاهی با رعایت موارد ایمنی و استفاده از وسایل ایمنی شخصی</p> <p>۲- نگرش: صرفه جویی در مصرفی</p> <p>۳- توجهات زیست محیطی: جلوگیری از صدمه زدن به محیط زیست از طریق انجام کار بدون ریخت و پاش</p> <p>۴- شایستگی های غیر فنی: ۱- اخلاق حرفه ای ۲- مدیریت منابع ۳- محاسبه و کار بست ریاضی</p> <p>۵- مستندسازی: گزارش نویسی</p>			
میانگین نمرات			*

* حداقل میانگین نمرات هنرجو برای قبولی و کسب شایستگی، ۲ می باشد.

پودمان ۵

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل ارتفاع سطح

اندازه‌گیری ارتفاع سطح مایع و جامد یکی از مهم‌ترین اندازه‌گیری‌ها در صنایع شیمیایی می‌باشد. اندازه‌گیری دقیق و مداوم ارتفاع سطح مواد موجود در سیلوهای گندم، مخازن صادراتی نفتی، کشتی‌ها و ... بسیار اهمیت دارد. بدین منظور سطح سنج‌ها با دقت‌های مختلف طراحی شده‌اند.

واحد یادگیری ۵

اندازه‌گیری، ثبت و کنترل ارتفاع سطح

مقدمه

اندازه‌گیری ارتفاع سطح مواد و کنترل آن یکی از مهم‌ترین اندازه‌گیری‌ها در صنایع شیمیایی نظیر نفت، پتروشیمی و ... می‌باشد. مواد می‌توانند به صورت جامد، مایع و یا چند مایع با چگالی‌های مختلف باشند. با اندازه‌گیری ارتفاع سطح مواد در مخازن و برخی از دستگاه‌های فرایندی، علاوه بر اطلاع از وجود مواد در ارتفاع خاص، کنترل جداسازی فازهای مواد، واکنش‌های شیمیایی، تأمین ایمنی فرایند و جلوگیری از سرریز شدن یا تخلیه مواد صورت می‌پذیرد. انتخاب سطح‌سنج‌ها بر اساس عواملی نظیر نوع ماده، شرایط دما و فشار و محدوده تغییرات ارتفاع، صورت می‌گیرد.

استاندارد عملکرد

به کارگیری محاسبات و اندازه‌گیری ارتفاع سطح سیال و کنترل آن مطابق دستورالعمل

شایستگی‌های غیر فنی مورد انتظار این فصل عبارت‌اند از:

- ۱ اخلاق حرفه‌ای: حضور منظم و وقت‌شناسی - انجام وظایف و کارهای محوله - پیروی از قوانین
- ۲ مدیریت منابع: شروع به کار به موقع - مدیریت مؤثر زمان - استفاده از مواد و تجهیزات
- ۳ کار گروهی: حضوری فعال در فعالیت‌های گروهی - انجام کارها و وظایف محوله
- ۴ مستندسازی: گزارش‌نویسی فعالیت‌های کارگاهی
- ۵ محاسبه و کار بست ریاضی: انجام مثال‌ها و تمرین‌ها با کمک فرمول و محاسبات ریاضی

پس از اتمام این واحد یادگیری هنرجویان قادر خواهند بود

- ۱ به کارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه‌گیری ارتفاع سطح مواد را به کار گیرند.
- ۲ ارتفاع سطح مواد را اندازه‌گیری نمایند.
- ۳ ارتفاع سطح یک مخزن را کنترل نمایند.

اندازه گیری ارتفاع سطح مواد

بحث گروهی

آیا تاکنون عمق آب یک مخزن یا استخر را اندازه گرفته‌اید؟ با چه روش‌هایی این کار را انجام می‌دهید؟

معمولاً در بیشتر صنایع، از تجهیزات ابزار دقیق برای اندازه‌گیری چهار متغیر دما، فشار، دبی جریان و ارتفاع سطح مواد موجود در مخازن استفاده می‌شود. به طور کلی سامانه کنترل و ابزار دقیق به عنوان مغز متفکر یک صنعت، متضمن ایمنی و کنترل بهینه فرایند است. اندازه‌گیری ارتفاع سطح مایع و جامد یکی از مهم‌ترین اندازه‌گیری‌ها در صنایع مختلف می‌باشد. اندازه‌گیری ارتفاع سطح مایع یکی از مواردی است که هم در زندگی روزمره و هم در صنعت اهمیت زیادی دارد. اگر مخازن، شیشه‌ای باشند، سطح سیال موجود در آنها قابل دید بوده و ارتفاع آن به راحتی اندازه‌گیری می‌شود. ولی در صنعت، اکثر تجهیزات و مخازن، مات و فلزی هستند که به منظور اندازه‌گیری ارتفاع سطح سیال درون آن از وسیله‌ای به نام سطح‌سنج^۱ استفاده می‌گردد.

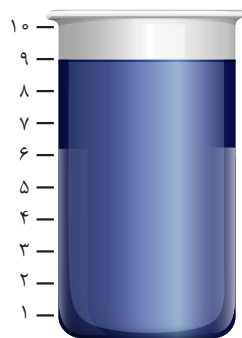

شکل ۱- نمایی از یک سطح‌سنج برای سنجش ارتفاع سطح آب

یکی از نمونه‌های بارز اهمیت سطح‌سنج در صنعت، کاربرد آن در ظروف دوفازی جداساز نفت و گاز است. در این جداسازها، وجود سامانه کنترل ارتفاع سطح نفت ضروری است، زیرا در غیر این صورت ممکن است دو اختلال به وجود آید: ۱- افزایش سطح نفت و خروج نفت به همراه گاز از بالای ظرف جداساز. ۲- کاهش سطح نفت و خروج گاز به همراه نفت از پایین ظرف، که این دو اختلال، جداسازی نامناسب نفت و گاز و تولید محصول بی کیفیت را به همراه دارد.

^۱ - Level Measurement

مفهوم سطح مایع

منظور از سطح سیال، ارتفاع یا عمق سیال از کف مخزن تا راستای سطح آزاد آن می‌باشد. سطح آزاد، سطحی است که سیال در آنجا با هوای بیرون در تماس است. برای بیان سطح سیال درون مخزن معمولاً از یک درجه‌بندی که متناسب با اندازه و شکل مخزن است، استفاده می‌گردد (شکل ۲). سطح‌سنج در هر لحظه، درصدی از مخزن را که توسط سیال اشغال شده است، نشان می‌دهد. در مواقعی، به جای نشان دادن ارتفاع سطح سیال از حجم سیال استفاده می‌شود.

شکل ۲- درجه‌بندی ارتفاع سطح سیال

نمونه‌هایی از سطح‌سنج و کنترل سطح مایعات را در زندگی روزمره نام ببرید.

پرسش

آیا می‌دانید عمیق‌ترین اقیانوس چه نام دارد؟ فکر می‌کنید عمق اقیانوس‌ها را چگونه اندازه‌گیری می‌کنند؟

تحقیق کنید

سطح‌سنج

به چه دلایلی از سطح‌سنج استفاده می‌گردد؟

بحث گروهی

استفاده از سطح‌سنج برای تعیین مقدار دقیق و مداوم حجم یا وزن مواد موجود در مخازن ذخیره، یکی از مهم‌ترین روش‌ها است. در شکل ۳ نمایشگر سطح به موازات تانک نصب‌شده و به صورت مدرج سطح سیال را نشان می‌دهد. مخازن نگهداری مواد هر چند از روش‌های کنترلی دیگری نیز در صنایع استفاده می‌گردد، ولی این روش قابل اعتمادتر بوده و از دقت بالایی برخوردار است. اندازه‌گیری مقدار دقیق و مداوم ارتفاع سطح مواد موجود در مخازن ذخیره، مخازن صادراتی واقع در پایانه‌های صادرات مواد نفتی، کشتی‌ها و همچنین مخازن موجود در پالایشگاه‌ها، نیروگاه‌ها و واحدهای پتروشیمی، با توجه به ارزش بالای این گونه مواد، بسیار اهمیت دارد. در این شرایط، درون مخزن هیچ‌گونه واکنش شیمیایی انجام نمی‌گیرد و سیال به صورت دوره‌ای یا پیوسته به مخزن وارد و یا از آن خارج می‌گردد و همچنین همان‌طور که ذکر شد این روش اندازه‌گیری از دقت بالایی برخوردار می‌باشد.

شکل ۳- اندازه گیری سطح سیال با استفاده از سطح سنج در تانک ذخیره

پرسش

به نظر شما در چه صنایعی اندازه گیری ارتفاع سطح مواد انجام می گیرد؟

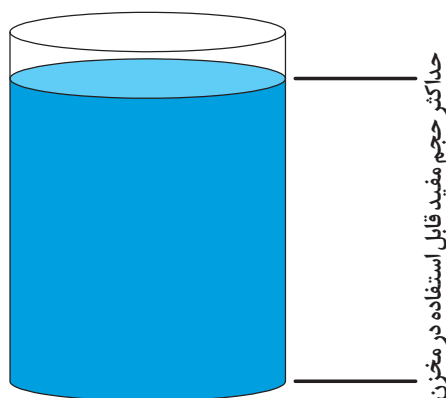
دلایل استفاده از سطح سنج ها را می توان به صورت زیر بیان کرد:

۱- انتقال مواد

در انتقال سیالاتی مانند نفت خام، که از طریق خط لوله به مخزن نفتکش ها انتقال می یابد، توسط سطح سنج مقدار ماده موجود در مخزن مشخص می شود. با توجه به مقدار زیاد ماده جابه جا شده، این روش اندازه گیری، خطای ناچیزی دارد.

۲- استفاده از بیشترین حجم مفید مخازن

با تعیین ارتفاع سطح مایع داخل مخزن (تانک) توسط سطح سنج و مشخص بودن سطح مقطع مخزن ذخیره، حجم سیال داخل مخزن محاسبه می گردد. بر اساس نوع سیال ذخیره شده در مخازن از حداکثر حجم مفید آنها برای ذخیره سازی سیال استفاده می گردد. همان طور که در شکل ۴ نشان داده شده با قرار دادن سطح سنج در مخزن، این حجم مفید نشان داده می شود. لذا برای ذخیره سازی سیال حداکثر حجم بهینه مشخص شده و بدین ترتیب دیگر نیازی به خرید تجهیز و مخازن اضافه نمی باشد.

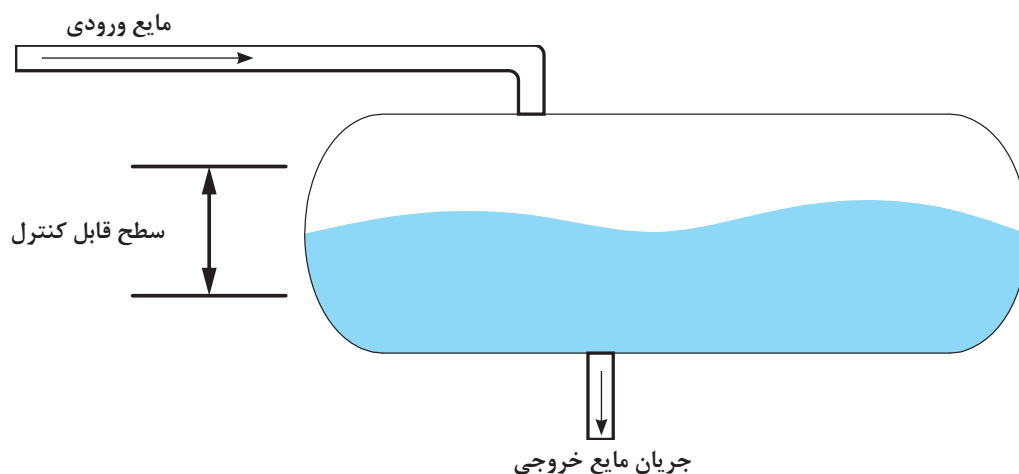
شکل ۴- استفاده از بیشترین حجم مفید مخزن با کمک سطح سنج

۳- ایمنی

زمانی که مخازن بیشتر از ظرفیت خود پر شوند، امکان سرریز شدن آنها وجود دارد و در صورتی که این مواد، بازی، اسیدی، آتش گیر و همراه با حرارت باشند، خطرات جبران ناپذیری به همراه خواهند داشت. همین طور اگر سطح مواد درون مخزن، از حد لازم پایین تر بیاید، کاهش سطح مایع ممکن است تخلیه کامل مخزن را به همراه داشته باشد و به هنگام نیاز، موجودی آن قدر کم باشد که تولید را متوقف نماید. همچنین کاهش سطح ممکن است به تجهیزات اطراف خود (نظیر وسیله انتقال دهنده مواد) صدمه برساند. بنابراین استفاده از سطح سنج، اطمینان از نگهداری مواد در سطح مناسب را به همراه دارد. جهت پی بردن به اهمیت تضمین ایمنی توسط سطح سنج ها، به حادثه سال ۱۹۷۹ میلادی در نیروگاه اتمی واقع در ایالت پنسیلوانیای آمریکا اشاره می گردد. در یکی از رآکتورهای آن نیروگاه، سطح سنج مقدار آب داخل رآکتور را نزدیک به بالاترین سطح در رآکتور و آماده برای سرریز شدن نشان داد. به دلیل مسائل ایمنی و مخاطرات آب موجود در داخل رآکتور، ساکنین نزدیک نیروگاه مجبور به ترک منازل و خروج از منطقه مسکونی شدند. در پایان مشخص شد که فعال شدن سطح سنج نصب شده در بالای مخزن، به دلیل پر شدن مخزن نبوده، بلکه بر عکس، مقدار کم آب درون مخزن، موجب پرش و برخورد ذرات جوشان آب به حسگر اندازه گیری ارتفاع سطح مایع و فعال شدن اشتباه آن شده است. این مثال اهمیت به کارگیری و انتخاب مناسب سطح سنج را نشان می دهد.

۴- ثابت نگاه داشتن مقدار سیال داخل مخزن^۱

در فرایندهایی که نگه داری ثابت مقدار ماده موجود در مخزن مد نظر است، میزان ورودی و خروجی مواد به مخزن از طریق سطح سنج قابل کنترل می باشد. به طور مثال می توان به ظروف نگه داری مواد که در میان واحدهای فرایندی هستند، اشاره کرد. در صنعت می توان به کار برد ظروفی که تلاطم سیال^۲ را کنترل می کنند تا فازهای سیال فرصت جدا شدن را پیدا نمایند، اشاره نمود. این مخازن می بایستی در مدت زمان مشخصی سیال را در خود نگه دارند (شکل ۵).

شکل ۵- ثابت نگاه داشتن سیال داخل مخزن از طریق کنترل ارتفاع آن

۱- Consistent Supply

۲- Surge Drum

عوامل تأثیرگذار در انتخاب نوع سطح سنج

اولین نکته در انتخاب سطح سنج، آن است که آیا امکان تماس آن با سیال داخل مخزن وجود دارد یا خیر. در این شرایط بسته به نوع ماده از نظر حالت گاز، مایع و جامد بودن، باید قرار گرفتن سطح سنج در داخل سیال بررسی شود. به عنوان مثال در شرایطی که وجود ذرات جامد یا گل ولای همراه با سیال است، در صورتی که سطح سنج در داخل مخزن نصب شود، لازم است آسیب‌های وارده به آن دلیل تماس و آلودگی با مواد، بررسی گردد. همچنین در مخزنی که سطح سنج در آن قرار گرفته است، در صورت نیاز به تعمیرات مخزن، وجود سطح سنج نباید مانع از تعمیرات گردد. میزان تلاطم سطح سیالی که در بالاترین ارتفاع سطح مخزن قرار می‌گیرد نیز، قبل از تعیین و انتخاب نوع سطح سنج باید مورد بررسی قرار گیرد. همچنین میزان کمینه و بیشینه فشار، دمای واقعی مخزن، محدوده اندازه‌گیری و دقت سطح موردنظر نیز در انتخاب سطح سنج تأثیرگذار است.

برای انتخاب نوع سطح سنج، عوامل زیر باید در نظر گرفته شوند:

- محدوده تغییرات ارتفاع سطح مایع
- خصوصیات فیزیکی سیال مانند چگالی
- تمیز یا کثیف بودن سیال
- میزان بخارات یا ذرات جامد موجود در سیال
- خوردگی سیال
- تمایل سیال به رسوب‌دهی بر روی دیواره ظرف یا وسیله اندازه‌گیری
- دما و فشار فرایند
- ترکیب شیمیایی سیال
- قوانین زیست‌محیطی
- وجود رطوبت

به عنوان مثال تعداد دستگاه‌هایی که برای اندازه‌گیری ارتفاع سطح مایعات تمیز و با ویسکوزیته پایین می‌توان انتخاب نمود، بیشتر از دستگاه‌هایی است که می‌توان برای محلول‌های دوغابی با ویسکوزیته بالا انتخاب کرد. علاوه بر شرایطی که ذکر شد ساختار مخزن و نوع واکنش‌هایی که در آن انجام می‌گردد نیز در انتخاب نوع سطح سنج مؤثر است.

مخازن از نظر ساختاری به دو دسته کلی تقسیم‌بندی می‌گردند:

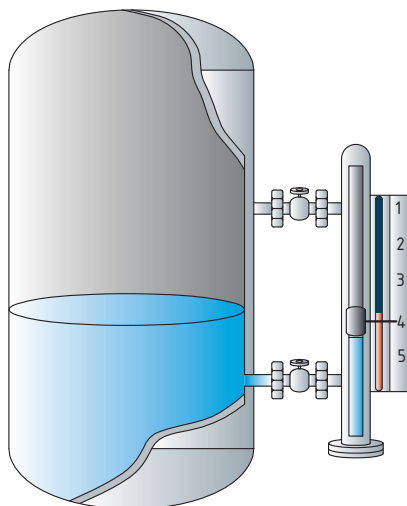
- مخازن با تجهیزات داخلی

مانند مخلوط‌کن‌ها، برج‌های جذب، دفع، تقطیر و راکتورهای شیمیایی که در آنها واکنش شیمیایی رخ داده و نوع سطح سنج با در نظر گرفتن این شرایط انتخاب می‌گردد.

- مخازن بدون تجهیزات داخلی

مانند تانک‌های ذخیره و ظروف جداسازی که در این نوع تانک‌ها، معمولاً سیال در حال سکون بوده و فقط تحت تأثیر دما و فشار است (شکل ۶).

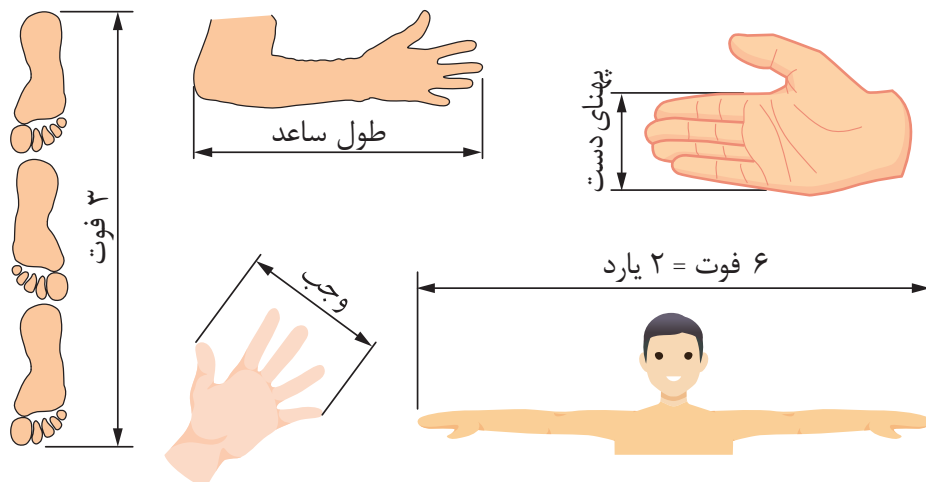
در این ظروف زمان اقامت سیال، بیش از چند دقیقه به طول نمی‌انجامد و هر جا که شرایط مخزن بر عملکرد حسگر سطح‌سنج تأثیرگذار باشد، این شرایط نیز باید در نظر گرفته شود.

شکل ۶- اندازه‌گیری ارتفاع سطح سیال داخل مخزن بدون تجهیزات داخلی

یکاهای ارتفاع سطح مواد و تبدیل آنها به یکدیگر

از دیرباز بشر برای اندازه‌گیری طول، عرض و ارتفاع از ابزارهای قابل دسترس خود استفاده می‌نموده، که طبعاً این ابزار می‌توانست اعضای بدن مثل دست و پا باشد. با گذشت زمان و توسعه جامعه بشری و تغییر نیازهای داد و ستد، این نوع ابزارها کفایت نمی‌کردند. از طرفی اندازه دست و پای افراد با یکدیگر متفاوت بود. به همین دلیل برای اندازه‌گیری کمیتی مانند ارتفاع مشکلات فراوانی ایجاد می‌شد. لذا وجود یک استاندارد معین برای اندازه‌گیری ضروری به نظر می‌رسید (شکل ۷).

شکل ۷- نمونه‌هایی از شاخص‌های اندازه‌گیری طول

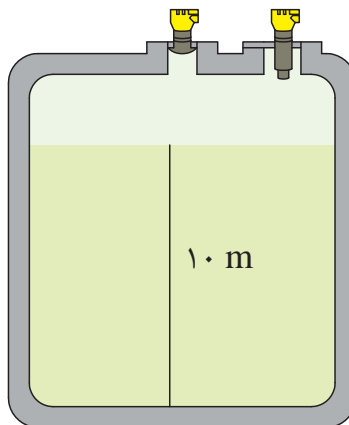
در جدول ۱ تبدیل یکاهای مختلف ارتفاع سطح مواد نشان داده شده است.

جدول ۱- تبدیل یکاهای مختلف ارتفاع سطح مواد

۱ متر	۱۰۰۰ میلی متر
۱ متر	۱۰۰ سانتی متر
۱ فوت	۰/۳۳۳ یارد
۱ فوت	۱۲ اینچ
۱ فوت	۰/۳۰۵ متر
۱ اینچ	۲/۵۴ سانتی متر

مثال

ارتفاع سیال حاوی برش‌های سنگین نفتی در مخزن ذخیره‌ای مشابه شکل صفحه زیر، به ۱۰ متر می‌رسد. این مقدار معادل چند سانتی متر، چند فوت و چند اینچ می‌باشد؟

$h_1 =$ ارتفاع سیال

$$h \text{ (cm)} = 10 \text{ m} \times \frac{100 \text{ cm}}{1 \text{ m}} = 1000 \text{ cm}$$

$$h \text{ (ft)} = 10 \text{ m} \times \frac{1 \text{ ft}}{0.305 \text{ m}} = 32.8 \text{ ft}$$

$$h \text{ (in)} = 10 \text{ m} \times \frac{1 \text{ ft}}{0.305 \text{ m}} \times \frac{12 \text{ in}}{1 \text{ ft}} = 393 \text{ in}$$

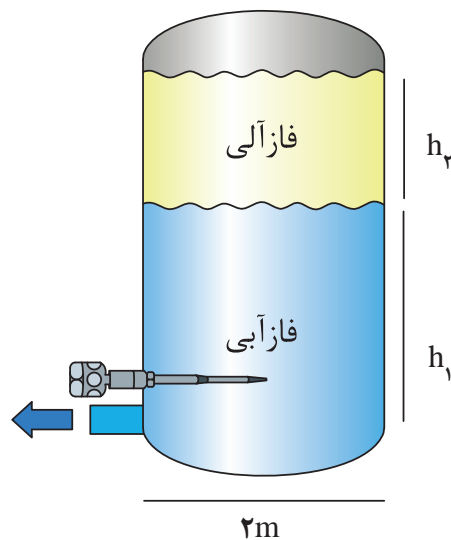
- ۱ عمق آب دریای خزر در قسمت شمالی آن به طور میانگین به ۵ متر می‌رسد، این عمق در سامانه انگلیسی معادل چند فوت است؟
- ۲ حجم آب داخل استخری ۷۵۰۰ مترمکعب است. طول این استخر ۵۰ و عرض آن ۲۵ متر است. عمق آب داخل استخر را بر حسب یکاهای متر و اینچ محاسبه نمایید؟

- ۳ در یک ظرف جداساز سیالات دو فازی (شکل روبه‌رو)، حجم فاز آبی موجود در مخزن ۱۳ و فاز آلی ۵ مترمکعب است. قطر مخزن ۲ متر می‌باشد. ارتفاع سیال‌های آلی و آبی در این مخزن چند متر و چند سانتی‌متر می‌باشد؟

ارتفاع سطح فاز آبی = h_1

ارتفاع سطح فاز آلی = h_2

روش های اندازه گیری ارتفاع سطح مواد

سطح سنج های مورد استفاده در صنعت، به سه روش، اندازه گیری ارتفاع سطح مواد را انجام می دهند:

- سطح سنج هایی که جهت نمایش فیزیکی ارتفاع سطح سیال به کار می روند که به آنها نمایشگرهای سطح^۱ گفته می شوند. با کمک این نمایشگرها، سطح واقعی سیال از طریق مشاهده یا به کمک مشخصات فیزیکی سیال اندازه گیری می شود و تغییرات دما و چگالی سیال بر اندازه گیری سطح تأثیر گذار نمی باشد.
- سطح سنج هایی که سطح سیال درون مخزن را به طور پیوسته اندازه گیری می کنند و بر سطح مواد دائماً نظارت شده و هر گونه تغییری ثبت می گردد. این سطح سنج ها را ترانسمیتر سطح^۲ می گویند. وظیفه ترانسمیتر ثبت و انتقال ارتفاع سطح مواد به اتاق کنترل برای مخازن در بسته است.
- سطح سنج های نقطه ای که ارتفاع سطح سیال را در یک نقطه از پیش تعیین شده بررسی می کنند و به این ترتیب از سرریزی و یا پایین آمدن مواد جلوگیری می شود.

مخزنی توسط پمپ در حال پر شدن است. سطح سنج به کار رفته از نوع نقطه ای است یا پیوسته؟

پرسش

نکته

در مدارک مهندسی و ابزار دقیق چنانچه حرف L در ابتدا ذکر گردد نشانگر سطح است برای معرفی نمایشگر محلی سطح از LG برای سطح نقطه ای از LS و برای ترانسمیتر سطح از LT استفاده می گردد.

دستگاه های اندازه گیری ارتفاع سطح مواد

در سه روش اندازه گیری ارتفاع سطح مواد که پیش تر توضیح داده شد، ساختار دستگاه های سطح سنجی بر حسب نوع کاربرد آنها، ساده تا پیچیده می باشد. در نوع ساده آنها ساختار و عملکرد دستگاه به صورت دستی - مکانیکی است، هیچ خروجی الکترونیکی برای آن تعبیه نشده و کاربر برای مشخص شدن ارتفاع سطح مواد از تجهیزات دیداری استفاده می نماید. این تجهیزات خودکار (اتوماتیک) نبوده و قیمت پایینی دارند.

روش ها و دستگاه های اندازه گیری ارتفاع سطح

اندازه گیری سطح به صورت نقطه‌ای					اندازه گیری سطح به صورت پیوسته					نمایش فیزیکی سطح			
سطح سنج نوری	سطح سنج پره متحرک	سطح سنج ارتفاعی	سطح سنج خازنی	سطح سنج شناوری	سطح سنج راداری	سطح سنج راديو اکتیو	سطح سنج فراصوت	سطح سنج اختلاف فشاری	سطح سنج تغییر مکانی	سطح سنج شناوری	نمایشگر با شناور مغناطیسی	نمایشگر انعکاسی	نمایشگر شیشه‌ای

شکل ۸ - دسته بندی روش ها و دستگاه های اندازه گیری ارتفاع سطح سیال

ساختار و عملکرد گروه دیگری از این دستگاه‌ها به شکل الکترومکانیکی است و شامل بخش مکانیکی با تعدادی اجزای متحرک برای تولید یک خروجی الکترونیکی برای کنترل سطح می‌باشد و به همین دلیل به صورت خودکار از راه دور قابل کنترل هستند. بخش متحرک سطح‌سنج‌ها نیاز به نگهداری و تعمیرات مناسب دارد. بخش مکانیکی سطح‌سنج در صورتی که در تماس با روغن و یا مواد خورنده باشد بایستی برای اجتناب از رسوب‌گذاری مواد روی آن، در فاصله زمانی کوتاه‌تری تمیز شوند.

در ادامه انواع دستگاه‌های مورد استفاده در سه روش نمایشگرهای سطح، سطح‌سنج‌های پیوسته و نقطه‌ای توضیح داده شده و عملکرد، مزایا و معایب تعدادی از آنها بررسی می‌شود. دسته‌بندی روش‌ها و دستگاه‌های اندازه‌گیری مطابق شکل ۸ می‌باشد.

نمایشگرهای فیزیکی سطح

این نمایشگرها به شیشه‌های مدرج قابل دید (نشانگر شیشه‌ای) و شناورهایی که به صورت مکانیکی یا الکتریکی به یک نشانگر یا وسیله هشداردهنده وصل شده تقسیم‌بندی می‌گردند. در این روش، محفظه سطح‌سنج به صورت موازی با مخزن نصب می‌گردد و از پایین با مایع درون مخزن مرتبط است و محفظه نیز تحت تأثیر فشاری برابر با فشار وارده بر سطح مایع درون مخزن است. شماتیک این نمایشگرها در شکل شماره ۶ آورده شده است. در ادامه توضیحات هر کدام به طور جداگانه آمده است.

نمایشگرهای شیشه‌ای سطح^۱

ساختار این دستگاه و عملکرد آن به شکل دستی - مکانیکی است. نمایشگر سطح، لوله شیشه‌ای یا پلاستیکی شفاف است که به صورت ظروف مرتبطه با مخزن نصب می‌شود و از این رو مایع درونش با مایع درون مخزن هم‌ارتفاع است. با توجه به شفافیت شیشه، ارتفاع سطح مایع درون مخزن از پشت شیشه قابل مشاهده می‌باشد. نمایشگرها ممکن است مدرج باشند یا در کنار خود، نوار مدرجی داشته باشند (شکل ۹).

شکل ۹- نمونه‌ای از نمایشگر شیشه‌ای

شکل ۱۰- نمایشگر انعکاسی

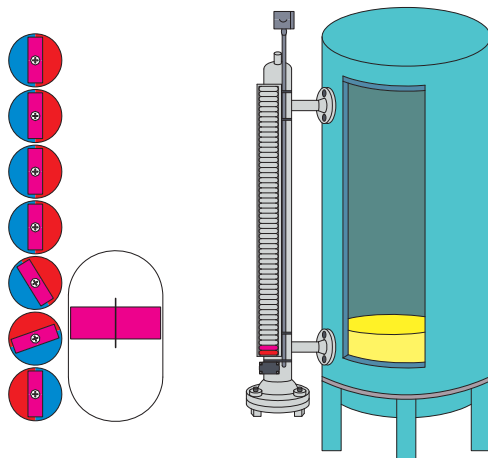
نمایشگرهای انعکاسی^۱

محفظه این نمایشگرها از شیشه‌هایی با قسمت‌های رنگی ساخته شده است. نور در بخشی که سیال وجود ندارد، شکسته شده و این قسمت روشن دیده می‌شود. در بخشی که مایع حضور دارد نور جذب می‌شود و آن قسمت به صورت تیره است. این نمایشگرها نسبت به نمایشگرهای شیشه‌ای استحکام بیشتری دارند و محفظه آنها دارای شیشه مقاوم‌تری است (شکل ۱۰).

در نمایشگرهای شیشه‌ای و انعکاسی، سیال وارد محفظه شده و امکان شکستن محفظه و سرریز شدن آن وجود دارد، لذا از این نوع نمایشگرها در دما و فشار محدودی استفاده می‌شود. نوع اول تا فشار حدود پانزده psi و نوع دوم به دلیل محفظه مقاوم‌تر، تا فشار حدود سی و پنج psi نیز کاربرد دارد.

نمایشگرهای با شناورهای مغناطیسی^۲

در این نوع نمایشگرها از خاصیت شناوربودن اجسام در سطح مایع استفاده می‌شود. نحوه کار به این صورت است که یک آهن‌ربا توسط شناوری در محفظه سطح‌سنج بالا و پایین می‌رود. یک ستون از آهن‌رباها در طول مسیر حرکت وجود دارد که روی هم چیده شده‌اند و یک طرف هر آهن‌ربا سفید و طرف دیگر، رنگی می‌باشد. هرگاه آهن‌ربای متصل به شناور از مقابل آنها عبور کند بر اثر جذب و دفع قطب‌های مغناطیسی، هر کدام از این آهن‌رباها چرخیده و ارتفاع سطح مایع را نمایش می‌دهند (شکل ۱۱). سطح‌سنج مغناطیسی در مخازن آب، اسید، سوخت، دیگ‌های آب گرم و بخار و صنایع نفت، گاز و پتروشیمی کاربرد دارد.

شکل ۱۱- نمایشگر با شناور مغناطیسی

۱- Reflex Level Gauge

۲- Magnetic Float Level Gauge

انواع سطح سنج با عملکرد پیوسته

در بررسی پیوسته سطح سنج، ارتفاع سطح ماده درون مخزن دائماً اندازه گیری می شود. انواع دستگاه های مورد استفاده با عملکرد پیوسته مطابق شکل ۸ شامل سطح سنج شناوری^۱، تغییر مکانی، اختلاف فشاری، فراصوت (اولتراسونیک)^۲، راداری، رادیواکتیو و سرووموتوری^۳ می باشد که در ادامه چند نوع از آنها توضیح داده شده است:

سطح سنج شناوری

خاصیت شناوری در اندازه گیری ارتفاع سطح سیال به طور پیوسته قابل استفاده است. در اندازه گیری پیوسته می توان به کمک سازوکارهایی موقعیت شناور را در هر نقطه از داخل مخزن اندازه گیری و به اتاق کنترل ارسال کرد. در سطح سنج های شناوری می توان از وزنه و کابل یا زنجیر استفاده نمود. در این نوع از سطح سنج ها یک وزنه به وسیله کابل به شناوری که درون مخزن دارد متصل می شود.

شکل ۱۲. سطح سنج شناوری

این وزنه تعادل، هم زمان با بالا و پایین رفتن شناور در اثر تغییر ارتفاع سیال درون مخزن، جابه جا شده و ارتفاع سطح سیال را بر روی درجه بندی که در بیرون از مخزن نصب شده است نمایش می دهد (شکل ۱۲). این سطح سنج ها دقیق می باشند ولی از معایب مکانیکی آنها می توان به اصطکاک میان کابل و چرخ دنده اشاره کرد.

نمایش فیلم: در خصوص سطح سنج شناوری

در خصوص نصب و کاربرد سطح سنج شناوری چه الزاماتی بایستی رعایت گردد؟

تحقیق کنید

سطح سنج اختلاف فشاری^۴

همان طور که می دانیم فشار را می توان براساس نحوه عملکرد مانومترها و با محاسبه فشار ستونی از مایع اندازه گیری کرد. در سطح سنج هایی که براساس محاسبه فشار کار می کنند می توان طبق رابطه زیر با اندازه گیری فشار و معلوم بودن مقدار چگالی سیال (d)، ارتفاع ستون مایع (h) درون مخزن را به دست آورد:

$$P_{abs} = P_1 + dgh \quad (1)$$

در این رابطه، P_1 فشار گاز و بخار بالای مخزن و P_{abs} فشار مطلق است که در مخازن بدون سقف با فشار جو در منطقه برابر می باشد. جهت محاسبه ارتفاع سیال درون یک مخزن با این روش، نیاز است که فشار ستون

۱- Float Level Switch

۲- Ultrasonic Level Meter

۳- Servo Level Transmitter

۴- Differential Pressure Level Transmitters

مایع و فشار بالای مخزن اندازه گیری شوند. به این منظور انتقال دهنده های (ترانسمیترهای) اختلاف فشاری ساخته شده اند که با محاسبه اختلاف فشار مخزن، موجی متناسب با ارتفاع سیال درون آن ارسال می کنند. فشاری که در این حالت اندازه گیری می شود فشار استاتیک^۱ مایعی می باشد که در حالت سکون درون مخزن قرار دارد. لذا به این روش اندازه گیری هیدرواستاتیک^۲ سطح نیز گفته می شود. اندازه گیری سطح با این روش پیچیدگی خاصی ندارد و استفاده از این نوع سطح سنج به دلیل سادگی و قیمت پایین بسیار فراگیر شده است (شکل ۱۳).

شکل ۱۳- سطح سنج اختلاف فشاری

نمایش فیلم: در خصوص سطح سنج اختلاف فشاری

سطح سنج فراصوت

در سطح سنج فراصوت از اصل انعکاس امواج استفاده می شود، به این صورت که ترانسمیتر امواج فراصوت را تولید و به سطح سیال ارسال می کند. این امواج پس از برخورد با سطح سیال برگشت داده می شوند و یک گیرنده، امواج برگشتی از سطح سیال را دریافت می کند. ترانسمیتر با محاسبه زمان رفت و برگشت امواج، ارتفاع سطح سیال را اندازه گیری می کند (شکل ۱۴). سنسورهای مافوق صوت معمولاً در بالای مخزن نصب می شوند و بدون تماس با سیال ارتفاع را اندازه گیری می کنند و با توجه به این ویژگی برای سیالات خورنده مناسب می باشد. این سطح سنج ها مناسب محیط هایی که کف و بخار دارند، نمی باشد زیرا امواج توسط کف و بخار بالای مخزن جذب شده و اندازه گیری سطح انجام نمی گیرد.

شکل ۱۴- سطح سنج فراصوت (اولتراسونیک)

۱- Static Pressure

۲- Hydrostatic

چرا به این سطح سنج فراصوت می گویند؟

نمایش فیلم: سطح سنج فراصوت

سطح سنج راداری

امواج راداری می تواند برای تشخیص مسافت استفاده شود. فرکانس کاری این امواج در محدوده ۳ تا ۳۰ گیگاهرتز می باشد. این محدوده فرکانسی کاملاً ایمن می باشد. سطح سنج های راداری با ارسال امواج به سطح سیال، فضای خالی مخزن را اندازه گیری می کنند و با کسر مقدار اندازه گیری شده از ارتفاع واقعی مخزن که به عنوان مقدار اولیه به ترانسمیتر داده شده است، ارتفاع مایع درون مخزن را محاسبه می کنند (شکل ۱۵).

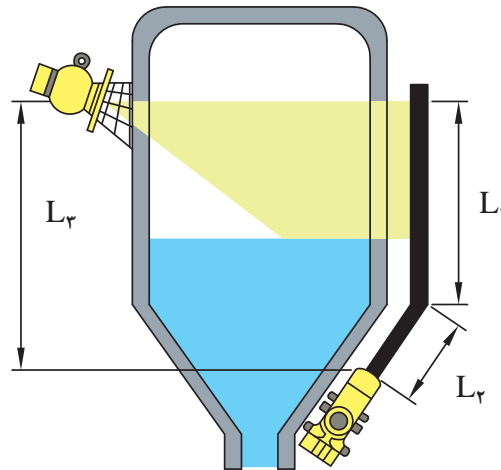
شکل ۱۵- سطح سنج راداری

امواج راداری در اواخر دهه ۱۹۳۰ میلادی در صنایع نظامی جهت تخمین مسافت های هوایی ارایه شد. از آن زمان به بعد رادار علاوه بر کاربردهای نظامی در حوزه هایی از جمله سامانه ناوبری کشتی و هواپیما، هواشناسی، وسایل خانگی و ... به کار گرفته شد. در حدود ۵۰ سال است که با ساخت حسگرهای راداری، از این امواج جهت اندازه گیری ارتفاع سطح سیال درون مخزن استفاده می شود.

سطح سنج راديو اکتیو

نوع دیگری از حسگرهای اندازه گیری سطح، از ارسال و دریافت امواج راديو اکتیو استفاده می کنند. این حسگرها مطابق شکل ۱۶ بیرون از مخزن نصب شده و یک منبع راديو اکتیو، امواج را به درون مخزن می فرستند، امواج ارسالی توسط گیرنده راديو اکتیو که در سمت دیگر مخزن نصب شده است، دریافت و به موج الکتریکی متناسب با سامانه کنترل تبدیل می شوند. این سطح سنج به دلیل آن که در بیرون مخزن نصب می شود تحت تأثیر خوردگی سیال و بخارات آن قرار نمی گیرد و به خوبی در مخازن تحت فشار تا ضخامت بالایی دارند پاسخگو می باشد مناسب است. این سطح سنج ها گرانقیمت است. طول عمر بالا و هزینه نگهداری پایین دارد.

شکل ۱۶- سطح سنج راداری

امواج رادیواکتیو برای انسان در محدوده خطرناک قرار دارند، لذا منبع ارسال امواج رادیواکتیو باید به گونه‌ای طراحی شود که امواج هیچ‌گونه خطری برای افراد شاغل در واحد صنعتی نداشته باشد. این منبع، مجموعه‌ای از امواج رادیواکتیو را به صورت موازی با مخزن ارسال و از انتشار امواج در جهت‌های دیگر جلوگیری می‌کند. نیرو و انرژی امواج ارسالی وابسته به ضخامت مخزن، فاصله بین منبع رادیواکتیو و گیرنده امواج و چگالی سیال درون مخزن می‌باشد.

نکات ایمنی

انواع سطح سنج نقطه‌ای

هدف از سنجش نقطه‌ای، تعیین رسیدن یا نرسیدن سطح ماده در مخزن به یک مقدار مشخص می‌باشد، که به این کار، سویچ کردن^۱ می‌گویند. انواع دستگاه‌های مورد استفاده با عملکرد نقطه‌ای مطابق شکل ۸ شامل سطح سنج شناوری، خازنی و رسانایی، ارتعاشی، پره متحرک و نوری می‌باشند که در ادامه، تعدادی از آنها توضیح داده شده است:

سطح سنج شناوری: همان گونه که در اندازه‌گیری نقطه‌ای سطح از خاصیت شناوری سیالات استفاده می‌گردد در اندازه‌گیری پیوسته نیز از این مکانیزم استفاده می‌شود. توجه به قانون ارشمیدس، بر هر جسم شناور در سطح سیال یک نیروی رو به بالا وارد می‌شود، که با به کارگیری این نیرو در حسگرهای شناوری می‌توان ارتفاع سطح سیال را اندازه‌گیری کرد (شکل ۱۷).

۱-Switch

این نیرو روبه بالا منجر به جابه‌جایی شناور در سطح سیال شده که با تعیین محل شناور می‌توان سطح سیال را اندازه‌گیری کرد. شناور به یک اهرم متصل است و با حرکت آن در سطح سیال جابه‌جا می‌گردد.

شکل ۱۷- سطح‌سنج شناوری

راجع به مزایا و معایب سطح‌سنج شناوری بحث کنید.

بحث کلاسی

سطح‌سنج با پره متحرک^۱: این حسگرها از پره‌هایی تشکیل شده‌اند که به کمک یک موتور الکتریکی و با دور کم به چرخش در می‌آیند. وقتی که سطح مواد داخل مخزن بالا می‌آید و با این پره‌ها برخورد کرده، مانع چرخش پره‌ها می‌شود، در این زمان کلید عمل کرده و ارتفاع سطح مواد را نشان می‌دهد. این حسگرها بیشتر در اندازه‌گیری ارتفاع سطح پودرها و جامدات به کار می‌روند و بسیار ساده، ارزان و قابل اطمینان هستند. تغییرات دما و چگالی بر نحوه عملکرد این حسگرها تأثیرگذار نیست. چنانچه این حسگرها برای اندازه‌گیری سطح مایعات به کار گرفته شوند باید به این مسئله توجه داشت که چسبندگی سیال، از میزان طراحی شده برای حسگر بیشتر نباشد (شکل ۱۸). این حسگرها نسبت به شوک و لرزه در سیستم حساس است و نباید در محلی که لرزش زیادی وجود دارد نصب شود.

شکل ۱۸- سطح‌سنج با پره متحرک

یکی از روش های اندازه گیری وزن و یا حجم مواد موجود در سیلوهای گندم یا سیمن، اندازه گیری ارتفاع مواد موجود در آن می باشد که پس از آن می توان به محاسبه حجم و وزن مواد موجود در مخزن پرداخت. بررسی کنید سطح سنج داخل سیلو بایستی از نظر نوع و مکان نصب چه ویژگی هایی داشته باشد؟

سطح سنج های نوری: سطح سنج های نوری از یک فرستنده و گیرنده نوری ساخته شده اند و براساس بازتابش نور از سطح اجسام و یا عبور نور از درون سیال عمل می کنند (شکل ۱۹).

شکل ۱۹- سطح سنج های نوری

برای نمایش و انتقال اطلاعات مربوط به میزان عمق آب درون چاه های عمیق و یا مخازن آب، از چه دستگاه هایی استفاده می شود؟

نمایش فیلم: اندازه گیری ارتفاع سطح سیال در مخازن

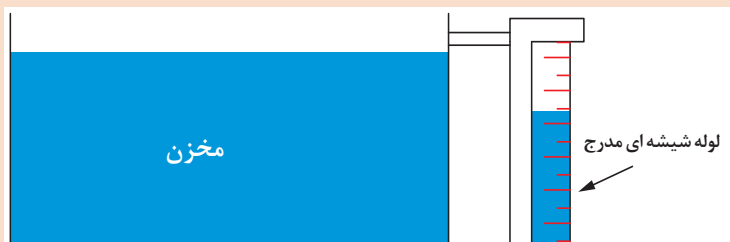
اندازه‌گیری ارتفاع سطح مایع در کارگاه

وسایل مورد نیاز:

یک مخزن ۴ لیتری
لوله پلاستیکی یا شیشه‌ای

روش کار:

مطابق شکل ۲۰، مخزن ۴ لیتری یا بزرگ‌تر فلزی را از کناره آن سوراخ کنید. یک لوله فلزی خروجی در قسمت پایین مخزن بر بدنه آن نصب نمایید. به قسمت فلزی خروجی یک لوله پلاستیکی یا شیشه‌ای وصل کنید. این لوله می‌تواند مدرج باشد و یا برای مدرج کردن آن از یک خط‌کش کاغذی استفاده نمایید که به کنار لوله چسبانده شود. قسمت بالایی مخزن نیز سوراخ و انتهای لوله مدرج توسط لوله فلزی به قسمت سوراخ‌شده متصل شود.

شکل ۲۰- طرح ساده‌ای از فعالیت عملی اندازه‌گیری ارتفاع سطح مایع در کارگاه

به ترتیب زیر فعالیت کارگاهی را ادامه دهید.

- ۱ حجم مشخصی از آب (V_0) را داخل مخزن بریزید.
 - ۲ ارتفاع آب درون مخزن را، از روی لوله شیشه‌ای مدرج بخوانید.
 - ۳ سطح مقطع مخزن را محاسبه کنید.
 - ۴ با داشتن سطح مقطع مخزن و ارتفاع آب خوانده شده، حجم آب موجود در مخزن محاسبه شود (V).
 - ۵ این حجم با حجم آب ریخته شده در مخزن مقایسه و تفاوت آنها یادداشت گردد.
 - ۶ آزمایش را دو بار دیگر تکرار کنید.
- چه نتیجه‌ای از این فعالیت می‌گیرید؟

کنترل سطح

مهندسان ایرانی نخستین مخترعان سامانه های کنترل جریان

احمد بن موسی، دانشمند قرن نهم هجری است، که بدون شک در گشایش دروازه های علم و صنعت به روی دنیای اسلام ایفاگر نقشی مهم و کارساز بوده است. در کتاب ابتکارات خارق العاده مکانیکی این دانشمند، طراحی و ساخت حدود ۱۰۰ دستگاه مکانیکی تشریح شده است که برخی از آنان جز شاهکارهای مهندسی کنترل و مکانیک در زمان خود بوده اند.

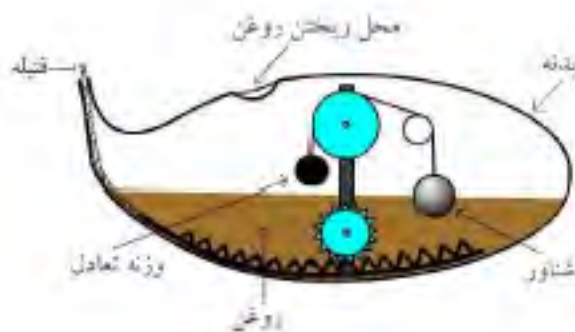
می توان به چراغ های روغنی که ارتفاع روغن در مخزن آن ها ثابت نگه داشته می شود و یا چراغ روغنی که فتیله آن به طور خودکار تنظیم می شود، اشاره کرد. چراغ روغنی بنوموسی با فتیله خود تنظیم شونده می توانست برای مدت طولانی روشن بماند.

شکل ۲۱- نمونه های ساخته شده از چراغ روغنی بنوموسی

با توجه به شکل زیر، عملکرد چراغ روغنی بنوموسی با فتیله خود تنظیم شونده را توضیح دهید.

پرسش

شکل ۲۲- چراغ روغنی با فتیله خود تنظیم شونده

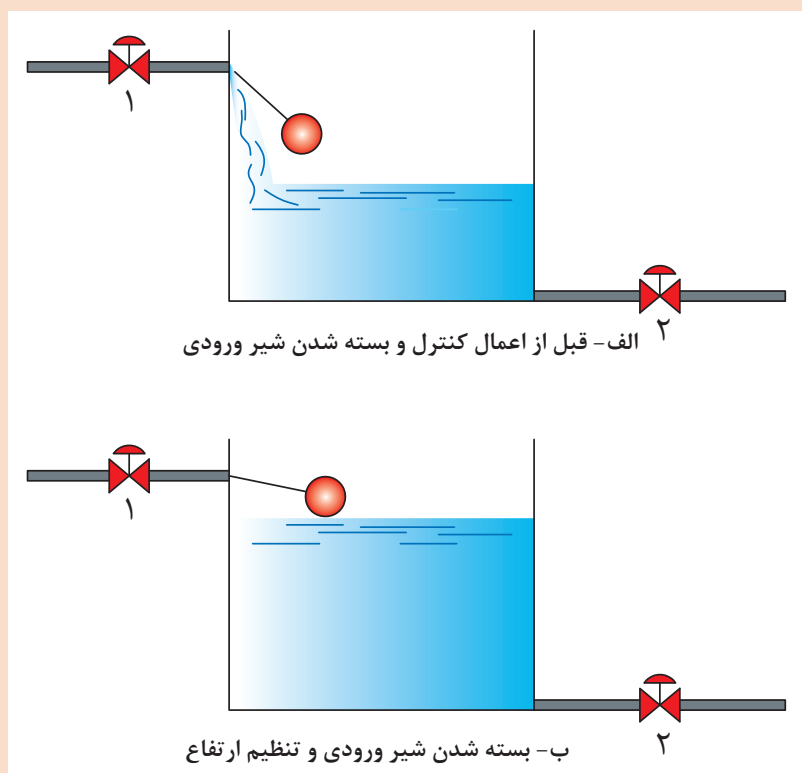
کنترل ارتفاع سطح مایع در کارگاه

وسایل مورد نیاز:

یک مخزن مجهز به شناور

روش کار:

مخزن ساخته شده در فعالیت ۱ را به یک شناور مجهز کنید تا دستگاهی همانند شکل زیر آماده شود. شناور مخزن را بر روی ارتفاعی مشخص تنظیم نمایید. سپس شیر آب ورودی به مخزن را باز کنید تا جریان آب به داخل آن برقرار گردد. خواهید دید که پس از رسیدن سطح آب به ارتفاع تنظیم شده توسط شناور، به طور خودکار شیر آب ورودی قطع می گردد و سطح آب درون مخزن ثابت می شود. حال شیر خروجی مخزن را باز کنید، تا جریان خروجی آب ایجاد شود (پس از یک دقیقه شیر خروجی را ببندید). خواهید دید که شناور مخزن، دستور باز شدن مجدد شیر ورودی را تا رسیدن آب به ارتفاع تنظیم شده اولیه، می دهد. به این ترتیب، ارتفاع سطح آب مخزن در مقدار تنظیم شده اولیه، کنترل می گردد. این کار را با تغییر دادن میزان آب خروجی از مخزن تکرار کنید و هر بار، مدت زمانی را که شیر آب ورودی باز می ماند یادداشت کنید.

شکل ۲۱- طرح ساده‌ای از فعالیت عملی کنترل ارتفاع سطح مایع در کارگاه

ارزشیابی شایستگی اندازه گیری، ثبت و کنترل ارتفاع سطح

شرح کار:

چگونگی استفاده از تجهیزات کارگاهی را بدانند و کار داده شده را با دقت انجام دهد.
هنگام کار مراقب باشد که دستگاه صدمه نبیند.
پس از انجام کار وسایل را تمیز و سالم در حالت اولیه قرار دهد.

استاندارد عملکرد:

به کارگیری محاسبات و اندازه گیری ارتفاع سطح سیال و کنترل آن مطابق دستورالعمل

شاخص ها:

- رعایت مسائل ایمنی حین کار
- انجام کار طبق دستورالعمل

شرایط انجام کار و ابزار و تجهیزات:

شرایط مکان: کارگاه
شرایط دستگاه: سرویس شده
زمان: یک جلسه آموزشی
ابزار و تجهیزات: تجهیزات کارگاهی مورد نیاز و وسایل ایمنی شخصی

معیار شایستگی:

ردیف	مرحله کار	حداقل نمره قبولی از ۳	نمره هنرجو
۱	به کارگیری مفاهیم و محاسبات در اندازه گیری ارتفاع سطح مواد	۱	
۲	اندازه گیری ارتفاع سطح سیال	۲	
۴	انجام کنترل ارتفاع سطح یک مخزن	۱	
	شایستگی های غیرفنی، ایمنی، بهداشت، توجهات زیست محیطی و نگرش: ۱- ایمنی: انجام کار کارگاهی با رعایت موارد ایمنی و استفاده از وسایل ایمنی شخصی ۲- نگرش: صرفه جویی در مواد مصرفی ۳- توجهات زیست محیطی: جلوگیری از صدمه زدن به محیط زیست از طریق انجام کار با کمترین ضایعات ۴- شایستگی های غیر فنی: الف) اخلاق حرفه ای ب) مدیریت منابع ج) محاسبه و کاربست ریاضی ۵- مستندسازی: گزارش نویسی	۲	
میانگین نمرات			*

* حداقل میانگین نمرات هنرجو برای قبولی و کسب شایستگی، ۲ می باشد.

- ۱- کنشلو، طیبیه و همکاران، ۱۳۹۳، سند استاندارد ارزشیابی صنایع شیمیایی، ناشر سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش
- ۲- کنشلو، طیبیه و همکاران، ۱۳۹۴، سند راهنمای برنامه‌درسی رشته صنایع شیمیایی ناشر سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش
- ۳- کنشلو، طیبیه و همکاران، ۱۳۹۴، سند راهنمای برنامه‌درسی درس کنترل فرایندهای شیمیایی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش
- ۴- پورعطا، رحمت‌ا...، سید دراجی، میرسعید (۱۳۸۷)، جزوه گرافیک و نقشه خوانی، دانشگاه زنجان
- ۵- توللی، حسین و دیگران. (۱۳۹۵). سیلندرهای گاز تحت فشار: اصول ایمنی در آزمایشگاه و در صنعت (چاپ اول). قم، انتشارات منگان.
- ۶- حکیمی سبینی، معصومه (۱۳۹۳)، کلید مهندسی نقشه کشی و نقشه خوانی **P & ID**، انتشارات سپها دانش - خانه مهندسی شیمی ایران. بررسی ابزار دقیق مهندسی فرایند. WWW.ICHEH.COM
- ۷- رازی فر، مهدی (۱۳۹۲)، آشنایی با نقشه خوانی و ترسیم نقشه های فرایندی **BFD، PFD، P & ID، UFD، ESD**، انتشارات اندیشه سرا، چاپ دوم
- ۸- رحمتی، مصطفی، رحمانی، حسین (۱۳۹۳)، "کنترل دما (فرایند) به صورت تشریحی و مفهومی"، انتشارات قدیس
- ۹- شرکت ره‌آوران فنون پتروشیمی (۱۳۹۰)، جزوه آموزشی نقشه خوانی، گروه پژوهشی صنعتی ایرانیان
- ۱۰- عابدینی، محمد (۱۳۸۷)، "اندازه گیری و کالیبراسیون دما"، انتشارات صفار اشراقی
- ۱۱- قنبری، عبدالله (۱۳۸۴)، "اصول اندازه‌گیری دما و کالیبراسیون دماسنج‌ها"، انتشارات مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران
- ۱۲- محسنی هماگرانی، مرتضی؛ رزم آراء، مهرداد؛ سپهری نیا، محمد. (۱۳۹۱). مرجع کامل طراحی تجهیزات ابزار دقیق و کنترل نفت-گاز-پتروشیمی. تهران: نشر اتحاد

- ۱۳- جزوه آموزشی "ابزار دقیق". شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب .
- ۱۴- جزوه آموزشی "سیستم های کنترل و ابزار دقیق". دانشگاه صنعتی شریف.
- ۱۵- توفیقی ، سیدپندار، صدراپی، ساسان (۱۳۹۵)، عملیات دستگاهی در صنایع شیمیایی، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
- ۱۶- توفیقی ، سیدپندار، ۱۳۹۵، عملیات دستگاهی در صنایع شیمیایی، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
- ۱۷- صدراپی ، ساسان ، ۱۳۹۵، فرایندهای شیمیایی، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
- ۱۸- کنشلو، طیبیه و همکاران، ۱۳۹۲، سند استاندارد شایستگی حرفه صنایع شیمیایی، ناشر سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی دفتر تألیف کتابهای درسی فنی و حرفه ای و کار دانش

- 1-Alan S.Morris., & Reza Langari.(2011). Measurement and Instrumentation: Theory and Application : Academic Press
- 2-Beckerath, Alexander von & others. (2008).WIKI-Handbook: Pressure and
- 3-Eugen Gaßmann.,& Anna Gries. (2009) Electronic Pressure Measurement Basics, applications and instrument selection. Germany (Munich): Süddeutscher Verlag on pact GmbH
- 4-Alan S. Morris(2001). Measurement and Instrumentation Principles.3nd ed. UK: Butterworth-Heinemann
- Bahner, Martin. 2001. A Practical Overview of Level Measurement Technologies. WWW. gilsonengineer---5ing.net/reference/Levelpap.pdf
- 6-Marshall Cavendish Benchmark, "Temperature", , 2007, Navin Sullivan, ISBN-13:978-0-7614-2322-5
- 7-Temperature Measurement U.S. Edition. United States of America: Cameron Reebals

بسمه تعالی

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی جهت ایفای نقش خطیر خود در اجرای سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت معلمان را به‌عنوان یک سیاست اجرایی مهم دنبال می‌کند. برای تحقق این امر در اقدامی نوآورانه سامانه تعاملی بر خط اعتبارسنجی کتاب‌های درسی راه‌اندازی شد تا با دریافت نظرات معلمان درباره کتاب‌های درسی نونگاشت، کتاب‌های درسی را در اولین سال چاپ، با کمترین اشکال به دانش‌آموزان و معلمان ارجمند تقدیم نماید. در انجام مطلوب این فرایند، همکاران گروه تحلیل محتوای آموزشی و پرورشی استان‌ها، گروه‌های آموزشی و دبیرخانه راهبری دروس و مدیریت محترم پروژه آقای محسن باهو نقش سازنده‌ای را بر عهده داشتند. ضمن ارج نهادن به تلاش تمامی این همکاران، اسامی دبیران و هنرآموزانی که تلاش مضاعفی را در این زمینه داشته و با ارائه نظرات خود سازمان را در بهبود محتوای این کتاب یاری کرده‌اند به شرح زیر اعلام می‌شود.

کتاب کنترل فرآیندهای شیمیایی - کد ۲۱۱۵۲۰

ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت	ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت
۲	حسن بشیریان	همدان	۱۴	مسعود آری	گیلان
۳	گوهر دیلمی‌راد	فارس	۱۵	محمد رضا انجم شاع	کرمان
۴	الهه وهابی نژاد	خراسان رضوی	۱۶	شکراله شمسی	مرکزی
۵	سمیه باقری وانانی	چهارمحال و بختیاری	۱۷	اسدالله امیدی بیرگانی	خوزستان
۶	نعیمه سیف الدینی	کرمان	۱۸	محمد رضا شاهسون	شهرستان‌های تهران
۷	فرشید مجاهدی	هرمزگان	۱۹	مهناز مجاهد	یزد
۸	زینب باقری تبار	قم	۲۰	احمد مرسلی	زنجان
۹	ژاکلین راه حق	کردستان	۲۱	محمد ایرنگانی	سیستان و بلوچستان
۱۰	زهرا سادات	اصفهان	۲۲	فرشته آزادی	یزد
۱۱	سلیمه یزدانمهر	خراسان شمالی	۲۳	حسین نیروزاده	ایلام
۱۲	نادر مولوی	آذربایجان شرقی	۲۴	نادر عباسی نوا	آذربایجان غربی
۱۳	محمد صالح صدیقی	قزوین			

هنرآموزان محترم، هنرجویان عزیز و اولیای آمان می‌توانند نظرهای اصلاحی خود را درباره مطالب این کتاب از طریق نامه
برنشانی تهران - صندوق پستی ۴۸۷۴ / ۱۵۸۷۵ - گروه درسی مربوط و یا پیام‌نگار tvoccd@roshd.ir ارسال نمایند.

وب‌گاه: www.tvoccd.medu.ir

دفترتالیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کار دانش

